PAGE(S) MISSING
NOT AVAILABLE

START FROM

FOLIO NO: 51

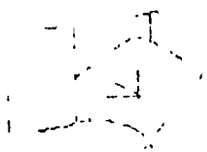

वृजंगलगोस्थानमितिहरतिवर्दिघ्नत्यवेक्षतेवर्षतुघोरितिदृत्तोलूखलेनिवपतिबधानदेव-मामोगरुसूदिवंमारुक्तानित्यत्रानु
वर्त्तयतित्वसीचतुर्थंहरतिसहबर्हिषाऽत्रेतिसन्निहितत्वतीपपयोयमात्रएवारुक्षत्स्यत्सजपरेतिकेचिदन्येतुऽनुवर्त्तयन्ती
ऽवर्त्तनयहारणसामर्थ्यादत्रेत्यस्यप्रकृतमात्रपरत्वात्सारुक्षत्स्यतिपयोयमाहनिरित्याहुःन्तसीचतुर्थंहरतिसहबर्हिषा-
ऽत्रहरणंपहरणादेनिवपनांतस्योपलक्षणं-सहबर्हिषेतिविच्छिन्नावृशिष्टेनबर्हिषासहेत्येके तथाचसूत्रेन्तसीचतुर्थंसर्वंधर्म
शेषंहरतीति-ऽन्येतुचतुर्थंपयोयेसहबर्हिषेतिवचनात्स्वाङ्गनपयोयत्रयेयांसुमात्रयहरणंचतुर्थंएवपयोयेछिन्नेनावशिष्टेन
चबर्हिषासहयहरणमितिसोपकमेसमुदायःसंबध्यतेहरणंखरतिकेचित्समंसुबर्हिहरणंसंबध्यतेहरणमित्यन्ये ऽथ
पूर्वेपरिग्रहंपरिग्रहंतिवसवस्त्वा-परिग्रहंतुगायत्रेणछंदसेतिदक्षिणतोरुद्रास्त्वापरिग्रहंतुत्रैष्टुभेनछंदसेतिपश्चाद
दित्यास्त्वापरिग्रहंतुजागतेनछंदसेसुत्तरतः-इमेविशेषः-वैधेपरियहरणसंत्रेणलोकस्त्रोहस्माहबो-नःस्रोणीप्रथ
मांपरिग्रहंगृह्णातीदंद्यावक्षिणांसमथोत्तरमितिपुरस्तादेवेनांपरिग्रहंगृह्णातीतिउपमन्त्रवः-ऽत्रेतिउपमन्त्रवःपक्षः
पूर्वेकल्पसमतः पुरस्तादारभ्यप्रदक्षिणंपरिग्रहमंत्रक्रमानुरोधेचस्रोबोधायनीयेतुपक्षेप्रथमंस्रोणांपरिग्रहंतत्रादि

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

निपुत्रोरुड़ास्त्वेतिमंत्रःप्रथमद्वितीयोवत्सवत्स्वेतितृतीयोऽादित्यास्त्वेतिविवेकः उदक्प्राग्पवर्गत्वेचोत्तर्गिकंरु
ड़ास्त्वेत्यत्रोदकस्पर्शनंकर्तव्यंरौद्रत्वात्कर्मणाः अन्येतुरुद्रप्राधान्याभावात्तत्रानुपकारकेस्मिन्कर्मणिनोदकस्पर्शन
ब्राह्मणोक्तादिभिर्देवतोपकारस्मरणात् तथारौद्रेगानीकेनयाहिमानेत्यादाविनियुक्तेति अपरेतुएकस्मिन्नेकरु
द्रेपामुपस्पर्शनमित्युपदेशइतिवदंतिबहुवचनेरुद्रशब्देपांस्पर्शनंनेष्टमितिअपतत्रकिंमूलमितिचिन्त्य नचरौद्रत्वे
बहुत्वेकत्वपरिशेषःइति नचवाच्यरुद्रोवैक्रूरइत्यत्यंतक्रौर्याभिधानान्नबहून्नामिति क्रूरसमुदायस्यक्रू
रत्वेनियामकाभावात् तस्माद्रुद्राधानुकाइतिबहुष्वपिदर्शनाच्चपित्र्यादिष्वपितथाप्रसंगेनपितृभ्यस्त्वापितृभिस्त्वे
तितद्भावप्रसंगात् क्रूरगाजपतीमानुराः क्रूरानुनवोदमत्य-नरिष्मेदितिनायंपैषमंत्रःजपतिवचनात्तोमेवास्य
सद्भावेपिवेदिकरावेदिकल्पयतेतिप्रैषोपलंभात् अतोत्रचानु स्वयमुपामुत्वेचेतिअथप्राचीस्थानवेदिमुदूहति देवस्य
सवितुःमंवेंवेधमःइतिप्राचीप्राकूप्रवणामित्यर्थः ग्रामपवर्गत्वोत्तर्गिकत्वात् अथाग्नीध्रमाहाग्नीदित्रिहरतिय
घत्रैषवचनादेवाग्नीध्रविषयत्वमवगंतव्यंतथाप्याग्नीध्रमाहेतिपुनर्वचनंतत्रार्थंतत्रश्रोत्तरार्थं रासादयेत्यादिवत्मारा

सत्रैषस्याग्नीध्रविषयत्वमिद्धानीतिनपरिशेषात्तद्विषयत्वप्रतिपादनप्रयासः तत्रस्त्रिराग्नीध्रोहरतिपदाग्नीध्रः त्रिर्हरति त
तः स्थानप्रदेशाद्याग्नीध्रःपाणिनात्रिरंसंदर्मनीयोत्करेत्रिपत्नीतिशेषः तथाचसूत्रे समुद्धत्याग्नीध्रउत्करेत्रिर्निवपत्नी
ति पदाग्नीध्रःत्रिर्हरतीतियहेतिपदछेदः एतदभिधानमेतत्स्थोडनेत्रिर्हरणानंतरमेवात्रपरिग्रहार्थंसत्रैषोपयामस्य
दितिअयमर्थः यदायस्मिन्कालेआग्नीध्रः त्रिर्हरतितदव्यवधानेनसत्रैषश्चपितुव्यवधानेनश्रुतएवोक्तश्चयंसत्रैषमा
हेतिननुनैतितस्माद्विज्ञायतेहरणाधिक्यवचनयोर्नाऽवहिन्नमानंतर्यमिति दर्शनादत्यल्पकालेनकर्मभिस्त्र्यवधानेहरणा
स्यपूर्वेद्युःक्रियमाणत्वात् पौर्णमास्यांचहरणाधिक्यवचनयोर्मध्येदेदिकरणं श्रुतएवोत्तरत्वंपरियाहस्य तथाचकर्मांते
अथेयदर्शिपौर्णमासिकौवेदियजमानमात्रीभवतिअपरिमितावायज्ञानिर्हवींषिसंभवंतीतिस्त्री प्राचीवेदि
सादुत्तरत्राहवनीयस्यपरिग्रहोत्तरतोचाग्नीनिरूहतिमाहवनीयस्यपरिग्रहीत्यपुरस्तादुत्तरपश्चात्तत्पर्यायमध्ये

मंत्रततराभवत्येचमिर्वेदेवेति तस्मेवदतीपत्नीरवनीतिपत्नीतिपजापतिनायज्ञमुखेनसमितोमाप्रतिछायेखनतिअंगुला
खेयेकेचनुरंगुलाखेयेकेचासीतामात्रीत्येकेचारत्नवत्तमात्रीत्येकेचापावसाग्निंयेग्निमित्येकेचमितंदेवमदन्ये

षाकीमनुक्रान्तनरमवति नैतामात्राऽतिखनेघट्टिणानोवर्षियसीकरोतिपुरीषवतीकरोतिघ्राचीमुदीचीपवर्गानिस्रिष्टन्ती
ति यजमानमाशीर्देर्ध्यंगा अपरिमिताऽक्तप्रमाणादधिकानन्तस्थना तयाचकात्यायनः अपरिमितप्रमाणाद्भयइतिभा
रद्वाजश्च तयाः परिमिताशङ्कुसंख्यायाऊर्ध्वमितिपक्षद्वयेपिवेदिराहवनीयमगच्छा गार्हपत्याद्घाग्विद्वेशयः तद्भावेतुभ
यमगन्तानियेग्विस्तारप्रमाणमाह यथामन्त्रानीति आमन्त्रानिहवींषियथासंभवंतत्तद्देवतायोजनयाऽनियेग्विस्तीर्णा घा
चोवेदंसावुन्नयति आहवनीयमभितऊहतिघृतीचीघ्नीर्गानिरूहति नितरामूहतिअभितोगार्हपत्यंसंवध्नातीत्यर्थः पुर
स्तादंसीयसी एवंभागेतन्चीयश्चात्यधीयसीपुनरामध्येसन्ननतरंच मध्येननुतरा तदेतत्सर्वंसुखेनिपुणातरवत्यामः ते
षेरतिषष्ठ्यर्थेचतुर्थी वदति ब्राह्मणामितिशेषः स्यंतीखननीति खननप्रमाणविशेषानभिधानात्प्रमाणविकल्पान्ना
नाशाखोदितानाह द्व्यंगुलाखेयेत्येकेषामित्यादि रथशङ्कुसन्नक्कवचनः सीताफलकृष्णरेखापार्श्विः पादस्यपश्चिमभागः
तस्यपावद्बुल्कोनंगः तावन्मानानिएवंदेवेति एतदेवप्रमाणंसर्वेषांप्रमाणानामनुगंतव्यमान्यत्रएतदुक्तप्रमाणानिरि
क्तंनखनेदित्यर्थः तदेतत्सर्वमभिसंधायोक्तंआपस्तंबेस्वननीतियावताखननेनवेदिःप्रतिष्ठानिहन्यते तावदुक्तप्रमा

णोषऽन्यत्तरप्रमाणाभ्यरणोनखननीत्यर्थः एवोक्तंनेतामात्राऽतिखनेदितिनिस्रिष्टंवेदिकरणाद्विरमंतीत्यर्थः अथ
संप्रेषमाहब्रह्मन्नुत्तरंपरिग्रहंपरिग्रहीष्यामीति संप्रेषःप्रसवचनप्रेरणा प्रसुतऽत्तरंपरिग्रहाणेतिप्रसुतोनुज्ञातः
कृतमसीतिदक्षिणातःकृतसदनमसीतिपश्चात्ऋतस्थीरसीत्युत्तरतः घाग्निणामारभ्यघादक्षिणेपूर्ववत्ऽथप्रतीच्यस्पेन
वेदियोपूष्णेधाऽसिःपञ्जतरति घृतीचीघ्नत्यगपवर्गोपोपूष्णेननिम्नोन्नतमंकरणार्थंघटयति द्वेवेदिशेषः योपूषनरइति
सत्रेवो॰नप्यचतुर्थेनयोपुपिन्वापंचमेनोन्नयद्वीयादितिशालिकि रितिचतुर्थेनवरुणायेत्यारभ्यस्वधाभिरितिनेन पंचमेनन्ना
धारासदनेन उद्वद्वीयात्उद्वत्सगद्वीयात्तस्यमितिशेषः अथवाचतुर्थशेषोमंत्रचतुष्टयसमुदायवचनः ऋयात्तवेदि
तिपंचम्यन्तत्वासंप्रेषमाह घोक्षणीरासादयेध्मावर्हिरुपसादयसुवंवसुचसमिद्धोसन्नाज्येनोदेहीतिऋतवेदीयनेन
वेदिंत्रेधाविभज्यपश्चात्संवेदिन्नीयभागंविहायतत्तन्निहिएवमध्यभागस्यापरार्द्धस्थेनोदीचीरेखामालिख्यमन्मधेतिर्यग
भंतस्थसन्नाप्यापवित्रेप्रेषमाह तयाचसूत्रंपश्चार्द्धवेदिन्नीयदेशइति स्थस्थवत्तमसादयनीतिलिंगाच्चेरवंवाकरणास्
चितं प्रेषवचनस्याग्नीध्रविषयत्वेऽप्याग्नीध्रमाहूतिवचनस्यैतत्संबंधित्वेनव्याख्यानत्वात्घोक्षणापात्रेणच दक्षिणोना

धर्युक्ताः स्युरुपनिनीयेत्येतदध्वर्युव्यतिरिक्तस्यान्यकर्तृकत्वज्ञापनाच्चमुकरोदबोधः तथाप्यत्राभियुक्तैरेवंविधारितं नप
रप्रत्यपनार्थमानुपूर्व्यस्मरणार्थं चाध्वर्यवेसमाम्नानात्तत्रानुपूर्वेणापाद्दतिवचनात्पृषान्नास्त्रैपातपित्वान्नहतिनथापे
त्युपांशुमनः समाधानार्थं चाग्नीधः करणा——समाख्यायामध्वर्युशब्दोगौणाः स्यान्मंशयश्चकिमग्नीध्रेषितो ब्रह्मयजमा
नो वेतिसन्निधानाविशेषाद्विशेषसमाख्याघभावात् नक्रोर्थेसवेत्राग्नीद्रहणात्परप्रेषणेचसवेत्रनामग्रहणात् प्रातर्यो
वम्प्रदानादिस्थितिनथासतिप्रयोगोगौणस्यान्नित्यात्मप्रेष्यते प्रातःकालवेदात्मनिवचनमनर्थकस्यात्मध्वमपुरुषश्चविरुध्यते
नचात्मप्रेषणंप्रयोजनवत् संप्रेषइतिवचनं क्वचिदात्मन्निदृष्टं आनुपूर्वेणापाद्दत्याग्नीध्रस्यापितुल्यप्रेषणीध्माबर्हरणोबहु
वनस्पत्रयोजनवक्कर्यं करणमंत्रवज्ञपतीसवद्यत्तत्समाख्यापिनविरुध्यतेऽध्वर्युरवेदनहरत्यध्वर्युग्रहणाज्ञा
पकमितः प्राचः पदार्थोऽन्येनकर्तव्याइति सवेत्रब्रह्मादक्षिणतआस्तइतिवलनंनास्तीति ध्रुपरिक्रीतैरकर्तव्यत्वात् प
शुमान्स्यस्वामित्वात् होतुर्नीगतकालःपरिशेषादाग्नीध्रःपत्नी——नामग्रहणादितिहोतुः समिधोयजतिऽन्नेनाहरापस्त्व
जेत्यवचनात् प्रैषेनुक्तोपिसामर्थ्यात्तंनिहितःकरोतीतिगम्यतेमुखदघ्नेधारयन्नाहाहरापश्चानयेत्यादिषुकस्यनामग्रही

कर्तृकारापपिभवेतीतिलक्ष्यतेऽभिदर्शाहरंतीसन्वयः अभिपूरणंचलौकिका——भिराड्डिः नाऽन्येनातनाऽध्वर्युर्दक्षिणो
नहस्तेनादायएनावेतकालेदक्षिणास्मिन्धारणावाघातलेपोदानीसव्येनस्मधारणामर्थाद्वतिस्मात्सवर्त्मनवर्त्मनिप्रा
कृतापारेखायांसादयतिद्वैधविशेषः प्रोक्षणीनामासादनरतिस्मात्सवर्त्मउपनिनीयासादयेदितिबोधोनुपपन्नोयवे
तिशालीकिरिति अथोलूखलेसंनिहतियोमाप्रीति निहतिउदस्यति तत्कालेचमन्त्रान्त्यस्मरणंहस्तावदनेनिलेआत्मान
मेवपवयतइत्यादि उपसादयत्येतदिध्माबर्हिरत्रापिबहुवचनेनामंत्रकत्वात्कर्तृनियमाभावः आसादनदेश——कमोनेद
र्शिनः समान्येनानिकुर्योत्प्रणीताआहवनीयब्रह्मणामिध्माबर्हिरितियज्ञशिरस्त्येतदाचक्षतेरतिप्रणीताम्पउन्नयतस्मः
नडुत्तरेबर्हिरिति द्वैधविशेषः स्रुग्बर्हिषोरासादनरतिसत्रेबोधादनस्योत्तरमिध्ममितिशालीकिरिति अत्रप्रयोगक्रमः
अध्वर्युरुत्तरेणागार्हपत्यमुपविश्यवाचंयमस्तूष्णींपविष्टयन्मंत्रेणपवित्रेधारयनदक्षिणोनहस्तेनस्रुक्स्रुवौनिनयतिदक्षिणेसारुग्भ्यांप्रेषेजुष्टंसंवपाम्यग्नीषोमाभ्यामिंद्रायवेमघोनेपौर्णमास्यामावास्यायामग्नेयेजुष्टंसंवपा
मीद्राग्निभ्यामित्यंनयतः संनयतोग्नेयेजुष्टंसंवपामींद्रायेतींद्रायेतिनघाजिनः ब्रह्मापिसंवपनप्रभृत्याभस्माभिवास

तं इहचनामायहणाप्रयोजनंघाकृस्कृसमार्गादनियमख्यापनार्थं यत्रामंत्रकाःपदार्थाश्चनियतकर्तृकामर्वंति त
याचबहुवचनंआहरंत्येनाःप्रोक्षणीरिति अन्येनुवैषम्यार्थंयुविषयत्वंवैकल्पिकमाहुःअपचारेयजमानस्यस्वयमात्मान
मनुज्ञानीयादितिन्यायेनात्मन्यपिसंप्रैषोपपत्तेश्च नचैवंसंप्रैक्षानर्थक्यं कर्तृसंस्कारार्थत्वात्तत्रएवोक्तमनुपपन्नतायार
तिन्तयाचकात्यः पथाप्रैषिनमन्यःकरोतिपराधिकारात्वयंवाविरोधादिति भारद्वाजोपि आग्नीध्रएनानिकर्माणिकुर्यादि
त्येकमध्वर्युरित्यपरमिति पत्नीमन्त्रस्तेतितदेतबहुपत्नीकस्याप्येकवचनमेवनत्रकृतावुहोविधतइतिसूत्रोक्तेःतत्तश्चैक
त्वमविवक्षितंवास्यात्यहंसमाप्तीतिवत् पत्नीज्ञातिसदावप्रहेतुतद्विषयमेकवचनं तथाचोक्तंभट्टपादैःपत्नीसंनहना
दीतुव्यक्तमाकृतिसंव्ययेति भाष्येचकृविशेषोद्योघुनेत्रयेकपरिसमाप्यतइति एवंसर्वानुहपूसंगेसूत्रमुपतिष्ठतेनत्र
कृतावितिकेचिन्नत्रकृतावप्यूहमिच्छंतिपयात्रकृतोद्दादशाहेघसुतामितुपदेशइति एतएवगोपालःत्रकृताकृहविक
ल्पःमाहअविकारोघुत्रहेवायान्नादितिशासनइतिएवंविकल्पसंभवेपिपन्थायसमंतःसर्वानुहपूत्रएव आहरंत्येनाःप्रो
क्षणीरभिमृशेदद्रिणोनोध्वर्युनाःस्रुवयविनोपस्रुवस्यवर्त्मन्नादयतिआहरंतीतिबहुवचनादेमंत्रकाणांकर्मापनेक

नामत्वाग्यतोभवतिसुस्रुतेपिष्टेपरिक्रमिणामाहआहरायआनयेति परिक्रमीपात्रांतरमादायवेदेनोपयम्यसुवेणाघृताती
त्याभ्योपहत्यतस्मिन्नानीयएवमंतीम्यआदायतदप्यस्मिन्नानीयगार्हपत्यस्योत्तरतःप्रत्यङ्मुखंतिष्ठन्नुभयोःपिष्टघा
मीयमानाअध्वर्युःप्रतिमंत्रयतेसमाप्तो·सज्यध्वमितिमृमोएष्टोदृषदीनिधायतन्नाभिरनुपूर्त्नावयतिअद्भ्यः एव्यध्वमि
तिमेद्रणोनमिम्रयतिजनयते·मीतित्रेधाकृत्वाभिमशतिअग्नेयेत्वाअग्नीषोमाभ्यांत्वादायसंमधायवेतियोगोमास्याम
मायोद्वेधाकृत्वाभिमशतिअग्नयेत्वेंद्राग्निभ्यांत्वेत्यमंत्रयतःमंत्रयतस्त्वग्र—त्वेंद्रायत्वेतिमहेंद्रायत्वेतितघाजिनः प्रथमभा
गंपिंडकरोतिमखस्यशिरोमीतिअश्वशफमात्रंसकृच्चिन्नकृमीकृतिमिवकरोतिदक्षिणाकपालोगारान्मंत्रस्त्वाग्नेयमधिश्रय
निधर्मोसिविश्वायुरितिसर्वेषुकपालेषुयाथावान्नोतिनयोघ्रयतीउपघ्रय·न्तामितिलौकिकमाज्यमानोयविलीनमप्य
दृष्ट्यर्थंगार्हपत्येधिश्रित्याज्यस्थाल्यामुदगग्रेपवित्रेनिधायतोसव्येनगृहीत्वादक्षिणोनाज्यंनिर्वपतिमहीनांपयोसि·देवय
ज्यायाइतिगार्हपत्यस्योत्तरतस्तेजइत्रएवमस्मिन्नग्नावाज्यंनिरूप्यतेघाज्यस्थालीमधिश्रयति पवित्रेप्रोक्षणीमेवनिरूप
तिअग्नीषोमीयवैमधोरपिमसीत्यारभ्यप्रयनोनेसमानं अमावास्यायामाज्यंनिरूप्यमंत्रयतएंद्राग्नंमंत्रयतएंद्रे

ज्ञातघाजिनः पुरोडाशोन्नरेम्तंनेडुन्नरोदधिपिष्टोदूपन्यामयश्रानीयमोदके नपात्रिणानाग्नेयंपुरोडाशम्श्रपणीकरोति
त्वचंग्रहीत्वेतित्रिर्मन्त्रेणा एवमुन्नरयोपरि ज्वलतोल्मुकेनसर्वाणिसाज्यानिरुंवीषिपर्यग्निकरोति अन्तरितरन्नो-नयद
तिसकृन्मन्त्रमुच्चारित्रिःकर्मकरोतिपुरोडाशानांविद्धानिकरोत्यविपर्यासापगृहपत्यआदीपितेदर्भैर्दक्षिणापुरोडाशम्श्रप
पतिदेवस्त्वा-धाग्नेतिगार्हपत्यमभिमंत्रयतेऽग्नेहव्यंरक्षस्वेति एवमुन्नरयोरपिपुरोडाशयोर्देवस्त्वेत्यादिम्श्रपणावेक्षणादू
क्षिणापुरोडाशस्योपरिघृक्षाभस्मामिवास्यवेदेनसागारेभस्मामिवासयति संब्रह्मणाएवस्वेतित्रिर्मन्त्रःक्रियाचत्रिःन्त
योन्नरोरपिभस्मामिक्षासनेऽविदहतःम्रपयन्तेत्याग्नीध्रंमन्त्रेष्वावाचंविसृजन्ते आग्नीध्रःपरिभोजनीयदर्भैर्हवींषिसुम्रुता
निकरोति पिष्टोदूपनीसङ्काल्पकृतस्पोहस्तावपिमंक्षाल्यनागार्हपत्यसमीपेसधारयेनगार्हपत्याज्ज्वलितोल्मुकेनावाग्भ
नेनोपरिष्टाद्धीतेनपात्रीस्थमुदकंनापपिलोल्मुकमग्नौप्रक्षिपति पात्रीस्थमुदकंनिरवशेषंहृत्वानवेदिस्थेनप्रागायत्ताः
प्रागपवर्गोस्तिस्रोरेखालिखित्वापउपस्पृश्यपात्रीस्थमुदकंहस्तेनप्रागारभ्यप्रत्यगपवर्गंरेखासुनिनयतिएकनापस्ता
हाद्वितायस्याहावितायस्यैतिएकनापेदेद्वितापेदेत्रितायेदं पृथिव्यैत्वेतरेभ्यामदेवेवा अग्नयेश्रीत्यापवेद्युतायवा

पित्रेपितामहायप्रपितामहायेतिवा वेदमादत्ते अपवेदःकरोतिति वेदेनवेदिंसकृन्मन्त्रमुच्चारयन्त्रिःसमाधिवेदनवे
दि-दानिरिति स्पयादानादारभ्यतिष्ठन्नेवकरोतिब्रह्मानयमासाद्यक्षणीनामासादनाद्वाचंयमआसीत अधर्युनैधनेनवधो
तिष्ठन्दर्भाभ्यांसहस्पयमादत्ते देवस्यत्वा-सादेरित्यादायामिमंत्रयतेरेरस्यवा-शर्तनेजारिति स्मसव्येनगृह्णातादक्षिणेनह
स्तेनहस्तस्यबर्हिषोरन्तरेणाहवनीयंगत्वाभुग्नेनदर्भेणास्यादायाग्नास्मुन्मार्ष्टि वायुरसि-बधरनिपरिमार्जनदर्भेनिरस्या
पउपस्पृशतिपरोणाहवनीयंयजमानमात्रावेदिं तिस्रेधानिभज्यपाश्चात्यभागंहविर्धानंविहायपोरस्यभागंत्रेधाविभज्यतस्य
पाश्चात्यतृतीयंयजमानमात्रावेदिंभागंविहायमध्यमभागंपूर्वंगृहीत्वादर्भैरुदगग्रैरुदग्देशेनिदधातिपृथिव्यैवर्मोभवेति
तृणास्पेनप्रहरतिपृथिवि-हिंसिषमिति अपःस्पृशतिस्पेनमूलतश्छिन्नतृणासहिताग्नास्मुनुपादत्तेअपहतोरुःपृथिव्यैर
ति व्रजगछागोस्यानमितिवेदिमीक्षतेवधतुतेधोरितिदक्षोत्करदेशेनिवपतिप्र-धानदेवासोगिति आग्नीध्रःप्राङ्मुखउ
सीनःतंदर्भाञ्जलिनाभिगृह्णातिएवंद्वितीयंतृणामध्यमयदेशप्रहृत्यतृणादानदेशंकः अपहतोरुःपृथिव्यैदेवयजन्यैरितितथा
तृतीयंतृणास्योत्तरतोगर्वप्रहृत्यागर्वदेशंकिंचिद्दूरादवशेष्यापहतोरुःपृथिवासदेवयजनाद्दत्ते निबर्हनेरुस्तोदेवमा

स्कानिमंत्रानः नःस्रोचनुर्थमवशिष्टत्तरोस्मेनपरु — त्तत्यापस्रुप्यसर्ववर्हिःशेषंयासश्चादायहृत्वोवेदिमवेत्योत्करेदेशो
निवपति पर्यायचतुष्टयेपिआग्नीध्रोञ्जलिनाभिरुद्धृति अश्वर्युस्मेचनपर्वपरियाहेपरिगृह्णातिवेधादक्षिणामंसमारभ्योत्क
दक्षिणायेश्रोणीरंखलिरवतिवसवस्त्वा छदसेतिदक्षिणाश्रोणिप्रभृत्योत्तरायेश्रोणीरंखोत्करानिरुह्यस्त्वा छदसेति अपस्य
स्योत्तरंश्रोणिमारभ्योत्तरांदंसमाक्रिखति आदित्यास्त्वा छदसेति करणमंत्रेणयति इमांनरिष्यन्नइतिमंत्रेणघोत्कूप
वर्णावदेरवनति देवस्यसवितुःसवेधइतिअपस्यस्थाग्नीदित्तस्त्रिरेरेति आग्नीध्रःखातादेशायासुत्रिरादायोत्करे
निवपतिअनेनयासुपस्थशेन अश्वर्युब्रह्माणमाह ब्रह्मन्नुत्तरेपरियाहेपरियहीष्यामीति ब्रह्माभ्यनुज्ञानाति बृहस्पते
धोक्षोपरिगृहाणेति अश्वर्युः पूर्ववदुत्तरेपरियाहेस्फ्येनपरिगृह्णातिस्फ्यऋतेनसंसीतिदक्षिणातोरंखोऋतेनसंसी
तिपश्चात्ऋतेनश्रीएसीत्युत्तरः स्फ्येनोदगग्रेणाप्रत्यगपवर्गेसमीकरोतिधाम्नेधाम्नेयजनेइति वेदःपश्चिमतोपभागे
स्फ्येनतिरश्चीलेखांलिखित्वाऋतस्यांतियेचस्फ्यंसन्धायसंवेषमाहद्रोहणीरासादयेधाबर्हिरुपासादयसुवंचसुवश्चसंमार्ष्टि
पत्नीसंनह्यस्यनोदेहीति पत्न्यामनोलंकायासंपविकोरेणसंवेषः द्विबर्हुपत्नीप्रयोगेप्यनहः संवेषार्थोनायं

संस्रुप्यप्रतितप्योत्स्रवतीति त्रिरनुरक्तः अग्नेरितिशेषः संमृज्येत्यनुषंगः त्रिर्वाऽनुरक्तः तथेवप्रागपवर्गंत्वंपत्यगपवर्ग
त्वंमूलेदंडेत्रिरेवसंमृज्येतिदंडसंमार्जनेपत्यगपवर्गंत्वंप्रागपवर्गंवंवत्सांप्यनरप्रागपवर्गंवत्सयाआनुलोम्यापतथा
चब्राह्मणं अधस्तात्पत्नीवींदंडमुत्तमरत्यादि अद्भिःसंस्रुप्यसंमृष्टलौकिकोदकस्पर्शनकर्मनामायाघनतुप्रक्षाल्य
उत्स्रवतीतिपरिकर्मिणोहस्तेसमुद्धृत्यस्रवतीतिनत्वधःस्थापयतीतिनापिनीचैःस्रावयतीत्यर्थः एवमुत्तरत्रापि अथ
जुहूंवाचप्राणंवाजिनीत्वासपत्नसाहीसमान्मीदितिनथेवंसमृज्याद्भिःसंस्रुप्यप्रतितप्योत्स्रवतीति अथोपभृतं
संमार्ष्टिवृत्रस्त्रोत्रेःसमाज्मीतित्तथेवंवत्स्रवतीति अथध्रुवांसंमार्ष्टिपृक्षोयोनिंसमाज्मीतिनथेवं वत्स्रवतीति अ
थपात्राणिनहरणंसंमार्ष्टिहपवर्णंसमाज्मीतिनथेवंवत्स्रवतीति द्वैधेविशेषःपात्रेहरणस्यसंमार्जेनइतिसूत्रे
बोधनस्यनहीसंमृजेदितिशंकिनसंमृजेदित्यौपमन्यवःअस्मिन्पक्षेनप्रोक्षणादाननिष्पन्नेचानुपयोगादित्येके
अन्येतुविशेषनिषेधस्यशेषाभ्यनुज्ञाविषयत्वात्संमार्जेनानिअद्भिःसंस्रुप्यगृहपत्यनुप्रहरतिदिवःशिल्पंसिस्वा
हेति अनुप्रहरतीत्यानुपूर्व्येणाप्रहरणमाहतत्तत्स्रुवप्रहरणावसोत्राप्यनुसंधेयः अन्येतानिसुकृसंमार्जनानीत्य

ध्रुः कपोतिपोऽग्नीलौकिकाभिरद्रिभिरुपर्याधुवेऽपघ्नति ऋध्वर्युः सव्येनस्फ्यंगृहीत्वादक्षिणोनताम्यस्मवर्त्तमानेर्किंचिदुपनिनीयतस्मिन्नादयति उत्करेस्फ्यंपत्न्यगग्रेनिरस्यति योमाद्वेष्टि तंहनौपत्नीत्यस्मिंप्रक्षालयति ऋग्वेदः उत्तरेणाहवनीयंप्रणीतापात्राग्नेयमिधावर्हिरुपसादयति दक्षिणामिंधंउत्तरंबर्हिः नवमः ऋषेताःस्रुवः समार्ष्टेदक्षिणेनस्रुवंजुहूपभृतौसव्यनध्रुवांश्राशित्रहरणंचेदपरिवासनानीति एतान्युपयुक्तानास्रुचामादानेकृमतामाहोऋषतिऋध्वर्युतिरिक्तंकर्त्तारमाहसचाध्वर्युसमंत्रकतासतितपनादेःनचाग्नेऋतेऽन्यःप्रतिनयतीतिसमवेति दक्षिणाहस्तेनग्रहणास्यादारक्षासतेसतिसर्वविधिस्तपात्तदनुवादःऋन्यथासर्वेषांसव्येनग्रहणामापद्येत गार्हपत्येप्रतितयतिप्रत्यष्ठंनिष्टपामीति ग्राह्यपत्यग्रहणानियमार्थं ऋपस्रुवंसमार्ष्टिगोष्ठमाःसाहसमाग्निरितिवेदपरिवासनेरितिशेषः ऋत्रद्वेधविशेषः वेदपरिवासनेद्विनिपंचधाविभज्यसुचःसम्मृज्यादितिबोधनःससंस्रेरवात्याकारमितिशालीकिरिति सूत्रकृत्स्यपावेदपरिवासनानांपंचधाविभागं तयाचनेविनियुक्तविनियोगस्यैकःपत्नुःशालीकिमतेऋभ्याकारमितिब्राह्मणोस्रवणात्पुनःपुनःसंस्रेरवसमाज्यनमितित्रिरतरनःत्रिर्वासतस्त्रिरवलेढंसमज्यादिः

॥पृ८॥ हपत्यमितिजघनशब्दपश्चिमद्विपलक्षकः तेनगार्हपत्यापेक्षयादक्षिणापश्चिमांदिशमुदक्सुखीमुपवेश्यपत्नीकृत्वसन्नह्यतिसन्नाहपत्नीत्यर्थः ऋतएवपत्नीस्वयमेवसन्नह्यतीतिगम्यतेऋन्यथापत्न्यनेकवेसमकालंसन्नहनप्रसज्यतेपत्नैःमन्त्रलिंगविरोधश्चऋाशासानासन्नह्येइतिमन्त्रवाक्यार्थः पत्नीवचनवदनेत्रापिसर्वत्रपत्नीविषयमेकवचनमविवक्षितंऋतएवबहुपत्नीकवेज्येष्ठानुक्रमेणागमनोपदेशनादीनि उपवेशनदेशश्चज्येष्ठादष्टमोगेकनोपस्थितिऋन्यथादक्षिणापश्चिमदेशानुपपत्तेःसन्नहनेचक्रमाद्युगपद्देववापत्नीकर्तृकत्वात्ऋत्रमुक्तापकर्षियस्यास्तेरपुंक्रकियातास्राशीःकामेपुंस्यातास्यस्यापिपत्न्यावचनंब्राह्मणप्रमाणकंतयाचशेषालःयःकेशसन्नह्यपजुःसरवयुंक्रकियातास्रतिवाचयीतऋथैनांतिरःपवित्रमपस्राचामयति यपस्रतीःसृजेतियजमानाचमनोक्रएवन्यायोप्यनुसंधेयः ऋनेकपत्नीकेतुयुगपक्रमेणावाचमने ऋथैनागार्हपत्यसमिधमाधापयति ऋग्नेव्रतपतेरोध्यतास्वंवायोव्रतंध्यतंऋादित्युव्रतंनोव्रतंनास्वाहेति ऋत्राधापयतीतिवचनादस्वाहाकारएवपाठःनाप्युद्देशत्यागःएवंसवेत्राधापयतीत्यपिकेचित् सस्वाहाकारएवपाठेपादिकप्रसिद्धेःऋतएवसर्वेप्रकरणग्रहणंस्वाहाकरोतीत्युक्तं

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

राम०

॥पृ८॥

यशब्दोपादानान्नहवनप्रत्यवदानादिष्टेश्चध्वर्युरेवैतद्धोतव्यमितिकर्मानोक्तेश्चाध्वर्युरेवैतदपरिवासनान्यनुप्रहरतीत्येके
अन्येतुअहरणास्मप्रतिपत्तिमात्रत्वात्संवत्सरेचोत्करवानिरसनस्यापूपदेशात्त्वेषानंतर्मविप्रतीध्वर्यवकर्तृत्वाङ्गुष्ठेन तु
स्रुवसंमार्जनानामनुप्रहरणादितिसूत्रेशालिकेस्त्रोहस्माहबोधायनोद्विरप्युद्यमेचरउदस्यडुत्करवैवमिधमसन्नहना
सनीति अत्रदामोदरःसूत्रव्याख्यानभिरभिहितत्वकोरणासंचरोत्करयोर्निरसनंविकृतिविषयमाहनचात्रकल्पसूत्रेवा
ज्ञापकमुपलभामहेअथायेरणोत्करणानिवसतीयेतेषुस्रुवःसादयित्वासमाजेबर्कमानुरोधेनसादनक्रमइति
पात्रिकप्रसिद्धिःअथैतांपत्नीमनेरणावघुत्करोप्रपाघजघनेनदक्षिणोनगार्हपत्यमुदीचीमुपवेश्ययोक्तेरणमनुमंत्रयति
ब्राह्मणाःपवमितिएतांपत्नीमितिपदाभ्यांहविर्नामत्यर्थः तेननोत्तरकालमेवापःपत्नीतंसत्यप्लवंप्रयत
करोपवृत्यापत्नीदेसंहधानाभावादत्राप्रवेशोपदाभ्यादिति अनेरणावघुत्करोतिविधेकरमध्यदेशप्रसारीपवित्रा
करप्रतिपादितेभाव्यपवृत्यामुख्यकृत्यालिदानीमेववेदिकरणानंतरमेवृत्तीयेना अथतएवात्रापिनेरणावघुत्करोप्रपा
घेत्यभिहितंप्रपाघेतिब्राह्मीध्रेरितपाघप्रदेशंगम्यतेअन्यथास्वेतत्रप्रवेशेषुप्रपघेत्यवक्ष्यतेजघनेनदक्षिणोनगा

॥५८॥ हणार्लीकिःसकृदेवैनाःसर्वाःसंनयेदेकैकांगार्हपत्यमीक्षेतेदेकैकामाज्यमवेक्षेतेदित्यत्रोहस्माहोपमन्यवःसकृदे
वैनाःसर्वाःसन्नयेदित्यसकृद्ग्राहेपत्यमीक्षेतेदेकैकामाज्यमवेक्षेतेदिहशालीकिःसकृदेवैनाःसर्वाःसंनयेदेकैकांगार्हप
त्यमीक्षेतेदेकैकाज्यमवेक्षेतेदितिकैकामासांसर्वेणासर्वेणाकर्मणापरियंतेनिमित्तेदित्योपमन्यवीपुत्रोग्निष्टकरणादस्य
वाचीनपाशऊर्ध्वनिर्लोचनमित्याचार्यपोःऊर्ध्वपाशमवाचीननिर्लोचनमितिरौढिवात्सःएवमेवहिपशवःपूजापेतरहितप
त्नीमविघमानांपामितिसहस्माहबैनोपजमानायतनंत्रासीनोयजमानएवैतान्मंत्रान्निगदेदित्यत्रोहस्माहशा
लिकिःपत्नीसंयोजकाःखल्वेतेमंत्राइष्टाभवंतितस्मादविघमानांपानेवैनानादिशेतेतिपत्नीमविघमानांपायजमा
नेनैवसापतनेनैतान्मंत्रजपेःकार्यइत्येकःपक्षःएतान्मंत्रान्नादिशेतेतेषांलोपएवेतरःपक्षःअत्रेहविचार्यते अविघ
मानत्वानालंभकत्वादिनापत्न्यापतनंसंनिहितत्वमाहोस्विद्यत्वासादयिष्यतीतिवासादयिष्यतीवेतिअविघमानांपा
मितिवचनान्नअभावासप्तम्यंतत्राविशेषान्नअपत्नीकस्याग्निहोत्रसंबंधस्यान्नाहोस्विदपत्नीकस्याग्निहोत्रसंबंधस्या
भावान्नअविघमानांपामित्यसन्निधानंममंत्रपरमिति तत्रापत्नीकस्याग्निहोत्रसंबंधस्यावक्ष्यंतेवक्ष्यतिभाति तस्माः

राम०
॥५८॥

अतएवप्रहरणादग्नौपिस्वाहाकारएवमन्त्रोरिति अनेकपत्नीकत्वेहसमिदाधानेहवनद्रव्यत्यागवाचकत्व
न्नित्वाच्च यत्तमानकर्तृकोहिद्रव्यत्यागः पत्न्याःसाहित्यपक्षेआन्वयसजागरूकत्वात्महत्वेनान्वयपक्षेपिस्वामित्व
यजमानस्यैवेतिनिर्णयः अथजघनेननगार्हपत्यमुपसीदति सुव्रजसरिउन्नमदिति अत्रापिऊनातिरिक्तधीयानाद्रव्य
तेजपः पूर्ववत्समानाकः गोपालस्य ऊनातिरिक्तयजुस्त्रीलिंगात्पत्नीपुरस्ताज्ज्वलनेहरणाच्च अथैनांगार्हपत्यमीक्षपति
अग्नेगर्हपतसिसीरिति अनेकपत्नीकत्वेतुप्राङ्मुखोयंदेशनंगार्हपत्योवेक्षणाकर्मान्तरमाकालवाअथैनरमाज्यमवेक्ष
येदितिकेचित् तदनुपपन्नंपत्नीसंस्कारत्वाद्राज्यसंस्कारत्वेतुपत्न्यवेक्षणालक्षणमेध्यवस्त्रवरणमनुपपन्नस्यात् उक्तंहि स्त्र
मेध्यंवाएतत्करोति यत्पत्न्यवेक्षतेधिस्त्रपतिमेध्यत्वायेति अतःपत्नीसंस्कारत्वात्तदीयैरपिकर्मान्तरैर्निर्मोल्यावेक्षणा
चात्रापिनुसंधयस्त्रार्ज्यवेक्षणावत्तदङ्गत्वेनतदङ्गानांतरंवनिर्मोलनं नचाग्नीध्रस्यापिमंत्रजपइतिमन्त्रमितंच वाचयीतेतिस्त्रवरणात्
पत्न्यसन्निधानेत्रपत्नीगोवायजमानकर्तृकोवेतिद्वैधमिधानात्तथाहि पत्नीनामग्नेहनइतिसहस्माहवोनःएकैकामासा
सनत्खेदेकैकागार्हपत्यमीक्षेदेकैकामाज्यमवेक्षेदितित्रीहस्माहैयमिन्यवःसरूदेवनाःसवोःसन्नत्खेदेत्सकृज्जुहो॥

॥६०॥ मित्रेनपत्न्यपत्तनासंनिधानेपितद्वायसीमामतिलंघनेनसंनिधानार्थत्वात् नयात्वेचाग्नीनालौकिकत्वेनपुनरा
धानमन्त्रवरणात् उन्नीदेवनिष्क्रामतोग्नामानेग्नामसीमानत्राग्निहोत्रमेवलुप्तेनावि क्लृप्तमग्न्याधेयकर्तृवीतेति यज
मानप्रवासेपिपत्नीसंनिधानेनीनालौकिकत्वाभावन्मन्त्रश्रुतेश्चोक्तेयजमानेनुपत्न्यपिप्रवसेद्यदि ऊर्ध्वा
स्तोष्यन्तीयंस्यास्त्रवसेदग्निमिःसहेति नचयुक्तंभगदक्षाशरथिरीक्षाघनुष्ठानमन्त्रवरणादस्मादृशरथिपुत्रयानुष्ठान
नेकांतपःप्रभावविशेषस्त्रत्यवायानुत्पत्तेःपुरुषांतरव्यवस्थयावातयानुष्ठानादिति श्रुतेश्च सौमेवसानोज्ञा
पालीअग्निमादधीयानामिति नैकपापिविनाकार्यमाधानमार्षेयादृज्ञेरिति श्रुतेरूनतोदर्शनस्त्रीचवावि
लंबयनितिच सूत्रेच पत्नीवदस्याग्निहोत्रंभवतीति नदवाच्यमपरुध्ययागमन्त्रवरणात्पत्नीमंत्राणांचलोपोवायु
जमानेनजपोवेतिदर्शनात्पत्न्याअंतेत्रलमितिच यजमानमन्त्रेष्वपिसमानत्वात्पुत्रेतिवासि
द्धतिनिधियोजनस्योक्तत्वाच्चेत्यलमतिविस्तरेण अक्लृप्तमनुसरामः अथैनद्राहयतेधिस्त्रपतिनेजोसीतिएतत्त्व
त्यमवेक्षितमाज्यसमिधमुपयतिप्राङ्हरतिनेजोनुवेहीति समिधमुपयतसमिधमाज्यस्थाल्याअधोनिधाया

॥६०॥ राम०

कर्मांगमात्रत्वात् नत्वेकत्तरांगवैकल्यप्रधानलोपः विधिश्चयजमानमेवाधिकरोतिज्योतिष्टोमेनस्वर्गकामोयजेत
अग्निहोत्रंजुहुयात्स्वर्गकामः दर्शपूर्णमासाभ्यांस्वर्गकामोयजेतेत्यादिकः तामपरुध्यपजेतेतिच नहितस्यापज
मानसाम्यंपरुध्य यागोभवति तन्मंत्रलोपोवा यजमानेनैवाजपद्दति कल्पांतरकारैरप्ययमेवपत्नीत्वापितः भार
द्वाजेनतावत्त्रयंयद्यपत्नीकस्याडुभाभ्यांतस्यसंस्कारः अत्रायत्नीकस्याप्योपासनाग्निहोत्राभ्यांसंस्कारंवदता अर्धो
धानिनउभाभ्यामनाहिताग्नेरोपासनेनैवसर्वाधानिनोग्निहोत्रंजीवेतिपत्नीकस्याप्योपासनाग्निहोत्राधिकारोक्ता
पितः नलवकारकल्पेजैमिनिश्चाह आहिताग्नेश्चेत्सर्वेजापामियतंतानिमंथ्यानरेहेनसंतपनेनवेति आश्वलायनो
पि आहर्यैणानाहिताग्निपत्नीवेति इतिअनाहिताग्निसाम्य पत्नावदता अग्न्याधानेसन्निहितायाअपिसहत्वेनसा
हित्येनवान्वयेनयजमानसाम्यमितिघोतितं बह्वृचब्राह्मणामपि तस्मादपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरहितिशिष्टाचा
रश्चवगत्तादाशरथिनापत्न्याः ध्रुवासादसन्निधानेपीध्रुमंथः कृतःभीमेरावनुहाहे विभाडकेनतुमत्तापामि
ति तस्मादपत्नीकाग्निहोत्रपहोन्याप्यःशिष्टादनस्मृति नैनत्सारे अविद्यमानायामित्यस्यानालंबुकत्वादिनानि

॥६१॥

तिपपात्तमित्यनेनदेवद्युनराईसादनेपिस्थसवर्त्मनीतिगम्यतेनिमील्यावेत्तरांवतस्याभिधास्यत्वात् तथाचकर्मांते कि
मभिधारितंनुवत्वाज्यंभवतीतिसत्याभिधारित— — ब्रूयात्तदिनापतेचमसेनतत्राभिधारयामितस्यतेमन्हीयंत इति अथेन्नु
रीचीनाग्राभ्यांपवित्राभ्यांपुनरासादंत्रिरुत्पुनातिशुक्रमसिज्योतिरसितेजोसिदेवतेति एनद्देवेत्तिनाज्यंपुनरासादयत्यात्मानं
गोयोनंपुनर्न्यवचनात् तदनुषंगीत्तरासापित्तादकृतमदगम्यते नतत्रुवेत्तरांगहरणायोवाविपर्ययः एवंत्रिरुत्पुनातिउ
त्पवनंपवित्रसाध्यस्यैवविधकर्मणोनामधेयं उत्पवनंत्रयेणानुषक्तक्रियमाणंप्याहारादृत्तित्रयमपेक्ष्यशुक्रमित्यादि
मंत्रत्रयंविनियोगः एकमंत्रत्वपक्षेतन्नोद्धारणासमकालमेवत्रिरुत्पवनमिति अथोद्धरणीरुत्पुनातिदेवोवःसवितोत्पु
नंत्विच्छिद्रेणपवित्रेणवसोःसूर्यस्यरश्मिभिरितिप
ञ्चर्चयाभ्यामेवपवित्राभ्यामिति द्वैधविशेषः अथैनद्धस्तोत्तरांद्रोद्धरणीः सादयतिवावेत्तिवोत्पुनाज्यवतीभ्यांद्रो
णीरित्याज्यस्थावेत्तरांइतिसूत्रंवोनस्तसवेरेवावेत्तिनमाज्यमुत्पुनातीतिशालिकिरिति अथवेत्तावेत्तिनकर्तीर्धर्तुः
आज्यवतीभ्यांआज्यलिप्ताभ्यांपवित्राभ्यांसवेरेवमंत्रैःद्रोद्धरणीरुत्पवनार्थैरप्याज्यमुत्पुनातीत्ययंः अस्मिन्पक्षेद्रोद्धरणी
त्पवनमंत्रकेद्रोद्धरणीषुपवित्रेदधातीहद्विरोनस्तुवंसवेनजुहूंवेदेवेतिहाप्यनस्मारंहीनेशुक्रंत्वाशुक्रीमीति

राम०
॥६१॥

येनदाहवनीयोयज्ञयति अग्निस्तेतेजोमादिनोदिति एतदाहृतमाज्यं तयाचद्वैधोश्रुवेणाज्यमवेक्षतीति
सत्रशालिकेत्रोहस्माहबो नःपत्न्यातदवेक्षितमुपपद्यतेतेजोसीतिश्रुवेणनकलेनोपपद्यतेक्रत्रेतुत्रेहीतिश्रु
येनदाहवनीयेःधिश्रयतिअग्निस्तेतेजोमादिनेदितिरूपकल्पसमानार्थोद्वैधः अत्रैसंसमिधंमधातआहवनीयस्या
भादधातिअत्रसमिदाधानमंत्रमंत्रकंकल्पसोरनुस्वाहाकारमंत्रमुक्तं साहाकृतिःस्यात्समिधसुमंत्रःइति अथैनदग्ने
गात्रोन्नयतीः प्रोक्षणपत्रेणापर्याहृत्यदक्षिणाद्वैधेनिधायपत्नीमाज्यमवेक्षतेतिनिगीत्यावेक्षतेतिब्राह्मणं एनदाह
वनीयाधिष्ठितमाज्यमग्नेग

एतेनयजुषाचनुर्गृहीतंगृहीत्वासमश्नोत्स्रुवेणेति अथोपभृतिगृह्णीतेज्योतिस्त्वा-मीतिएतेनयजुषाधृग्गृहीतंगृहीत्वा
स्रुवेणोपहानगृह्णीतेतयैवसमन्त्रयास्रुवेणेति अथध्रुवायांगृह्णीतेविस्त्वा-मीतिएतेनयजुषाचनुर्गृहीतंगृहीत्वाभिघृ
तेनैवसमश्नोत्स्रुवेणेति अथध्रुवांवाज्यगृहीतेविस्त्वा-मीति-एतेनयजुषाचनुर्गृहीतंगृहीत्वाभिघृतेनैवसमश्नो
त्स्रुवेणेति अथस्रुवेणेडांकृत्वोपहरणंकरिष्यन्नेडांकृत्वोपहरणंकरोतिवचनंजुहूज्यसाम्नायजुहूज्यादिषून्नत्वा
यदा जुहूद्वारणमधिकं स्रौपभृतेनुप्रयाजानुयाजायेमेवेतिसमश्नोत्स्रुवेणेतिसमश्नेतदक्षिणाहस्तेनाहरहरर्थे च
स्रुवेणेतिवहुत्वंस्रुवेणेति अन्यस्महस्तइत्यभियुक्ताः केचिन्नुप्रस्तरयाजमानयोःसाम्यविवक्षयाप्रस्तरासादनीया
नाज्यपूरणानांचोपजमानहस्तेप्रदानमिच्छंति एवंचजुहूपमात्रस्यप्रस्तरासादनपक्षेनस्यनएकैवाजुहूरुपजमा
नहस्तेप्रदातव्यास्यात्सूत्रेचनोक्तस्याज्यादिसादयतीतिनिषेधादुत्तरदिगानसादनमेवन्याय्यं आचार्यस्त्वविशेषणो
स्रुवेणेत्याहसंसाजेनवत् अभियुक्तस्त्वन्यहस्तइत्याहनचान्यशब्दोयजमानमाचष्टे तयात्वेवामकर्णस्रुग्धारणं
व्याप्तोयजमानः प्रस्तरंबिभर्यात् तथात्वेवाकर्णयजमानायेतिपक्षःप्रसज्यतेमासादयेत्तस्माद्यजमानाहस्ते

॥६३॥

तेन्यहस्तापितदक्षिरिक्तमस्तहूर्मवत्तयागरणानेकिं मूलंमितिचिंत्यदर्शनः अत्रप्रयोगक्रमः आग्नीध्रः दक्षिणाहस्तेनस्रुवंगृ
हपत्नीमन्वेनधत्तांपात्नीवताशित्रहरणावेदपरिवासनान्यादायजघनेनगार्हपत्यंपात्नीवतमुखेउपविश्यगार्हपत्येप्रणिनयति पत्युष्ट-
मीतिसर्वंपात्नीवतसमश्नमस्रुवेणनिष्टप्यनेनागेयस्योत्तरतःपात्नीवतमुखेउपविश्यवेद्यरणापाणिमावेष्टनदक्षिरणास्रुवबिलाम्यंतरपा
त्नीवतगर्तेस्त्रिःसमज्यपात्नीवतबिलेयकुग्गृहीत्वात्रिरेवदासतः प्रत्यगपवर्गंपात्नीवतदंडंगृहीत्वाधस्तान्मूलेःप्रत्यगपवर्गेस्त्रिः
समज्यदंडोपरिभागमविपरागपवर्गंमूलेरोपवर्गेस्त्रिःसमज्यदक्षिरणाहस्तेनाद्भिःप्रोक्ष्यपात्नीवतस्यैतत्परिकर्मेहस्तेप्र
यच्छति अथमेवकमोनुहूपभृतध्रुवाशित्रहरणानां समाजेनेपिक्रमान्मंत्रान्नुगंछ-वाजिनंसाहीवाचं-वाजिनं
साहीइतिनुहूः चत्वं-वाजिनी-सहोवपभृतः प्रजो-वाजिनी-साहीध्रुवायाःउपवर्णो-वाजिनंसाहिशाशित्रस्य समाजे
नानरणान्याद्भिःप्रोक्ष्याध्वर्युराग्नीध्रोवागार्हपत्येनन्यग्भक्षरति दिवःशिल्पे-मसिस्वाहेतिपक्षापतद्ग्रहमसीतियजमानआ
ह न्यासपक्षेपि अन्येगोलकरे-भीनसंसीयंतेषुपागयोघपुत्रानानियथासमागंस्त्वादीनिसादयति आग्नीध्रः पत्नी
यजमानवेषुकरावंतरेरणाप्रपाघगार्हपत्यस्यदक्षिरणपश्चिमदेशेउर्ध्वंजुदंशुरसीमासीत्पत्नीमन्यतस्ततः पाशेनयोक्ते

राम०
॥६३॥

कश्चित्तत्रार्थ्यं पशुकामस्यवापुत्रकामस्येति अत्रश्रीरामस्वामीपशुकामस्यवापुत्रकामस्येतिअस्मार्थ्यः पशुकामस्य
पेचग्रहीतामित्येतावताकर्मणप्राप्तिर्विकल्पनिर्देशात्कामनारहितस्यापिपेचग्रहीतेलाभ्यते चतुरवत्तिनोपियथाग्न
क्रतोतरयोरित्यस्याभिप्रायःपेचग्रहीतमितरयोरित्यादिपेचावत्तिनोवक्ष्यमाणात्वात्तत्रापिप्रसज्यतइतिशंकामाङ्
हिति तदेतदप्येवंसूत्रव्याख्यानाभिप्रायाख्यातं पशुकामस्यवेत्यादिपदयाग्नक्रतुनिचतुरश्रक्रत्वश्चेत्यर्थःवाशब्दःपूर्वविधिवि
कल्पार्थःपक्षव्याहत्यर्थोवादशाग्रहीतमित्यादिनायंकल्पःकाम्येष्टेरंगत्वविकल्प्यते किंतुपूर्वेतरांगनियेनसर्वार्थपेचावत्तिवि
षयइतिकेचित्तत्तुयुक्तंद्विपेचावत्तिनइत्यादिवहिशेषावचनात्आज्यभागयमसदृशानविधिश्चवत्तद्वचनाच्च तस्मात्
विशेषसंविषयएवायंविकल्पोयुक्तः एवंसतिश्रीरामस्वाम्यनुसारेणाकल्पसारेपदुक्तमपिपेवत्तिककारोक्त्यायेन
व्याख्यातंवेदितव्यं तथाहि निर्वापमारभ्यचपंचकृत्वःपंचावदानस्यामर्थवतिपंचसु निर्वायमादायघृतंयहावदानानि
सोऽनिचरंतितानि अत्रघृतंयहस्यैवैकपरिगृणानादेवनिर्वापादिषुनातर्भविःसिद्धःनथाचपंचावत्तस्यप्रक्रमा
दन्युपक्रम्यनिर्वापावदानंग्रहणेचातुष्प्राण्यानाचनुर्णामेवद्वेधोक्तानांपंचावदानधर्मयुक्तानांउपलभार् च

६४

पंचानांत्वादिशो-मीतितृतीयं पंचानांत्वापंचजनानां-मीतिचतुर्थमध्वर्युःजुहूंसमज्योनरतःपरिक्रामंहस्तेग्रयंतीमपि पूर्वासा
दितस्थानेसादयति अथोपभृतंवेदेप्रतिष्ठाप्यघृतंस्रुग्ज्योतिस्त्वेतिप्रतिग्रहमादायात्मशीर्षक्रत्वोर्ध्वाग्रहीतं २ यजमानोनुमंत्रय
तेचरोस्त्वा-मिति १ ब्रह्मणास्वातेजसे २ क्षत्रस्यत्वोजसे ३ दिशेत्वा ४ सुदीर्घायत्वा ५ सुप्रजास्त्वाय ६ रायस्पोषाय ७ ब्रह्मवर्चसाय
८ अध्वर्युःतथैवसमज्यग्रयंतीं सोप्युत्तरेणाजुहूमासादयति ध्रुवोदेवेप्रतिष्ठाप्यार्चिस्त्वेतिप्रतिग्रहमादायावतुर्ध्वाग्रहीतं २ घनमानोनुमंत्रयतेभरस्माकं १ हविर्देवानां आशिषोयजमानस्य ३ देवानांत्वादेवहूम्योर्ध्वाग्रहामि ४ कामायत्वार्ध्वाग्रहा
मि ५ अध्वर्युः पंचमंतूष्णीमाज्यस्याल्य ध्रुवामभिघारयतितांयष्ठानुमंत्रयतेकामायत्वार्ध्वाग्रहामिरतितथैवसमश्नोत्रपलति
तांपरिक्रम्योत्तरेणोपभृतमासादयति दशमः॥ अथैनामाज्यस्थालीमस्रुवाज्यघनेनवेधनिधायप्रोक्षणीरुन्महयनुयोनिष्ठतिआ
पोदेवीः क्षत्रंतथेतिएतामितिप्रकृताज्यस्थालीवेधाज्यघनेनविशयेतदभिदेयेरणाग्नहेपत्समित्यर्थः उन्महयन्निति व्याख्या
ते अद्भिरेवायंप्रोक्षतिप्रोक्षितास्यु २ इतित्रिःव्याख्यातेअथैर्धविस्रसंप्रोक्षतिक्रमोस्यास्वा-स्वाहेतिध्मविस्रंसनंसमिधामसं
बंधार्थंतद्धामतिसर्वाःसमिधःप्रोक्षितास्युरितित्यवचनादध्वर्युरेवविस्रंसनंकर्तेतिगम्यते वेदिंप्रोक्षतिवेदिरस्वाहेतिप्रतीचीमा

णप्रदक्षिणामभ्यन्तरंवासमः सान्नस्यति उन्नेरणानाभिर्ग्रथिनिष्कर्षंकृत्वाप्रप्लुवदृक्षिणोननाभिमवाचीनपाशमुर्ध्वनिर्मोचनं
वध्वावाचयतिआशासानायकं पुत्रंक्रियातामाशीःकोमेयुज्यात्ताइति पत्न्यनितरःपवित्रेमाचमनंसमिदाधानंचयजमानवत्तूणी
र्हपत्ये उद्देशात्तूणीयजमानःकुर्यात् पत्न्याःप्रागग्वाधेयान्नेत्राणामध्वर्यवेणाहवनीयस्यपश्चात्पत्नीत्तूणीनिरस्यापउपस्पृश्य
मैत्रेणोपसादितमुपजमस्त्वान्द्रावरुणी ऊनेरिक्रंधीयात्ताइति पत्नीगार्हपत्यमीक्षतिअग्नेगृहपतःसीरितिआसीध्रःआज्यस्था
लीमुद्वास्याज्यमेवेक्षतेपतिमहानो मुप्रजास्त्वापेतिपत्न्यवेक्षितमाज्यंगार्हपत्येधीमृषतिनेजोसीतिसमिधंधत्तेसामुपयन्पाङ्हर
तिनेजोनुप्रहीतिआहवनीयेधिष्ण्यंपत्न्यभिमृशतेजोसिदिवंतेद्यांमाहिंसिस्वाहाकारेणसमिधोमाहवनीयेभ्याद्धातिआज्यमथेणापोद्गृ
ह्णीःपर्यात्मदृक्षिणाद्वेस्रुचमुपलेखायांनिधायधर्षुरसेदृक्षतेऽग्नेर्जिह्वा-भवेतिऋषेनदृग्गृह्णाम्यापवित्राभ्यांपुनराहारात्रिरुत्पुनातिमु
क्रमाज्यंज्योतिरसितेजोसीति आज्यलिप्ताभ्यांपवित्राभ्यांप्रोक्षणीत्रिरुत्पुनातिदिवोवःरश्मिभिरितिपक्षःप्रोक्षणीषुपवित्रेस्वधाया
दृक्षिणोनसुवमुपयन्नुद्गृह्णातेवैनघुदगग्रेवेदेप्रतिष्ठाप्यतत्सामाज्यगृह्णातुब्रह्मैनदाप्यसाद्नाद्दाचयतोभवतिमुक्रुवे
निचनुंक्ष्वाग्रहणातिप्रतिग्रहणमंत्रादृक्षियजमानोगृह्णीते २ मनुमंत्रयतेपचानाता-मितिप्रथमंपचानांतनूंतमितिद्वितीय

करणोविधानेनबाध्यतेनयेवतद्विकारेधीते अनोदर्शपूर्णमासतद्विकारेषुवचनादतेप्राचीनावीतंतेनकर्तव्यं अग्निहोत्रेदृक्षिणा
तःप्राचीनावीतीतिवचनान्सिद्धानुवादइति केचिन्तुप्रोक्षणीनिनयनमप्योर्णमास्योपित्यपक्षस्थानीयत्वमितितत्रवाचनिकत
यातद्वदत्रापिवाचनिकत्वंप्राचीनावीतस्येतितथालभिष्ठतियदुक्रुंकमीतेक्रुवमप्योर्णमास्योपित्यप्रोक्षणीयदेवतेनस्रुवा
पोनिनयतीति द्वेधेवसंहरत्युचापुरस्तात्सर्वंचग्रंथिंपरस्तात्तिशिष्टःप्रोक्षणीर्निनयेन्नदृक्षिणाग्नेयस्रुवायस्रुवाःस्वधा
धनेति उद्गृह्यप्रोक्षणीधानेद्वेधेसुचंउद्गृह्णन्नथर्णात्मानमुदीचीमुहेदितिबोधायनोजघनेनात्मानमुदीचीमुहेदितिशाली
किरिति बर्हिर्विस्रस्यपुरस्तात्स्रुवंगृह्णातिदिशोस्तयोरितिपुरस्तात्सर्वदिगभिमुखेनतथाचसूत्रंकेवलंवाहवनीयंप्रतिप्र
स्थरमुपादत्तइतिअनेनस्तोक्राःकर्षणानियमविशेषाअप्युपलक्षिताःतस्मिन्नग्नेऽपिसृजतियजमानेप्राणायानोदधामी
तिवात्मंवा द्वेधेव प्रस्तरेपग्नेऽपिसृजतियजमाने-मितिवात्मंवेतिपूर्वंकल्पोबोधायनस्योत्तरःशालीकेरिति अपिसृज
तिउपगृहतीत्यर्थः नयजमानायवाब्रह्मणोवाप्रयच्छति व्यवस्थितोयंविकल्पः पत्नब्रह्मयजमानयोरेमनिधिः पयासमवेतोमु
खेस्यायतनेयजमानस्तिष्ठतिब्रह्मणासुखस्यायतनेमुतद्विषंयद्ब्रह्महस्तंप्रदानअनेनगृहीताज्यानाहुत्वायजमानहस्तंप्रदा

भ्यत्रागवर्गेयथाहवनीयेविपुषोनयनेपुरिति बर्हिः प्रोक्षतिबर्हिरेतिमूलादारभ्याग्नात् द्वैधविशेषः इध्माबर्हिषःप्रोक्षणादि
त्रिस्त्रिरेकैकंप्रोक्षेपदितिबोधायनः सकृत्सदितिशालीकिरिति आहरत्येतद्वहिरनरेणप्रणीताभ्याहवनीयंच बहुवचनेनाहरणा
स्यान्यकर्तृकत्वमाह इध्माउत्तरंबर्हिरासादनमुत्तरयेराणाहरणामित्यभियुक्ताः तदेतद्वेदियुरोग्रयणाभ्यांप्रोक्षतिदिवेलेय-तिमू
लानि पुरोग्रयणीतिवचनाद्दर्भायमाणादनंगम्यते द्वैधविशेषः बर्हिःप्रोक्षणादिति सूत्रेशालीकेस्तोहस्माहबोधायनःतिष्ठद्दिवेलेय
यागेप्रोक्षेत्प्रक्षोनरिक्तायलेतिमध्यानिनयविश्वएथिवैलेतिमूलानि औत्सर्गिकमुपविशन्प्रोक्षणशालीकेमंते सहस्वद्यापुर
स्तात्पवित्रेग्रंथिंप्रयुह्यपुरस्तात्स्तिर्णेग्रंथिंसुकृतहितेनहस्तेनप्रयच्छप्रयच्छस्रुवंप्रयुह्य घादक्षिणेपनप्रत्यङ्मुखंवत्सुग्घस्तयोःस्रु
चेवनिनयनमितिगम्यते अतिशिष्टाःप्रोक्षणीर्निपतदक्षिणायेप्रोणोरुत्तरायेप्रोणोःस्रुधापितःगलतेनि अत्रप्रोक्षणीनिनय
नेप्राचीनावीतंकेचिदिछंतिपितृसंबंधात् दक्षिणामुखःप्रसव्यंप्राचीनावीतीपित्र्याणीतिपरिभाषोक्तेः एतदपरेनङ्गीकुर्वते स्वा
ध्यायब्राह्मणायनोपवीतेवाधीयीतयाज्ञेयेषुजेतवायतस्मेतिवचनात्सवैत्रउपवीतवेतिहदर्शपूर्णमासप्रकरणेपुनरुपव्य
यनश्रुतिविधानेबाधकबाधनार्थं तच्चबाधकंपरिभाषाप्रातिपत्रेषुप्राचीनावीतंतंतदनेनोपव्ययनश्रुतिदर्शपूर्णमासप्र

वरुणोनश्रुतिउत्तरीब्राह्मणोयजमानस्यवाहस्तिस्तेप्रस्तरंयथाहृतमानीतेपाणोधारयनपरिधीन्परिधात्यन्वयः अतःप्रा
गभिसर्पणाप्रस्तरयहरणात्पुरस्तात्स्रुचाद्यभवतित्रन्यथाप्रस्तरयहरणावाहृतेनपाणिनापरिधिपरिधानंविहितंस्यात् द्वैधविशे
षः परिधीनांपरिधानश्रुतिसहस्राहस्राहबोधायनोधस्पेदक्षिणामुपोहेदुत्तरमित्यनाकसंस्पृष्टानेवनान्परिदध्यादितिशाली
किरितिदक्षिणापरिधिंमध्यमस्योपरिस्थापयेदुत्तरंपरिधिंमध्यमस्याधस्तात्स्थापयेदत्रापिविशेषमाह अनाकसंस्पृष्टनिति अ
नाकोमूलप्रदेशः तन्मात्रंसंस्पृष्टनिवपरिदध्यादित्यर्थः अथसमिधेरापुरस्तात्परिदधातिसमेवैतत्कर्मणाश्चिद्रोभशास्यादति द्वै
धविशेषः अथसमिधेरापुरस्तात्परिदधातीतिसूत्रेबोधायनस्याहवनीयमेवैतेनयजुषोपतिष्ठतेतिशालीकिरिति ऊर्ध्वसमिधावाद
धातिवीतिहोत्रेअधरंहृतदक्षिणात्स्रोउत्तरामन्वाधायद्वैधविशेषः ऊर्ध्वसमिधावादधातीतिसूत्रेबोधायनसोध्वर्यवेनमाधा
यानतियानंघृतंशालीकिरिति अतियानआहवनीयादतिक्रमयपातः सनकायेइतिशालीकिनोक्तं अनतियान्येतिअन-
तिक्रम्यपातेयंस्रुक्तवाहवनीयमितिगम्यते बोधायनपक्षेवतियातेपिनविरोधः सूत्रव्याख्यातारःस्रुऊर्ध्वंरत्नमाधायग्रहयेय
माहुः अथातंवहुदीन्नानेत्रेविधनीतिरश्चीमादयतिविशंयेत्रेस्रुरिति विधृतीप्रस्तरबर्हिषोरमंकरायमध्यस्थापनीयोरमीति

नवचनमप्यमंजसंवेदितव्यं द्वैधेच तांजजमानायवावृत्प्रणीवाप्रयछन्तीतिपूर्वः कल्पःशालाकेरुत्तरोबोधायनस्येति त्रयेतानिबर्हिःसन्नहनान्यापातयतिदक्षिणायैश्रोणेरुत्तरादंसात् संनहनानीतिबहुवचनेनबर्हिसन्नहनस्यविस्रस्यास्तरणाग म्यते द्वैधेविशेषः मुल्वस्यायानद्दतिसूत्रेबोधायनस्यमुल्वविस्रस्यदक्षिणोवेधनेस्तरणीयादितिशालीकिः अथदक्षिणोवे धनेबर्हिर्मुष्टीस्तरणानि देवबर्हिरूर्णाप्रदंस-मप्रतिदक्षिणोवेधनेस्तरणामुपक्रम्योत्तरादेधनात्स्तरणानीत्यर्थः प्रतिमुष्टिमंत्रा वृत्तिः बर्हिःसंस्कारत्वात् त्रुतएवमुष्टिमितिद्वितीयानिर्देशः दक्षिणोवेधनेत्रयधिकरणानिर्देशाश्च वेदिसंस्कारत्वेतुसकृद्देव मंत्रः तेपत्नमंगीकृत्योक्तोबर्हुलामित्यादि तांवेदिंबर्हुलांबर्हुभिर्दर्भैस्तीर्यमाणात्वात् पुरस्तात्स्रुचीघ्राघ्रीमुपक्रम्य प्रत्यगपवर्गंस्तरणार्वतीत्रिवृतमनतिदघ्नमितिचक्रियाविशेषणा त्रिरहत्याघ्नदर्शनाभावेयथाभवतितथास्तरणानीत्यर्थः त्र यप्रतिमुष्टिमंत्रानामुक्तनयेनाराद्दनंगम्यते मंत्रापित्वयंत्रेत्रानादेनदिधानात् तथाचवक्ष्यामः द्वैधेविशेषः वेधेस्तरणा इतिसूत्रेबोधायनस्य त्रतएवैतांघ्राघ्रीधातुरास्तरणीयादितिशालीकिरिति धातुशब्दःसंघिवचनः धारणहेतुत्वात्प्रागपवर्ग वेप्यग्रेस्तरणादनं त्रथपत्नस्तरणीयः पाङ्भिस्तप्यपरिधीन्परिदधाति गंधर्वोरंडितइतिमध्यमेइडस्य-तइतिदक्षिणा मित्रा

Shri Vaidika Samshodhana Mandala, Poona

मिति विस्रस्तिस्रस्तान्निरस्याज्यान्यभिमंत्रयते त्रत्रवदुक्तवचननिर्देशात्तत्रमंत्रः त्रभिमर्शनंसकृदेवाज्यस्थालीगतस्यापिभवति ज्यानीत्यविशेषनिर्देशात् एकादशः त्रत्रप्रयोगक्रमः त्राज्यस्थालीमस्तुवांजघनेनवेधेनिधायपरेवस्त्रोत्तरणीरादपोनिनयति त्रा पोदेवीरित्यंतेसुक्स्थाभिरिडः स्रुक्स्थात्रपः प्रोक्षति प्रोक्षितास्थ २ इत्यस्त्रिरहत्यारध्वर्युस्वयमेवविस्रस्यस्रुत्रोक्षति स्रु ष्योस्यावरे-स्राहेतिमूलादारभ्यायात्तदेवंप्रतीचीमारभ्यप्रागपवर्गंसकृत्स्रुक्षति तदेवंसिं-स्राहेतिबर्हिरविस्रंसयन्मूलाग्रमसं यात्तकृत्स्रुक्षतितबर्हिरसि-स्राहेतिबर्हिरादायांतरेणाग्नीध्यंप्रणीताश्चप्रागपवर्गंस्तृणातिहवनीयसोमेध्यपश्चादानीयंवेधसं ग्र्यामधोपविश्यसव्यहस्तेनबर्हिरादायदिवेत्वयाणिमकृत्स्रुक्षतीति त्रंतरास्यतेनिमध्यानिसकृत्पृथिव्यैत्वेतिमूलाग्र पिसकृत्स्रुक्षतीति पाणिधृतपुक्कासुचंबर्हिषादक्षिणातश्चानीयपत्नयइमुखयानपाहित्वेत्यंतेपित्नस्तृणाति बर्हिषाग्रदक्षिणाग्र सकृत्यथिकृत्यपरीत्यनिदधाति प्रोक्षणीशेषंदक्षिणाश्रोणिमारभ्योत्तरायश्रोणेःसंततंनिनयतिसधापित्वभ्य-गृह्णातीतिपि त्रभ्योबर्हिषद्यइदंनममेतिपत्नमाग्राहत्रहत्वप्रोक्षणीधानेपाचमुदुंबरंग्रथित्वापत्नीचमायतीतिसन्नहनविस्रंसप्रथमप्रस्तर वेदिगामिमुखिनयुक्तीति विस्रोसृप्तीतिपत्नस्तरेपवित्रेत्रन्वग्यमुपगृहतियजमानेप्राणायानौ-मीतिनेपत्नमानायपत्नय

पोरविशेषाभिधानात्परिभोजनीयेभ्य आदानमिति गम्यते द्वेधेनु विधत्योः करणमिति सूत्रमाचार्यप्रवृत्तेरुहस्माद्दक्षिणाकारो
रथीतरत्रभेदेवैतेनेदित्यतिषिञ्चेयात्तामिति मध्यमाद्धोतोरनन्तरंभेस्यात्तामिति योपमन्त्रयः दक्षिणाकारइतिरथीतरविशेषणं बर्हि
षास्तीर्णावेदिरिति सूत्रनीएवव्यतिषिञ्चेतेसंबध्येतेनतुप्रस्तरः मध्यमाद्धोतोरिति सूत्रधात्युशब्दोमुष्टिवच्चनाविधत्योः प्रस्तरवस्त
नोरुद्राणां सीदेति मारयेदित्यनुषज्यते द्वेधेनु प्रस्तरणारक्षापवित्रमासादयदित्याहदोदनपवित्रस्यासादनइतिविस्रस्यप्रस्त
रआसादयदितिबोधायनः अविस्रस्येवेतिशालीकिरिति प्रस्तरेजुहूरसि सीदेतिप्रस्तरग्रहणानियमार्थं प्रस्तरएवनतुक्षारक्षापव
वित्रइति प्रस्तरेजुहूमेवेतिवानियमः अतएवाहवहिर्धानतरे चत्तरामुपभृत्तमुपभृदसि सीदेति चत्तरांउदक्संस्था उत्तरांध्रुवायु
वासि सीदेति द्वेविसुचांसादनइतिसहपाहबोधायनइषस्त्वसवहनामिवोपभृत्तमासादयेद्विधृतोभ्यांचेन्नाऽवगूह्योयादि
त्यत्रोहस्माहशालीकिरनुएवंएवैनांसादयेत्योपभृत्तंविधृतोभ्यामवगूह्योयादिति उपभृत्तमाघंस्त्वसवहनामिवकिंचित्स्रसग
वहनामिवैनामुपभृत्तंवितीभ्यामवगूह्योयाद्विधृत्योरधस्तात्पयेदित्यर्थः शालीकिमतेनुएनांअनुपूर्वांअनुगतपूर्वांएव
नलीषस्त्यगवहनोपभृदित्यर्थः विधृतीभ्यांवनाधः करणमुपभृतइति अथस्रुचः संस्नाअभिमृशेदित्यत्राऽसंस्नं पञ्चनिय

---

६८ धेरइति तथैवत्स्रीमुत्तरपूर्वभागेसमिधमाधायातिनक्कालेयज्ञमानोजवतिरंधानावर्षतइति परिभोजनीयाद्वामध्यमसु
क्षेवोसमावनेतगर्भोदर्भौविधृतीकरोतिवेदिमध्येउदीचानाग्रेविधृतीतिस्त्रीसादयतिनिशीर्यंत्रेस्त्रइति तयोःप्रस्तरेरक्षा
खापवित्रेणासहसादयतिसंनयतः वस्तनोरुद्राणां सीदेत्रिप्रस्तरेजुहूंसादयतिजुहूस्सीदेति तदुत्तरामुपभृत्तमुपभृदसि सीदेति
तदुत्तरेधुवांध्रुवासि सीदेति तदुत्तरस्त्राज्यस्थालीसुवंवत्स्रीसादयति आसन्नास्रुचःसकृदवाभिमृशति
एनाअसदन्यत्तनियमेति विस्रंनिस्रंपत्यनीत्यतेवेदिस्थिनान्याज्यान्यभिमंत्रयतेएकादशः॥ अथादत्तेदक्षिणेनाज्य
स्थालीमसुवमन्वेनपात्रीवदेमित्येतत्समादायप्रदक्षिणमाहवनीयमुपसमूह्यउत्पवनेनेनंगृह्णीयात्मुपविश्यपात्राद्वेधीपस्रुतो
नेस्योनंते मानइति दक्षिणोनसव्येनेतिनियमात्प्रमादाद्यः दारुपात्राद्वेधीपस्रुणीतेत्रेनंवेदधस्मिन्नंतत्रलमपिधोत
पति अथाद्वेधावेतिब्रूयात् अथामावास्यादिवत्तयोक्तं द्वेधत्वंनेष्टस्यपुरोडाशस्यानित्यत्वान्निरुक्तं ततश्चपुरोडाश
संख्ययोपस्तरणागम्यते स्योनंतनइत्यादिकः सुमनस्यमानइत्यंतोयंमन्त्रः सदनकरणापूरनामकेसिंहासनेपरस्मएवैनंनि
युक्तः नतुनगर्हचेत्यासादनेविनियोगः द्वयोर्गर्हचयोःपरस्परांकांक्षत्वात् नहिसांकांक्षवाक्यसमाप्तिमासादयंति न

छतिसोपिधारयन्नाह अध्वर्युः बर्हिः सन्नहनानि वित्रस्यदक्षिणाश्रोणिभारभ्योत्तरादंसात्तत्तूणात्प्रहरणक्रमेणापवर्यमुष्टिमा
दायविस्रस्यदक्षिणासमारभ्योत्तरादंसात्तनंतत्तूणानि देववर्हिरितिमध्यमुष्टिमादायदेवाघामध्येदक्षिणादेवघनमारभ्योत्तरादं
सात्तनंतत्तूणानि देववर्हिरितिमध्यमुष्टिमादायदेवाघामध्येदक्षिणादेवघनमारभ्योत्तरादेवघनात्तीर्णाबर्हिर्मूलान्यग्रेप्रहरादं
पर्यंतनंतत्तूणानि देवर्हिर्भवतीति तृतीयमुष्टिमादायदेवाघाःश्रोणापवर्दशेदक्षिणाश्रोणिभारभ्योत्तरायंश्रोणिमध्यमुष्टिम
लान्यतदग्रेपलादयन्संतनंतत्तूणानि देवर्हिर्भवति यजमानहस्तात्तरमादायदक्षिणानहस्तेनधारयन्तेनैवहस्तेनाह
वनीयस्यापरमेखलायामुदगग्रेमध्यमपरिधिनिदधातिगर्धवोसि इडितरतियजमानोनुमंत्रयते ध्रुवासीति अध्वर्युर्दक्षिणा
मेखलायांमध्यमपरिधिमूलादुपरिदक्षिणायपरिधिमूलंयथाभवतितथानिदधातिइडस्पदाऽसि इडितरतिदक्षिणा नेयजमानोनु
मंत्रयते चयोसुत्रो दिति अधर्युरुत्तरमेखलायामध्यमपरिधेरादधःकृतमूलंपरिधिंप्रागग्रंनिदधातिमित्रावरुणोतरति
तेयजमानोनुमंत्रयते अभिभूरसि दिनिरसर्पराज्ञीपुरस्तात्परिदधातिरुद्रस्त्वा संतरतियजमानोस्यिपरिधिमिमंनसायोजपन्
जपतियुजस्मि वेदरति आहवनीयस्यदक्षिणाद्वेभागेनदूरेदेशएवाग्नेपथानयतनितथासमिधमादधातिवीतिहोत्रं म

---

६९५ रजसंहत्वाभिघारयतिआपापतोनेजसाग्नेयेजुष्टमभिघारयामीति वेदनेवदर्वातेनविरजसंसन्तमस्मरहितंमुद्गृह्णतेयुर्थः
अभिघारयति स्रुवेणाज्यमाश्चोतयति एवंचसर्वत्राभिघारणमस्तुवसाधनत्वमोत्पत्तिकंघृताजानिष्टाहविषामभिघारणमा
मूर्ध्यात्सुवेतिगम्यते यद्देवसोवामवतीनिपादेवतायस्ययस्पुरोडाशस्यनद्देवतानामनुद्देवणोनामिघारणंविदधातियथानि
र्वोयेनयेहायजुष्टंवेणाभिघारणंतनश्चाभिघारणासंवधिनोद्दिनोपस्यवाग्निरहस्माहरंतेनतद्देवतानुरूपेनरूपायजुष्ट
मभिघारयामि अग्नीषोमाभ्यामित्यादिरिष्टव्यं प्रकृतावपिवचनाद्दस्माश्चिन्तलाच्चवचनमिदमेव यद्देवसोवामवतीतिअ
त्रदोषंदर्शयत्याह यद्देवसोवामवतीत्यग्निषोमायाभिप्रायमिति केचिद्यथाप्रोक्षणादिधर्मिनेतरेके यद्देवत्यंयथादेवतशब्दो
भिन्नार्थत्वात्तथायथादेवतास्त्रियाः तथानुदात्तप्रोक्षतीतितत्सशब्दस्यार्थः यद्देवत्यंइतिनुपादेवतात्रस्येतिदेवतातात्रोर्थे
पदितिपत्वंतथा यद्देवसोवामवतीत्यग्नेयस्यदेवतादिकल्पः यथापशोयद्देवसोवामवतीत्युक्तं नद्दृष्टिहापीतिचेन्नैतद्देवप
शोपुरोडाशादिकल्पः विद्यमानत्वात् इहतुनित्यरूपस्याग्नेयस्यैककपालादिकल्पनिर्देशइति यद्यप्याग्नेयस्यादिकल्पोनविद्यते
तद्विकृतिभूतःसोपिचरुसंस्कारत्वेनतस्मादोषः ननुनेमंचोदकंनेवमिष्टवाक्यंमन्त्रेनपत्नेनेति तत्सशब्दयुक्तात्रोर्थेमंत्रवप

रामः
६९५

पाचोक्तं साकांक्षावयवभेदपरानाकांक्षशब्दकं क्रियांगप्रधानेयुगावदेकार्थवाक्यमुच्यतइति ननुलिंगादत्रसदनकरणं
मासादनंचेतिद्वेपृथगेवोक्तेतत्कथंचूलिंगबलीयः ततःक्रियाहयाप्तेयमंत्रभेदएवपुनरुक्तः आहुःसदनकरणंविनिपुनरुक्तः अ-
त्यःपुराडाशस्यासादनेइति नैतदेवंहिभस्मांगारछद्मनासादनमभिघारणंवासंभवतिअतस्तदनंतरमासादनेलभेतनरार्धर्च
स्योत्कर्षःस्यात्अथसिनिचेत् नस्मिन्नित्यनेनकिंपरामृश्यतेस्पष्टंवार्धर्चमुत्तरसदनमितिचेन्न तस्यागमकत्वान् स्मृतिरवबाधेतर
दमंत्रेत्यस्यानंतरंयुक्तः नस्मित्सादेत्ययंमंत्रः तत्रपुनस्तत्परामर्शोतत्रहृदःकरणनामसदनपरामर्शेतत् तस्मान्नवाक्यमेदोपपन्न
इतिसिद्धंपाठक्रमादेवविनियोगइति अत्रपवमयेपुरोडाशेद्विहोत्रांमधुमेवयाठः पुरुनिलेमवचननिनोहानुपपत्तेः के
चित्तुद्वीहियवानांमेधइतिपाठमन्यानासक्तवाकदेवनपदवनविमज्यद्वीहियवयोर्विनियोगइतिमन्यंते अपरेतुस्वशाखायां
द्वीहीणांमेधइत्यवपाठःशाखांतरेतुयवानांमेधइतिनयोरुभयोरप्याचार्येणासंरत्वाभिधानायप्राप्तेर्विनियोगमाहुः अथपृष्टि
माद्दायदक्षिणास्यपुरोडाशस्यांगारानयोहनीदमहमेनायाश्रयोहामीति अत्रधृष्यादानप्रमंत्रकंआदायेतिक्रियांतरशेषत्वे
नाभिधानात् स्पष्टमादायोद्धनीतिवत् अथैनंविदर्शयति सएषज्योति-रेति विदर्शयतिप्रकाशयतिप्रकटयतीतिपावत् वेदनवि

धेसिद्धं उपांशुयाजस्यचरुपत्नेत्रांगारायोहनाघभावात्तन्मंत्रांगलोपः अभिघारणंतुपयादेवनंसमंत्रकमेवद्विर्नायाभिघा
रणंतुपनिष्ठितमेवात्रविशेषानादेशात्तस्मान्नचरुधर्मानिदेशयुक्तइति उत्तरत्वस्याविशेषात् वैमधादेरपितद्धर्मानिदेशः द्वै
धंविशेषः हविषामुद्वासनरसयेणानुद्वासिताजघनेनाद्वासितानीतिबोधायनः जघनेनोद्वासितान्यरेणाद्वासितानीति
शालीकिः अवद्यरमित्यायमन्यवः आग्नेयादीनामुद्वासनेविषयेहविरंतराणामयेणानुद्वासितानिनेषांजघनेनपत्नयभाग
नोद्वासनोदकक्षिप्तापापात्र्योस्थापयेदित्येकः पक्षेएतद्विपरीतोद्विनीयः औपमन्यवेतुपक्षेपत्नीसंयाजीमासाघावच्छि
द्यावच्छिद्यएकेकंपुरोडाशंकमात्स्थापयेदिति एतस्मिन्पक्षेहविरंतराणांजघनेनाग्नेयादीद्वासनमिति अथस्तृतमयदधि
त्रेतिनिदेशाभावात्कस्मीमभिघारणंपुरोडाशस्योत्तरतः प्रेतनतूत्तरतोदधिवयात्यामासाद्यापितत्कस्मीमकारणं अथमान्ना
प्यश्लेकरणेति यत्रआत्मानमत्वमितिपात्रदोहसंयोहयोरलंकरणंसवेनोभिघारणंएतदेवप्रतिष्ठितमभिघारणं अथवा
मान्नेन्यायेनतत्कस्मीप्रतिष्ठितमभिघारयेत्नीयमितरंसमंत्रकंसवेनोभिघारणमलंकरणमस्यमिति उभयत्रमंत्राहृतिःपृषदाज्यका
लान्युद्वासयतीतिसामर्थ्यात्-मादितंमंत्रेणपत्नयाद्वासयतीत्यन्वयः अतःपत्नयजनसमंत्रकंनतद्वासनं नानुपत्नयज्योतिपत्नयजन

त्तः अत्रामन्त्रयतादग्नेघृष्टमभिघारयामीत्येनावानेवशक्वआस्रावतः घरुनावृहाभावादिनरेषानास्तिमंत्रः तस्मादग्नीषो
मीयादीनांतत्तत्सोमभिघारणा अग्नेयपत्नहिकारणामेवंमंत्रइति अथैनमुद्गासयतिसुतउन्त्रानिजनिनामन्नीनामिनि उद्गास
नेकपालेभ्यउद्गरणाअथपोदनेपनअभ्रामयनरद्विरणो हुतंतथैवमध्येस्थापयेत्पयोवर्त्तनीदोषत्ववापद्रायश्चित्तयोःस्रवणात्
उद्गत्रेतुपुरोडाशेवापितेस्पदितेनथा भिन्नेसंसर्पणेवापिप्रायश्चित्तंकर्त्तव्यमवेदितिविज्ञापने उद्गत्रेतुकुलहन्याद्वापितेनरपतिप्र
जाः भिन्नेसंसर्पणेवापियजमानःघ्नीपतेरितिआरभ्यपतनफालनखंडनाघ्नुक्रम्योक्तं घ्रमिद्गुह्यसर्वहविरुत्पादनेन
सर्पिषाघ्रमिघ्यामिमंत्रयतेकिंमुत्यतसिरत्यादि आज्येनमुंसतंपेषति आद्रःगोपारतिसंतपेणामभिवर्षणा एतदेवृद्धिनीयाभि
घारणारूपं अतएवस्रुवःकरणंतत्रोनात्रघृतेष्ठिताभिघारणा अस्यैवानुवादः उपरिष्टाद्भ्यज्यतेति अधस्तादुपानक्रियतआत्मा
स्वेति अधस्ताद्युपाजनस्याभिघारणारूपत्वाभावात्परिवर्त्तनस्यचायुक्तत्वात्हस्तकरणाकलेनथाचमसाषाढः अधस्ताद्धस्तेनो
पानक्रियतेकेचित्परिष्टाद्धाज्याभिवर्षणेनेवस्वयमेवाधस्ताद्युपाजनेनेतिमंत्रंजयमाहुः एवमेवोन्नेरपुरोडाशमुद्गास
यतिआग्नेयपुरोडाशोद्गासनधर्मोःसर्वेतिदिश्यते उद्गासिनस्यहस्तस्थितस्यपुरोडाशस्यसंनिकरणानुपपत्त्यास्थापनम

यश्चितपत्नीभिर्युक्तैः प्रत्याख्यातः नात्रपुक्ति रुक्तेति द्वैधविशेषः कपालानामाधुर्यग्वोविमोकः इतुद्गास्यहवींषित्वात्रार्य
पोर्विमुंचेदमध्वर्यवेत्रेवमद्गात्रांपारेकपालादिविमुंचेदित्योयमन्यवः कपालानांविमोकः नरर्योपानिधर्मः विमुंचतामितिमं
त्रजपः आध्वर्यवः अध्वर्युकर्त्तृकः एवंचयजमानप्रकरणेकालेकपालान्युद्गासयतीतिवचनादध्वर्युयजमानोसहकुरुतइति
गम्यतेकालइतिवचनात्नियमेद्योतयति सएवनियमउक्तः विमुंचेदमध्वर्यवेत्रेवमद्गात्रांपारइतिवाक्तलिंगयजमानकर्त्तृका
णांरडाभक्षात्रासनइत्यर्थः अथैनत्क्रवमाज्यस्यपूरयित्वोत्तरेणपुरोडाशंवदधाति वक्रुपुरोडाशेवियाग्निकयोर्
वमध्येवदधातिनियमत्वादेतयोरितिविकल्पेपुरोडाशेकेपिपुरोडाशाभावेपि अथैनानिसंपरिस्तृणातिवेधासादयतिमु
मुंदःमुवरित्येनाभिर्व्याहृतिभिः एतानिहवींषिसंपरिस्तृणसम्यक्कुरुहोताः नेनआधारभक्षायाः पात्रेआस्रुधान्यद्योतितंतेन
बक्रुहविष्कृतेनपात्रेनरासादनेपिसहैवध्वरणाद्योतयति अतएवसोमेपुरोडाशधानाघ्रमेहारुपात्रेनियमाभावः स
मंजमंः मुमुंदःमुवरित्येतावतैवयोन्नेयदाहएताभिर्व्याहृतीभिरिति अनेनसंवत्सरार्धतयोरेवव्याहृतीभिरासादनंचपत्नी
संखाद्यराघ्रतिपादिनेमन्त्रयति स्पष्टंकरिष्यतिवरमंत्रंवार्थदर्शयाप्या अयमुमुंदःमुवरित्यग्निहोत्रमित्यादिना अतःघ

स्यगुणान्तापवर्गोपलक्षणे उद्वासपतीनिवृत्ताधान्यमुद्वासनस्य स्त्रावा मुर्जीनेतिवत्कर्तृरुपाधिनयोक्तत्वात्तस्य द्वाच्यतया अग्राधान्यात् नैतदेवं नात्रप्रयाजनेकर्तृरुपाधिनयोक्ते नवगुणाग्रधानभावः अतोवाजपेयेनेष्ट्वा बृहस्पतिसवेयजेतेतिवत्तस्य द्वाच्यत्वेपि नाग्राधान्यहानिः आचार्योभिधायेणापिप्रयाजनएवमत्रः कथमन्यथाद्वैधचर्वोश्यप्रयाजनमनेनमंत्रेणाविरुध्यात् तथा हि प्रयाजनइतिसहस्माहवोधायनः उभयानिप्रयाज्यान्यचरुणावाशयान्कपालानिवेतिकपालान्येवेतिशालीकिरिति-अत्रप्रयाजनस्यकपालसंस्कारत्वमंगीकृयकपालान्येवेतिपक्षःहविःश्रपणास्थानप्रयाजनस्यहविःसंस्कारत्वमंगीकृयचर्वोश्यप्रयाजनपक्ष-तत्राद्येप्रतिकपालंमंत्राहुतिः द्वितीयेकंकपालंनाग्राधान्यात्तृतीयेतु प्रतिगणंहविःग्राधान्यात् तथाचसमाधाः कपालेजनमंत्रस्यप्रतिकपालयोगमाहुतिः अपिहवाएकैकशःकपालानीति युज्यतइतियोगःसमूहःगणइत्यर्थः संख्या यो द्वासपतियजमानस्यगोपीथायेति द्वाभ्यंगा संख्यापूरिगणाप्यत्रैकंद्वेत्रीणिचत्वारित्यादिशब्दोचारणात्प्रतिकप्रमिं द्वे त्राभ्यंगायहणकपालनाशेनदुरुक्तायश्चित्तसवनार्थं नाशकालस्त्वोदनार्थंदुग्धंउद्वासनादर्वाकृप्रयाजहेतुः स त्रेनुपदिग्रपुक्तानाग्रार्थंकर्मणाःकपालेनरयेदितिग्रवणात् उपधानाद्यर्थंअर्वाकृपुरोडाशाधिग्रपणात्कपालनाशेग्रो

चोपांशुयाजरहितायामस्त्रोवाज्यानयनस्योपलंभादिति द्वादशः अत्रप्रयोगक्रमः अध्वर्युर्दक्षिणेनहस्तेनाज्यस्थालींसमु र्वीमन्वेनरुपात्रींवेदिमित्येतत्सादायप्रदक्षिणमावृत्यप्रत्यङ्मुखउपस्थाङ्गार्हपत्यस्योपविश्यहविर्धानमुत्तरतःउद्गायतारु पात्रीनिधायाज्यस्थाल्याआज्यानसुवेणोपहत्यपात्र्यांपात्नीवतपुरोडाशमुदगपवर्गाणिपशुकृत्यकृसदनानिकरोति स्योने-तइति प्रतिसदनकरणंमंत्राहुतिः तत्स्रीधर्षिमादायदक्षिणास्यपुरोडाशस्योगारानयोहतिइदमहंमयोहामीति स्थूलंम स्मायोत्तरकाशयतिसयेज्योति-र्येति-वेदवातेनसस्मभर्तपुरोडाशस्त्वमस्मायोत्तामिधारयति आप्यायतांश्रुत्रयेजुरुम भिधारयामीति पुरोडाशमादत्तेस्रुतउत्तमांतिजनिताग्नेनामितिआज्येनोपरिष्टात्तंनयेपतिआईःगोपाइति अधस्ताद्ध तेनोपनक्ति यत्तआत्मापशुष्वविष्टंमेध्वेतितत्स्रीपात्र्यादक्षिणेसदनआसादयति एवंपुरोडाशंतरध्वपिधृष्यादा नाग्नासादनांतंसमानंपयादेवत्तमभिधारणांतस्रीभृतदधिनोअभिक्षयोहासपात्र्यादक्षिणानःस्रुवेउत्तरतोदध्यासाद्यपु नस्तस्रीभमिधायेमंदेवेनोभिधारयति यत्तआत्मा-महामिति प्रतिरोहंमंत्राहुतिः स्रुवेणाकपालानिप्रयनक्ति इराभृतिः-मो दिति प्रतिकपालंप्रतिगणादामंत्राहुतिः एकद्वित्रीणिइत्यादिभिः संख्यायोद्वासजपतिपानियमे-विमुचतामितियज्ञमानोप्य

निदर्शपूर्णमासेवाहुतीभिरासादनं आवपनपोरेवेतिपक्षद्वयमपिआचार्याभिमतमितिमिश्रं मध्यतःपुरोडाशावासादयतिदक्षि
णातःस्रुतमुत्तरतोदधीतिपरस्परापेक्षं नेनचदोहयोर्देवतायागक्रमानुरोधेनपुरोडाशोत्तरमाज्यासादनपक्षोप्यविरु
द्धः तथाचसूत्रं अपरेणस्रुवःपुरोडाशावासादयतीतुत्तरोदोहाविति परंतुदक्षिणातःस्रुतमुत्तरतोदधीतिउत्तरवाक्यापे
क्षयामध्यतःपुरोडाशावासादयतीतिमध्यशब्दःसान्नाय्यमध्यवचनत्वादभिनोहविर्धानदक्षिणोत्तरवेदोहयोःअस्मिन्नपिप
क्षेसूत्रेदक्षिणास्यांश्रोणयांस्रुतमासादयतिउत्तरस्यांदधीति अथैनमुत्तमयेरासुवःपयोहत्यदक्षिणोनजुहूंप्रसुरासादयतिः
सोमोमेशरीरमपक्लाइति नदेतदासादनंस्रुवाज्यस्थेवसंस्कारः सर्वहविःसाधारणात् केचिन्नुजुहूंदक्षिणेस्रुगाज्यसंस्कारत्वमा
ऊः अथैनयाहुतिंप्रतिपयोहत्यध्रुवायामेवदधाति ऋषभोसि-सीरेति एनंस्त्रीवमाज्यध्रुवायामेव दधाति आमिक्षति आस्य
ध्रुवाज्यसंस्कारत्वमेवनत्वाघारेपांसुयाज्ञाप्यता अवभृथेष्यामस्याभावेपिस्रोवाघारदर्शनात्प्रकृतावुपांसुयाज्यस्वरूपस्यविकृतौ

---

७३ नस्यनीर्थप्रपदनमेदानीहोत्राक्रियमाणातयोतरंगत्वंस्रुध्योस्थिदानीगमनस्यनेतादृशत्वंअतोध्वर्योरेवबहिर्भावदर्शनंमा
त्रंकालयमेवाचार्यःकर्मतेनिराकरोति अथाध्वर्योश्चहानुश्चप्रपदनमंतरेणावघुक्रोप्रागादत्तोध्वर्युःप्रपद्यनेवयंहोत्रं
तोहोताध्वर्युरनंतरोनेत्यादिति अत्रैरनंतरः अनन्यव्यवहितः अत्रव्यवधानानंतरस्यप्रसक्तत्वाद्धोत्राव्यवधाननिषेधति नेन
होतुरेवबाह्यत्वमिति एवमिध्मसमीपमागत्येध्मात्समिधमादायाह अग्नयेसमिध्यमानायानुब्रूहीति समिध्यमानेःस
म्यग्दीप्यमानःनस्माअग्नयेनुब्रूहीति सामिधेनीनामग्निंसमिधनेविनियुक्तानामग्नि देवताकत्वादग्नयेस्रुक्तं तत्सामिध्या
जनंचस्मात्रैष्या येनाग्नाप्यविरुद्धत्वादनुदेयं अत्रप्रेषवचनंस्रुवासामिधेन्यंगृहीत्वाध्वर्यवरःनमेइकृष्टादयः तथाचवक्ष्यति
होत्रेशंयप्रेत्र अथैवमवनिमंत्रोहीनःस्वरोवरोनोवामिष्यप्रयुक्तोनतमर्थमाह सवाएषोयज्ञोनेहनमिषर्थदशनुस
रनोपरधानइति अथैवमवति पक्षेचमन्वाहासुरनयन्मेइमानुमंतनवेदनरातत्मेरवमितिसप्तवाक्यस्थोनादिभवंति उर्वं
सुधाननिमेदोर्यद्दमन्मेइमध्यमनारणातिकुरणावदशद्दमनःप्रयोगमुपांश्वंतरंयज्ञनामनुपलब्धिःध्यानंउपलब्धिनं
मेदःसशद्दमुपलब्धिपनंउरसिमेइकंठमध्यमंशिरसितारेमेइमूर्द्धचतरस्थानेनसामिधेनीरनुब्रूयात् समेननिहतनरणा.

नेनाभिमंत्रयते आज्येनस्रुवेणरपित्वापुरोडाश—तरेणावधायपुरुषपत्नवीणिहवीषिश्रितवोदिजघनेनस्रुचः सादयतिम
र्धुवः सुवारति तत्कालेयजमानोमर्मुकसुवरितिजपति स्रुचोयेरणास्रुवंपयोहत्यदक्षिणोनजुहूपत्नसरेसादयतिस्पोनोमे-मत्मय
त्नाइति पयाहतेपुनरादत्तेधुवायामवनयतिऋषभो-सीदेति यजमानः सवीणिहवीषिश्रभिमंत्रयते यन्मेत्रग्ने-ऽपस्प
रति श्रभिमंत्रणंदृष्ट्वाजुपः द्वादशः॥श्रीः श्रयेध्मान्समिधमादधानश्राहान्येसमिध्यमानायानुब्रूहीति होतारंवृणीदेषव
वदनेनासंनिहितहोतर्युपयजते तत्संनिधानेचस्रुकालएवेतितत्तापनायहोतरेहीतिप्रेषवदनेश्रनाम्नातमप्याधिकंसिध्य
ति श्रथवादर्शपूर्णमासयोर्हविषामत्रेहुहोतामंत्रितइत्याश्वलायनवचनात् हवींष्यामाघहोतारमामंत्रयतेवत्समाणाच
पेवचनाच्चहोतरेहीतिप्रेषवदनेस्रुकालेविहितमेव एवमाहूतोहोतापदोतरेणावेष्टकरौप्रस्रुवश्रागत्यतिष्ठेदाधुर्युः प्रा
स्रुवरध्वर्युरेतिएतयोःकस्मात्तरेगत्वमितिविचार्यते प्रयोजनंवास्यविचारस्यहोतुरेगत्वेश्रध्वर्युबहिःकृत्यहोतुर्वध्व
वधानेनप्रवेशः श्रन्यथाध्वर्युणोत्तरितस्यप्रवेशइति किंतावत्तात्र यथाकर्मत्विजइतिवचनात्होतुःकर्मेदानीमंतरंगतीय
त्रपदनस्यविहितत्वात् पूर्वेणोत्करमपरेणप्रणीतारध्वरेणाप्रणीतइत्याघनेकेतिकर्त्तव्यतासंप्रतीनस्यसर्वत्विज्ञानिय

७४ शतानिषष्टिश्चाक्षराणिनावतीःसंवत्सरस्यरात्रयोद्वादशएवंसंवत्सरमाप्नोतीतिब्राह्मणमितितत्रैवबहुपाजिनमधिकृत्यपरि
मितपक्षोप्यम्यनुज्ञातः श्रथवैभवतिसर्वाणिहवींष्यनुब्रूयाद्बहुपाजिनइतिसोमपाजिनइत्येवेदमुक्तंभवतीति श्रत्रेदंविचार्यते
ते ध्माभाधानसमिधेन्यन्वाख्यानयोरंगंगिभोवोताप्यानेश्रथवाशंखाध्मानभोजनयोरिवकाललक्षकत्वमात्रंसमिधायेणा य
चहोतुरभिज्ञानंतिप्रवोवाजाश्रभिषदइतिवचनमिति श्राधेयपक्षेकिंसमिधेन्यन्वाख्यानसांगत्वंध्माधान्यंवेतिसंशये
श्रष्टचत्वारिंशतमनुब्रूयात्तिस्रएवसमिधेनीरन्वाहेयेवमादिष्टपिंडदर्शवत्समिधः स्युः नत्वंगविधिपक्षेधानंभवतीतिन्या
यादध्माधान्यंसमिधेनीसंख्यानुविधानंसमित्संख्यापिस्यात्प्रधानुविधापितादृगस्यति कालसंख्यानुविधानेचपाचमंत्रसंख्यान्यूननाधामितिरिक्तानांसमिधामंत्रकंठवनंस्यात् समित्संख्यान्यूननाधात्तिरिक्तानामचो
सामिधेनीशब्दोगुणाःस्यादितिक्रतावत्सामि सामिधेनीदधद्धोकाष्टानिविदधतइतिवचनात्सामिधेनीनामेदध्माधान्यंमुख्यं
तरंचब्रह्मवादिनोभवंतिप्रेषमनुब्रूहितिपदवदोधः पयमश्राऽऽहुतीनांरूपनेकयमंत्रयाज्यानुवाक्येलः श्रग्नयेसमिध्यमाना
यानुब्रूहीतिपुरोनुवाक्यादेसमिधेन्योयाज्याचवषट्कारःउपवाकःप्रणावइति श्रन्यावसुतिः श्रग्नयेसमिध्यमानायानुब्रूही

निर्विदद्ध्यात् मेद्रेणाघ्राणाज्यभागाभ्यां मध्यमेनस्विष्टकृतः स्विष्टकृच्चोद्यनेति अनुब्रूहीत्यत्रकारस्यलुप्तत्वं द्रष्टव्यं
त्रेष्यश्रोषड्डोषडावहानीत्यादिरिनिस्मरणात् अथपत्रहोतुरभिजानाति प्रवोवाजाअभिधवदरत्येतद्ध्रुवं तत्त्रयमामन्त्र्यो
दधातितत्रदाघ्रयमोसमिधमग्नादधत्यत्रादधातीतिचोदितत्वात्रोदेशत्यागः प्रणावेप्रणावेग्नादधातीतिसगवसानेपः प्रणा
वोविहितः प्रणावेनैवचाभिसंधानमितितस्मिन्प्रणावेप्रणावदतिवीप्सयाच्चवामेकादशत्वेपित्रिः प्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमामि
तिवचनात्पंचदशसिद्धिः अतश्चैपंचदशसामिधेनीरनुब्रूयादितिप्राकरणिकोविधिरनुसंधीयतेपक्षेपिसप्तदशवचनंवि
शत्यपरिमितादिपक्षाः स्वपक्षतावपिस्थेयं तेनतत्रापिसप्तदशसंख्यावच्छेदकावयवेनान्वारम्भात्तेनानुमानिपक्षतंत्रसंबधात्त्रय
स्त्रिंशदपेनसहविकल्पेहितामप्तदशानुब्रूयादेशस्त्रिंशत्पक्षेसहाराच्च केचित्तुमात्रदशादिशेषविधानुरोधेनपक्षनीष्टानरतामाहुः
तथाचसूत्रे पंचदशसामिधेन्यादशैपूर्णमासयोः सप्तदशेष्टिपशुबंधानांपत्रस्त्रपतरति अनुविषयपक्षेपंचदशमेवनि
पतं तथाचवक्ष्यतेहोत्रेशेषप्रश्ने प्रवोधान्यअभिधवदरत्येकादशसामिधेन्यः समाम्नाताःसांत्रिःप्रथमन्वाहत्रिरुत्तमाताः
पंचदशसंपद्यंतएवंभवतिपंचदशसामिधेनीरन्वाहपंचदशवाअधपाप्तस्यपत्रयोर्हमासशः संवत्सर—पते नोमात्रीरिव

रसोवस्यास्त्रिरुत्तरोधानुपक्रमएकासमिदाधेयानंदनंतः प्रणावएका एवंसवनेतरमेवद्वितीयवारोयक्रमेपिएकावदंततः
प्रणावएकाएवंतृतीयपर्यायेपीतिषट्समिधः अथवास्यामेवाधेचोद्यमानेप्रणावेचेतिषट्समिधः अस्मिन्पक्षेअथपत्रहो
तुरभिजानातिप्रवोवाजाअभिधवदरत्येतत्तृतीकोयादानपूरमिति अथैपत्रथमायांषट्समित्यत्रोद्दाम्येदरस्वामिनाप्रत्याख्या
तः प्रथमायामचियदिषट्समिधआदधीतयदिधिमेवैतंपरिदधातिपदनंतत्रर्चमग्नादध्यादितिचमदग्नेनूनमग्नलग्नादा
दित्याग्नेयमग्नेवैश्वानरंवाग्नादध्यादितिप्रथमयोः चरमयोःप्रणावयोःसहाहितसमिनद्वयार्थंवबीजनेतमंत्रंकाललक्ष
णार्थमेवाथयत्रहोतुरभिजानात्याज्यहोतेतिवचनमिति अनुब्रूहिसुसमिधोनोषध्रुवाज्योक्षुवेणोपहत्यवदेनोयपम्यक्राजा
पत्यंदिर्घंचआघारव्याघारयतिप्रज्ञापतेस्त्वाहेतिमनसेति समिधोनोषध्रुवाअनुब्रूहिसुअग्नेमहोअसीत्येवंमनसुक्रुवाज्या सु
वेणोपहत्यादायध्रुवमभिमर्शयतेसमिद्वयेपिपुनर्ध्रुवाज्यग्रहणंकर्तव्यंनिवृत्त्यर्थं तथाचपूरस्ता—दुपरिष्टात्सुवाकृतिषुआर्ग्नु
कप्रायश्चित्ताकृत्यादिषुत्रध्रुवेतिहन्तिःसिध्यतीतिस्तुवयंहरामनादिष्टसुचेवहोमोयथाप्रादितितथाचकर्मीते अनादिष्ट
पात्रमपितुयथैवत्रदर्वत्यंजलिनाजुहोतिस्रुवेणाजुहोतिस्रुक्षालनपुरःनजुहोतिमध्यमेनयर्गानजुहोतिअंतमेनपर्गानजुहो

निपुरोनुवाक्यावेत्समिधेन्योपाज्यावघारःप्रयाजइध्माआज्यंतिरिति अत्रहोतुरभिजानातिसमिद्धोअग्निआज्यंतेतिनदर्शनोम्पादधातियदाहोतुःसकाशादभिजानातिअवगच्छतिसमिद्धोअग्नइत्येतामृचंतत्तदानींसंतनोम्पादधातियच्चरध्वसमम्पाधामेतस्यैषकालइत्यर्थः परि——समिधंणिनष्टिएकांसमिधमवशेषयति अयमर्थः एकविंशतिसमिधःतत्रत्रयःपरिधयःद्वेआघारसमिधौ प्रतिप्रयाजमाधीयमानेषुपंचदशस्वाज्यहोतादुवस्यंतित्यारभ्योत्तरप्रयाजद्वयाधीयमानयोःपूर्वप्रयाजएवाधीयमानेनसहाधानेआज्यहोतेत्यस्यकर्मोत्तरावरुद्धत्वात्एतदेवाहाथयत्रहोतुरभिजानातिआज्यहोतादुवस्यंतेतिनदेतेनैववेदेनत्रिराहवनीयमुपवाजयतीतिवाजनमेववाजनेनदेतदृष्ट्वायमेवानलाग्निदीयनार्थंत्रिरितिनियमान्एवमपिपरिधेत्यादृष्ट्वायेतामृचमधीयतेसामुस्कोमवानूनंनस्यात् मास्त्वितिचेत्सत्याषाढवचनविरोधः३ऊहिनेनावभृथवेदकमुपवीज्यतिअतोदृष्ट्वार्थोपदीजनापरुद्धत्वादाज्यहोतेविमंत्रयतेतस्मात्सोमेवसमिंत्रयसहैवाततोम्पादधात् अथवाप्रणवेप्रणवेम्पादधातीतिसिद्धेपिनत्वयुमाम्पादधादधातीतिवचनंस्पष्टत्वयोजनेप्रवोवाजाइत्येतच्छ्वणसमंपएवप्रथमासमिधमादधात् एतदपेक्षयाद्वितीयोप्रणवएकएवमाहवनावपीतिषट्समिधःतदुक्तंभवति प्रवोवाजाअभिप्रव

रिधानामप्युपसंग्रहरमंतमुख्यलाक्षणिकपोरेकशाद्यद्वत्तिनिमित्तेकजातिसमावेशःयोगात् नहिसंघवंपुरुषेषुसमाविशतइतिन्यायेलक्षणाभावप्रसंगादितिअतःशालीकिपत्तेग्नेरवसमागंहत्योयमन्यवपत्तादिदःअपेषआग्नीध्रध्मसंचहनानिस्पअवसागत्वपरिधीत्समाधित्रिमंध्यमत्रिद्वद्वित्राणाद्यत्रिरुत्तराद्यैत्रिराहवनीयमुपवाजयत्यग्नेकानिजित्रं अत्राघोषेतिएषएवप्रेषितःआग्नीध्रइत्येतावंतंवपयासएषरतिर्निर्देशःसंप्रेषानुविधानद्योतनायअतएवानुवंध्यंमैत्रावरुणायामित्तायोमत्त्वपिपरिधित्तप्रेषामादाचनंतत्समागेःअवमतेस्सामसत्त्वपिपरिधिषुप्रेषानुरोधेनसमागइतिसद्यपरिधिषुमध्यमस्योदग्पवर्गलेनान्यत्रप्रागपवर्गलेनेतिविवेकः तथाचसूत्रंपरिधीन्यूयापरिहितमन्वग्नयेत्रिस्त्रिःसमज्यतित्रिर्प्रोक्षमितिचाअथायेराजुरूपमंत्रोग्रीचमंजलिंकरोतिभुवनस्यपते-नमइतिअंजलिःसंपुटितोनमस्कारविनियुक्तोरत्नेनमंत्रलिंगानुरोधेनमंत्रलिंगेनत्वाहवनीयनमस्कारःप्रतीयतेनहुस्रुगादानाएवहुनमस्करोतीतिआहवनीयंगुलिंकरोतीतिभारद्वाजवचनात्सूत्रंतएवोलूखलंग्रीचमितिअनेनांजलेराहवनीयाभिमुख्यमाहअयंराजुरूपमंत्रोविनियोगशेषः अथादक्षिणोनयुरुजुक्रतुःपातिदक्षिणोनहस्तेनेतिशेषः सव्येनोपमंत्रमुपभृतंधारयति-सव्येनोपमंत्रयदानविधानेनतस्याग्रे

तिपर्णमयेनस्रुवेणाजुहोत्यौदुंबरेणस्रुवेणाजुहोति अयुष्टाभ्यांजुहोतिविविसंसिकाभ्यांजुहोतिगोमत्कंठेनजुहोत्यश्वश
फेनजुहोतिअयस्मयेनकर्मंडलुन्वाजुहोत्यनादिष्टस्रुचेदहोतव्यमिति प्राजापत्यंप्रजापतिदेवताकं—मनस्यमनोव्यापा
रेणमंत्रमुच्चार्यअनेनप्रजापतिस्तूष्णीमाघारयदिविदर्शनेपिनमंत्रनिवृत्तिःकरणव्यापारनिवृत्तिरेवातस्मान्मनसा
प्रजापतयेजुहुतीतिदर्शनात्—तिर्यंचंदक्षिणापरिधिमारभ्यप्रतनमोत्तरपरिधिमध्यमाघारयति वेदोपरिष्टाद्वेदमाधा
रंकृत्ववेदतदृष्ट्यर्थमेव द्वैधविशेषः आधारावितिसूत्रेबोधायनस्यामिसंतावितिव्यत्यस्तावितिशालीकिरितिआधारव्
मिसंतोअभितःसंजोसंवेदिंकुसंवेधिन्येअनेनप्रोक्षणीर्यंचोदक्षिणोत्तरपरिधिसंधिमारभ्यपश्चात्क्रममरक्षणायाचप्रसंतोस
ग्रहीतोव्यतिषृ—विविशालीकिमंतेनप्राजापत्यस्यदक्षिणापरिधिमध्यारंभंएंद्रस्यचमध्यमपरिधिमध्यारंभोयथोक्ताचाज्यापा
त्रवृक्तिःसंगृहीता अयंसेषमाहाग्निरग्नीध्रेस्त्रिस्त्रिःसमदहीति अग्नीनितिवक्तव्यंनपरिधयइतितत्संनिहितत्वात्परिधी
नाग्नीनाहनतद्वत् द्वैधविशेषः संत्रेषद्ग्नीदग्नीनितिबोधायनः अग्निमग्नीदितिशालीकिरग्नित्परिधीश्चाग्नित्रेयोयस
त्यवःशालीकिपक्षेग्निशब्दोमुख्यः तत्रग्नित्रयसंभवेगः नपरिधीनामितिनवाच्यमग्निमिलिजायपक्षेपाअ—कवचनमितिप

अएवान्वारंभःस्पर्शःसमन्वारब्धेआघारयतीत्यन्वयः अत्रान्वारंभणाकर्मताध्वर्योःस्रुचामाज्यस्यवास्पात्रविशेषोपादाना
त् अनंरंगत्वात्तावदाज्यस्थेवतथाचसूत्रंगस्रुचमन्वारभ्येति एवंचसतियत्रविशेषोपादानंतत्रतत्स्थेवसंस्पर्शयथासुज्वःस्रुचा
अभिमृशतिस्रुतिपशोरवदानानिसंमृशतीतिनैत्रिःसंपतमन्वारंभंतरतिचयत्रत्वनारब्धेयत्नमानेस्वाहेत्यादिषुनविशेषो
पादानमस्तिनत्रांतरंगत्वाद्विःसंस्पर्शःसोत्रोवाविशेषोनुसंधेयइति मध्यमेपरिधावितिपाठः ननुपरिधिसंधावितिप्राच
मित्यनेनानन्वयात्ऋजुमवक्रं संतनमित्यनेनैवसिद्धेयदुक्तमव्यवच्छिद्यन्नितिनेनव्यवच्छिद्यापिविच्छेदस्यानात्मानंनिवा
रयति अव्यवच्छिद्यन्निपेनावंतेवालमिनिचेनमंत्रंब्राह्मणानुसारेणसंततमनुघनंस्थेवोपबारयन्नादिति द्रष्टव्यंइति
स्रुचमुद्गृह्णाति उद्गृहणमुद्धरणंग्रहणंएवनत्वाद्दृष्ट्यर्थं सुवर्गंवैलोकंदृहंहरत्यर्थवादात् अथासंस्पर्शयन्स्रुचावुदङ्
त्याक्रामंजपतिपाहिसंभंजेति स्रुचोजुहूपभृतोअसंस्पर्शयन्नित्यनेनयत्रसंस्पर्शोदङ्त्याक्रमणंतत्रमंत्राभावेघात
यति अथवाप्राथमिकानामेवाक्रमणंप्रत्याक्रमणंस्थानकल्पानांसमंत्रकत्वंनान्येषामितिनियमः उपदादिषुनविशेष
वचनात्प्राथमिकेपिअमंत्रसिद्धिःनथाचसूत्रे एतेएवाक्रमणाःप्रत्याक्रमणामंत्रवतीभवंतःइति एतेएवादिमंतएवअनेन

धरीभावेधोनपति एवंचसर्वत्रऋजूपभृतोरुत्तराधरीभावःमिथ्यनितयाचसत्रे उपभृतिऋजूमन्वादधातिमुखतोमित्हत्य
मुखतउपावहरतिसर्वत्रैवमभ्याधानोपावहरणोभवतः नचसमिंजयतिनाभिदेशस्त्वोधारयेतीति समिंजनंपरस्परंसंयोगा
छद्करणं सव्येनात्याक्रामंजपतिस्त्रियाविष्मःकुराहत्तमिति सव्येनचरणेनवेदिंजघनंजपतिस्त्रनेनोदगत्याक्रमणाद
क्षिणेनचरणेनेतिगम्यते स्त्रत्रापत्याक्रमणादेशनियमःसोत्रानुसंधेयः स्त्रविरुढत्वात्स्त्रेणास्तुचोपरेणाध्वर्युपरिधिम
नवक्रामंप्रस्तरमितिस्त्रनवक्रामंमितिरामुलाभोस्त्रपस्पशतीतेःसर्वत्रपिगमनागमनेष्वयमवनियमस्तिदंशपतिर्द्वेधवि
शेषः स्त्रत्याक्रमणाडतिसव्येनप्रदास्यन्नत्याक्रामेडुलामुतोदक्षिणेनेतिवोधायनोदक्षिणेनप्रदास्यन्नत्याक्रामेडुवामुतः
सव्येनेतिशालीकिः प्रदास्यतहविर्दानुमिछन्स्त्रनेनदक्षिणानिक्रमणा-मुपलक्षयतिस्त्रमुनइतिस्त्रस्मात्स्थानादवधिमताडु
दगतिक्रमणादित्यर्थः स्थानंकल्पयतेविष्णोः स्थानमसीति-तिष्ठतस्मिन्नितिस्थानेस्त्राहवनीयादक्षिणाःपदेशःस्त्रनेनतिष्ठताह
वनीयंसंचयतिविशेषतस्त्राधारेप्रकृतापिनिषिद्धायैकामपेतप्रमापुकःस्यादितिजिह्मंनस्याधारयेदितिदर्शनात् स्त्रन्वाख्ये
यज्ञमानेमध्यमेपरिधौसंस्पशजुमा-दन्नितरद्वावान्वाहेतिस्त्रन्वाख्ययज्ञमानेकर्तरितिवायज्ञमानेस्त्रन्वारंभकर्तरिस्त्रारंभ

---

७८ वरणासमनंतरकालमेवस्यासुदस्येनंनिरस्येत् उपरिष्टाद्वा यदाहोतासमाग्नेसीत्यादिनाभ्या-न्नमुखंदक्षसंहनेनाग्नेणानि
माक्षिनडुत्तरकालमित्यर्थःपित्रादिषुहोत्रुषुसत्सुनेषांनामानिनीचैर्गृह्णीयादित्येकःपत्नःशालीकिपत्नेतुयथाकर्मवित्रजरंति
वचनाद्ध्वर्योरंतरंगतयागुरुणामपिहोत्रणाकर्मकालेनामग्रहणामविरुद्धमित्युच्चैस्त्वमविरुद्धंनामग्रहणास्य स्त्रन्यथा
पत्नेत्यादिशेकवचनपत्नीप्यनुपपन्नःस्यात्कर्मानेलन्यद्विचारितंस्त्रार्षेयमंसंप्रजानानस्यप्रवरंब्रूहीतिमनुष्यवरंतवन्मनु
वदित्येवब्रूयात्विज्ञापनेहिमानुष्योहिप्रजारतिर्ब्राह्मणापुरोहितप्रवरावाराद्योयाप्रज्ञातंबंधुराचार्योमुष्यायणोमनु ब्रु
वीताचार्यमृषेवप्रवरंणेतिहोतारंप्रवरयेदिति प्रवेपत्नप्रश्नः स्त्रार्षेयमंसंप्रजानानस्यप्रवरंब्रूहीतिमनुष्यवरंतवन्मनुवदिं
वद्रूयात्तद्विज्ञापनेहिमानु ष्योहिप्रजारतिर्ब्रह्मणा पुरोहितप्रवरावाराद्योयाप्रज्ञातंबंधुराचार्यामुनुष्यायणोमनु ब्रूवीता
चार्यंप्रवरमृषेवप्रवरंणेतिहोतारंप्रवरयेदितिप्रवेपत्नप्रश्नः स्त्रार्षेयमंसंप्रजानानस्यप्रवरंब्रूहीतिमनुष्यात्वमंमनुष्योदि
त्या-तत्रयमाणोयन्यासः विज्ञापनेइत्यादि स्त्रप्रज्ञातंबंधुःस्त्रपरिज्ञातंपित्रादिःस्त्राचार्यापुनुष्यायणःस्त्राचार्यस्यपितृव्यालो
पलेननत्वंबंधुब्रूयादमनुष्यपुत्रइत्यादिषु स्त्रविज्ञातप्रवरस्यायज्यत्वमाशंक्याहोत्रशेषप्रश्नेपरिहृतं स्त्रस्यार्षेयंप्रवरंतिरो

नस्थानकल्पनस्यापप्रमेत्रकर्तव्योनपतिश्चादित्यविशेषानजुह्वाध्रुवार्ंसमनक्तिमरुतस्पर्रेक्षामितिस्रिः जुह्वाकारणमृतयाध्रुवामिति
तत्स्थमाज्यंलक्षपतितन्मेत्रेज्योतिः संशब्दनात् ज्योतिषाज्योतिरक्तमितिश्रुत्रानक्तीतिवचनाद्दिदुमात्रघृतेयः ननुधारारूपःतथा
त्वित्वत्रनयतीतिब्रूयात् अभिधारयतीतिवा अतस्तदतिरिक्तमंजनेविदुमात्रंसंपाद्यमितिगम्यते अथयथायतनंस्रुवोमार्ष्टिवा
यथायतनंस्थानमनतिक्रम्यप्रचरेपवस्रणीतत्रकरश्चसंहःपस्त्रिष्यतिअथाश्रावयतोश्रावयरूपमोमानुषइतिहोतुर्नामग्र
ह्णानि प्रवरआर्षेयःगोत्रप्रवर्तकानामर्षीणांसंतत्यविशेषेणसंबंधःतेवरणीतिवरणीनामदेवैस्संबंधप्रार्थनेन यजमानविषयेतु
तत्संबंधप्रकाशने तयाचात्रार्षेयवरणीहोत्तवरणामित्युभयंसंगृह्यभावेनवाएकप्राधान्येनवानुष्ठेयमकर्त्रेनोध्यतिहोत्तवर
णाचष्टिरूपंदेवहोत्तवरणाःमानुषहोत्तवरणामिति तत्राग्निर्दैवोहोतेत्यादिनादैवहोत्तवरणाअमोमानुषइतिप्रकृतहोतुनाम
ग्रहणंमानुषवरणामितिदैवंचमानुषंचहोतारौवृतेतिसूत्रोक्तेर्द्वैधविशेषःप्रवरइतिसूत्रेणालोकेत्रोहस्माहबोधायनःउक्त
रऊर्ध्वंस्मैनिहत्यप्रवरंप्रवृणीयात् अत्रचैवस्मुदमेडुपरिष्टाद्वाउपस्पृशेदिति होतुवरणाइतिमहस्माहबोधायनःप्रघस्यापि
तावाचार्योवाज्यायान्वाहोतासान्नाय्येनैषांगुरूणांनामानिगृह्णीयादित्युत्तरेणहोतुर्नामगृह्णीयादितिशालीकिः अत्रैवकाले

चतुर्णांवरणाप्रसक्तिः आधेयेतुषण्णांपंचार्षेयाणांद्व्यर्षेयादिसंन्निपातेसप्तादीनामपिवरणाप्रसक्तिःज्ञानेधार्यमुक्तन्यपे
क्षातिप्रवृणीतइतिनत्रप्रापुष्पायणास्यजन्मगोत्रस्यैकस्यजन्मगोत्रस्यैकार्षेयस्यैतुप्रविष्टगोत्रस्यैववरणामिति एवंयाज्यस्य मुष्पायणस्यैवंविधाधिकारउक्तः एवमत्विजामपिध्यानमुष्पायणानांस्वीकारादिहनःनयाचवदंति हिप्रहाव्यरिहाप्येनिव्याअपाज्यंयाजनेहियाजकस्यैवप्रत्यवायःयष्टुरेवदम्पत्योरेवयाज्यवेगुण्यनुनापत्योसिद्धिःअतएवो
पाज्यंयाजनेप्रायश्चित्तमनुपपन्नंतथाचधर्मे अथखल्वपेतुरुषोपाप्मनकर्मणालिप्यतेमिथ्यावाचस्त्यपाज्यंवायाजयेत्
त्पुत्रतयात्मस्यवाप्रतिगृह्णातिनाश्नातिनस्यवान्नमश्नातिअचरणीयेनवाचरतितत्रप्रायश्चित्तेकुर्याच्चकुर्यादित्यनहिकर्मे
स्त्रीयतइतिअपितुकुर्यादेवेतिअपपुरुषइतिश्रुतेस्तत्रतेनिर्दिशतितत्रप्रायश्चित्तेकुर्याच्चकुर्यादित्यनहिकर्मेस्त्रीयतइतिअपितु
कुर्यादेवेतिअपपुरुषइतितेत्रतेनिर्दिशतिपरमात्मनःकर्मलेपशंकानुदयात्तस्माद्विषयानत्यक्त्वामुनयोत्रतएवंतद्विद्वा
न्विषयैःखल्वित्यवधारणंपापेनकर्मणापपुरुषएवलिप्यतेनान्यःपरमात्मानंदभावयंत्येवंपुरुषोलिप्यतएवनतुक
र्मत्यागादिनालिप्यतइतिसंभवतीत्यर्थः चाप्यकर्मणापापेनदेवविद्वरणाग्निकुर्याद्वाचरतीत्यादिनापि

MEMORIAL

हिदेवाः पुरुमनुर्वध्यतइत्यृषिर्गौरीवार्षेयं ऋणीनेथयेवेमवत्यार्षेयं ऋणीनेवधोरवृनेत्यौसंतत्येपरस्तादर्वीचोऽऋणीनेनस्मात्परस्तादर्वीचोत्मनुष्याम्पितरोनुषपितरतिब्राह्मणापितः परावोध्युष्ठेऽऋणीनेऽमुतोवीचोहोतेतिब्राह्मणायेकेऽऋणीनेद्वेऽऋणीनेत्रीन्ऋणीनेनचतुरोऽऋणीनेनपंचानिष्ठऽऋणीनऽइतिब्राह्मणमेकेऽऋणीनेद्वेऽऋणीनेत्रीन्ऋणीनेमंत्रकृतोऽऋणीनेयमृषिमंत्रकृतऽइतिब्राह्मणा आर्षेयमविद्वानयाज्यऽइतिब्राह्मणामप्याचार्यस्यार्षेयंविद्वान्याज्यऽइतिब्राह्मणाऽइतिःपुराचोध्युःऽऋणीनऽइतिसंनिहितमृषिर्निर्दिशतियराचऽइतिपराक्रमवान्ऋषभऽऋषभःऽघातिलोप्यन्नघयाभरद्वाजवद्वृहस्पतेवऽगिरोवदितिऽअमुतोवीचोहोतेतिऽअमतऽइतिवदिनकृटस्थनिर्देशऽइतिऽअवोचऽइतिनतोवरान्परस्तादारम्भेत्यर्थः नघयाऽगिरसवाहस्पत्यभारद्वाजेति-यथाक्रमंचरुतोऽऋणीनऽइतिसंग्रहवाक्यं तस्मेचोपव्याख्यानेएकेऽऋणीनऽइत्यादिनयाचशोनकेतिहनामुनकवदित्यर्थः वामिष्ठतिहोतावसिष्ठवदित्यर्थःपुरिसादि—तया—वैश्वामित्रयारणीनित्येतापरणावद्विश्वामित्रवदित्यर्थःऽआर्षयाःसुरोहनाःभारद्वाजोदयःपंचार्षेयात्त्वांगिरसवाहस्पत्यभारद्वाजसैन्यगार्ग्यैतिहोलौगार्गवतंसिनिवतभरद्वाजवतबृहस्पतिवद्गिरोवदित्यर्थःपुरिति नचतुरोऽऋणीनेनपंचानिष्ठऽऋणीनऽइत्येतन्नास्तुष्यापरणाविषयंह्यामुष्यायणास्यगोत्रंवस्यापिदर्शयंय

---

८० एतदेवोदाहरति ३ श्रावयासुश्रौषडितिहोत्रेशेषप्रभेषुप्रस्तानानिदर्शितानिनदनुरोधेनस्रावयेत् अथैवंभवत्याश्रावणेप्रथमंद्वितीयंवाहरंश्चवनेप्रत्याश्रावणोत्तमेयंसंयजनेप्याघंवर्धयेत् पार्श्वतान्स्रावयेत् स्रुनादिनावषट्कारेणावोषट्कारेणात्रिमात्रेणोरुःकंटचाभिस्रवनऽइत्तरौ—वषट्कृत्यादिति अत्राङ्गशब्दःस्ववचनःयजनमप्रत्यक्षत्वाभावात् संयजनेयजत्यस्मिन्वचनेप्याघंस्वरंवहेयेत् द्विमात्रंत्रैमात्रंवोत्तारयेत् हर्डेद्विमात्रन्तनिपुमानेहद्विरादिनियत्रनपरकरणेननकालत्रयहणात्तनःपरोपस्मान्नतादपिपरमपरइतिवहद्विसंज्ञकानांत्रयाणामपिस्वराणांद्विमात्रत्वनियमात्स्रुनादिनावषट्कारेणात्रिमात्रेणेतिव्याख्यानेवोषट्कारेणात्रिमात्रेणेति ऋनेनहुतस्यसर्वत्रत्रिमात्रत्वंधोतयति उपोत्तापहोनादिसंचरितुस्रुवकर्मकृत्वाहोतार्धर्युंविमुचति नेनहोत्रादिमुक्तोध्वर्युरुपविशतिपशुसवमाकांक्षेत्तासु प्रसवोत्वनुज्ञाने त्रयोदशः ऋत्रप्रयोगक्रमः उत्तरस्यांवेदिश्रोणीकृत्वरनस्तरणानिसंस्तीर्यहोत्रेहोत्रध्वर्युणाहूतेहोतरित्यथोक्तनियमेननीत्वैप्रपदंनकुर्वीणोऽध्वर्युर्मंत्रंकृत्वाहोरित्होत्रवरनेतिष्ठतिमन्निरध्मात्समिधमादधानोध्वर्युरग्नयेसमिध्यमानायानुब्रूहीतिब्रूयात् ब्रह्मणापिवाग्यमनमाप्रवरप्रवरणाद्वहोतापवोवाजाइतिब्रूयान्नराशयमांसमिधमभ्यादधातिऋतऊर्ध्वग्रावेश्माद्यधातियजमानरक्षसमभ्याधाय

प्याचरणानापपुरापवयपदेशेनपाचरणायथाग्निष्टोपएववर्त्तुलस्त्राचमसादिनामिचारानुष्ठानादिअयाज्येवायाजयति
अयाज्यशब्दोयंयागप्रसक्तिमेतेसदोषमाह तथैवायतियात्वोपिसदोषोदानाअनास्यान्नःअभोज्यान्नःएवमादिषुपशुभो
जपितुरभ्युदयएवेपाजकादिरूपत्यवायेभाग्भवति उपलक्षणाचेतत्सर्वेषामपिपापकर्मणामित्याह अचरणायेनवाचर
नीति वाशब्दाद्विहितानानुमानोपसंग्रहः तत्रप्रायश्चित्तेकुर्यात्नकुर्यादिति मीमांसंतइतिशेषःविचार्यमाणानामितिशुनः
पुर्वपक्षाहनहिकर्मणोयंतइति प्रारब्धकर्मणोभोगादेवक्षयइतिस्मृतेःस्मृतिरपि नाभुक्तंक्षीयतेकर्मकल्पकोटिशतैरपि अ
वश्यमेवभोक्तव्यंकृतंकर्मशुभाऽशुभमितिसिद्धांताहअपितुकुर्यादेवेतिशब्दःपक्षेवावर्त्तयति भोगपक्षेतत्प्रायश्चित्तादि
पि प्रक्षपसंगमेकारम्यत्वात् लोकेदामरणफलप्रसंपदेशनादिकर्मणोमारणमंत्रादिनाभिःफलीकरणादरणात् अतः
पापप्रसंकर्मणाःप्रायश्चित्तेनापिविनानरकोपभोगपक्षेपइतिअलमतिप्रसंगेनप्रकृतमनुसरामः उक्तरूपध्रुसनहनानि
स्यउपसंगृह्यपृष्ठमाग्नीध्रोन्नयिष्यतिरध्रुसंहननानिस्यआधारमंतेउपसंगृह्याधुर्पृष्ठरूक्षरदेशेतिष्ठतितस्यपृष्ठमाग्नी
ध्रोन्नयिष्यति उपस्थिष्यान्निवावयवहितस्तिष्ठतीत्यर्थः अथाश्रावयतीति अन्येनाश्रावणप्रत्याश्रावणाधोरणप्रसंग्रहः

८१

नेदद्विरोनहस्तेनजुहूंद्वेहि-ज्यापाइतिस्वहस्तेनोपभृतमादत्तेउपभृद्देहि-पज्यापाइति सव्येनपादेनस्रुचोत्रेमामध्यमंपरिधि
मपरेणाप्रसव्यमवक्रम्यदक्षिणात्साक्रामन्नुपजपति अग्नाविष्णू-कराऊतेमिति आहवनीयमुपसदक्षिणातउदङ्मुखऊर्ध्वस्ति
ष्ठतिविष्णोःस्थानमसीतियजमानोजुहूंगृहीत्वाज्यमन्वारभते अर्धपूर्णोहवाज्येनमध्यमंपरिधिमध्यमारभ्यप्राचमविच्छि
न्नेवक्रमाधारयतिरध्रुकाष्ठायपर्यंते इनस्रेदो-वानस्वाहेति यजमानआधार्यमाणमाधारमनुमंत्रयते वागस्येडा-इडा
येणाविशेति इडायेदंनममेति अर्धपूर्णेहवाज्येतिजुहूमऊह्यति जुहूयमंत्रावसुस्पर्शदक्षिणानपादेनोदङ्-साक्रामन्नुपजपति
पाहिमान्-भक्षेति स्रुक्याघारेक्रमणप्रभृतिक्रमणस्थानकल्पनोनामैवमंत्रकलजुहूज्यबंदुनाध्रुवाज्यत्रिःसमनक्ति मरुत्व
स्य-रंक्रामिति पयायतनेजुहूपभृतोदक्षिणोनासादयति दक्षिणाप्रतीपादनादेशदानवचनात् रध्रुसंनहनेःमहस्मग्रहीत्वो
त्करदेशेऊर्ध्वायेसंज्ञाध्रुस्तिष्ठति तस्यपश्चाद्भागमनुपस्थिष्यन्निवाग्नीध्रस्तिष्ठतिअधुरोस्रावयत्याग्नीध्रेवृषादाग्नी
ध्रोस्तुस्रावयतिप्रोक्षणात्अध्वर्युःप्रवरंप्रवृणीतेअग्निर्देवोहोतादेवान्यद्धिहोत्रिकिंवन्मनुष्यइतवत्सरजवद्वहस
तिवदग्निरोवद्वाग्देहवत्तत्वाब्राह्मणाअस्यपक्षस्यप्रविनारायतशर्माणमनुपरेतिहोतुर्नामप्रथमांतंग्रहाति होत्राविमुक्ता

मानमनुमन्त्रयतेऽङ्क्ष्वोऽग्नये मेदोजिङ्क्वेतिपदाहोतासमिद्धो ऽग्नयेतिब्रूयान्नरा एकामदक्षिण्यमिमन्त्रयतेऽयं पदाहोतोजुहो
तेतिब्रूयान्नराध्वर्युरेनेनवेदेनत्रिराहवनीयमुपवाजयति अनुक्तासुसमिधेनीषुऽग्नयेमहाऽग्नीत्यङ्क्तेधुवाज्यास्तुवेराणापदस्य
वेदेनोपयम्यपत्नीजापत्येतिपर्यग्नमाधारमाधारयतिदक्षिणापश्चिमधिमध्यमारभ्यसंततमोन्नरंपरिधिमध्यात्पत्नीजापत्तयेस्वाहेतिम
नसा आघार्यमाणामनुमन्त्रयतेपष्ठा मनोसिघाजापत्यमनसामाम्हतेनादिशेतिघ्नजापत्तयइदंनममेतियजमानोहोत्पत्र
वरमनुमन्त्रयतेऽमर्त्यस्यते-त्वर्वायोयेनियजमानपाठक्रमान्त्वोवाघारास्त्रर्वहोत्पवरानुमन्त्रणामितिकेचित् अध्वर्युस्त्रिराग्नी
ध्रंसंवेष्टयतिऽग्नीदग्नीन्त्रिस्त्रिः मेमदीतिऽग्नीध्रः इध्मसंनहनैः सहस्मग्रहीत्वापरिधीन्समाधिमध्यमपरिधिमूलमा
रभ्याग्नात्रिरुदगपवर्गंघ्राध्रुवऽग्नयविष्णुसमाधिऽग्नयेगाहवनीयंप्रोक्षब्रह्माहवनीयपोमध्यउदध्रुवऽग्नयविष्णवदक्षिणाय
रिधिमूलमारभ्याग्नात्रिःप्राग्-पवर्गंसमाधियथागतमग्नाहवनीयस्योत्तरतऽग्नयविष्णवदक्षिणाध्रुवऽत्तरंपरिधिमूलमारभ्या
ग्नात्रिः समाधिघ्राणपवर्गंऽग्नाहवनीयस्यपश्चिमोत्तरंदेशंघ्राध्रुवऽग्नयविष्णोहवनीयस्याग्नेयंघ्राणपवर्गंत्रिःसमाधिऽग्न
नेवाङ्गि-ऽत्रात्राघायलेनि ऽध्वर्युर्वेदेनोत्तरतऽग्नयविष्णुत्रूप्रभृतीन्प्रेषाध्रुवमंजलीकरोति भुवनमसि-नमइतिऽग्नाद

मिक्रम्यसंवैरेवेत्यग्नविवरणंपश्यामाङ्कृतीभिः स्वरोतिपत्नीतावद्विरणोतिऽत्तरामुत्तरामाङ्कृतिंज्यापंसीज्यायंसीजुङ्कुयादिति
ऽआङ्कृतीज्यापत्वंस्वरोपत्नीतनऽग्नयेमेदोनाऽत्तरामुत्तरोतनस्तनोप्यत्तरोत्यर्थःसमानऽत्रएकस्मिन्प्रदेशे ऽआङ्कृतीभिरवा
तिक्रामेदित्योपमन्यवःपत्नीऽग्नेभागमिमुखवदनःनतुपरितऽत्यर्थेऽआङ्कृतीरवाहवनीयाभिमुख्येनक्रामयन्नित्यर्थः तथाचसू
त्रं ऽअपरेणाघारंमेदेपचयजान्त्वाद्योपजनीतिऽअनुदिशमितिदिगानुपूर्व्येणोनेनघाघ्यामुपक्रमःघादक्षिणापंचयामा
न्यतःघाघ्नेऽग्नयेमेदायेःसूत्रेस्पष्टोक्तनःसमिधःपुरस्तान्नत्नपातंदक्षिणातइडःपश्चाद्बर्हिरुत्तरतस्वाहाकारंमध्यतोगोपालो
पि प्रागादिचदतुर्हुत्वपयाजामध्यऽत्तमऽरति कर्मीतेवदेवतानियमऽक्रःऽतनुदेवताऽरवलुपयाजामवनीतिहेमंतीतिहेमंत
शिशिरयोरेकेनपचत्तेतवः हेमंतशिशिरावत्रसमासेगृह्यतेनऽत्युक्तत्वात्ऽतोवसंतादिक्रमेणायथायोगमृतवोदेवताः समि
धोपजनितवंसतमवसेनेनामवरुंधऽइत्यादिब्राह्मणानुसारेणाद्रष्टव्याः उदङ्नःयाक्रम्येतिऽत्रत्वस्विष्टकृत्सनऽत्याजीतेचाभिधानात्
सर्वत्रापिदेवविषयेउदङ्नःयाक्रम्येवहदिर्यंहरणा दक्षिणातिक्रम्यचहवनमित्यनुसंधंसंस्तावेणानुपूर्व्येहवींष्यभिघारयति
ऽध्रुवामेवाग्नयथदक्षिणापुरोडाशमथध्रुवामथोत्तरंपुरोडाशमथस्रुतमथदधिउपभृतंसंततः ध्रुवायांहुतायामिघारणामु

ध्वर्युः स्रुचं निधायहोतुरनुज्ञाकोङ्गेनास्ते त्रयोदशः अथयत्रहोतुरभिज्ञानातिघ्नतवतीमध्वर्योस्रुवमाप्यस्रुतितज्जुहूपभृतावा
दायाज्यमाक्रम्याग्नाव्याहवनीयमभिघोषयजेतिवषट्कृतेनुहोतियजेतिवतुर्थेपत्न्यवधमोपभृतमाज्यस्थनुक्रामतानुयन्ते यत्रयस्मिन्कालेहो
तुःसकाशात्घृतवतीमित्यादिकंवाक्यमृणोतिनचात्रकाललक्षणाअपिवेगागिभावोमंत्रःस्तुगादानयोर्मंत्रलिंगानुरोधात् तत्र
स्रुचमित्येकत्वमविवक्षितंजुहूपभृतावादायेतिद्वयोरादानविधानात् अथाक्रमणेपूर्वोक्तएवधर्मोमंत्रवर्जितः आग्नाव्याहवनीय
यत्रान्नविनश्तिशेषः द्वितीयादिषुयाजेषुयजयजेतिवचनात्तत्तत्स्थयाजवाचकशब्दाभिधानंनिवृत्तिः नत्वाश्रावणायारपिसमिधो
यजेतिवाक्यांतरितत्वात् एतद्वाक्यस्थैकदेशरूपत्वाच्चयजयजेत्यस्यतदेकदेशांतरस्थानीयस्येवनिवृत्तिः चतुर्थंपत्नीयाजेपत्न्यश्चि
तिवचनाच्चतुर्थेपंचमयोरेवोपभृद्राज्यार्थंनहवनमितिअवशिष्टोहवाज्येनहविरभिघारणविधास्यमानमुपधायनेपंचमयाज्या
निष्टनिर्देशविशेषःअभिक्रामंजुह्वादिनिसहस्माहबोधायनः सर्वेषामभिक्रामतपत्न्यामाङ्क्तीभिःस्वरेणोत्तरामुत्तरामाङ्क्ति
~~स्वरेणोत्तरामुत्तरामाङ्क्ति~~ ग
क्रामेदित्यौपमन्यवः समानत्रैवनिष्ठन्त्वरद्विगामनुदिशंजुहोतामध्वर्युराहोकारंजुह्वादित्यौजीगविः अभिक्रामंश्चअभिक्रम्या

योयत्तीर्यदक्षिणास्पुरोडाशस्यपूर्वार्द्धादवद्यन्नाहाग्नेयेनुवूहानि त्रयस्तरणाधोवाज्यादिफक्कं अवदानेनुलिर्यनयमावदाने
यमाणोकर्मनिदर्शिते व्यतिषज्यैवांगुलीअवद्येदंगुष्ठपर्वमात्राणिदेवान्यवदानानिभवंतिन्यायासिद्धोविधूकृतान्येङ्गानिच
अंगुलिशब्दोंगुष्ठस्यापिवाचकदशहस्त्याअंगुलयइतिदर्शनात्अंगुलीरंगुष्ठतर्जनीव्यतिषज्यपरस्परंस्वाहतीकृत्यतर्जन्यग्र
मंगुष्ठमूलेनिधायसहेतीकरेत्यर्थः एवंवतत्रलक्षणस्यपैशंत्रमंगामाकः अंगुष्ठपर्वअंगुष्ठान्तरकांडः अथेनमुत्तिष्ठतेमोर्ममा॰
पक्रमीदिति अथेनमभिमृशतिभरतमुद्धरे॰मामाहिंसीरिति उपस्थानमुत्थितहस्तनाभिमर्शनेअन्वारभ्यतेन पूर्वार्द्धा
दवदायापरार्द्धादवद्यति द्वैधविशेषः हविषामवदानरतिसहस्माहबोधायनः पूर्वार्द्धादेवाग्नेयप्रथममुख्यस्यहविषोवद्येदयापू
र्वार्द्धादेवमस्यपरस्विष्टकृतोहविषामवत्तेभवंतीतिअत्रोहस्माहशालीकिः अपरार्द्धादेवाग्नेयप्रथममुख्यस्यहविषोवद्येदयपूर्वा
र्धादेवमस्यप्रकृतेसंस्थानानिहवींषिभवंतीति मध्यात्पूर्वार्धेयदर्धेपचावत्तिनामितोयमन्पवः मुख्यस्यप्रधानस्यहविषः
प्रथमंआग्नेयादिकंअग्नेपूर्वेपूर्वार्द्धादवद्येत्तत्रयानेतरमपरार्धात्स्वद्येत्तिशेषः अयमर्थःपधानेषुपत्नयमेहविस्तस्यपू
र्वार्धात्प्रथममवदायापरार्धादवद्येत् द्वितीयादिकंतपरार्धात्स्वंमवदायानेतरेपूर्वार्धादवद्येदितिशेषः अस्यप्रयोजनमाहपु

पोमुपधानार्थे उपयामुयाज्यवरुपत्नेतुतत्रैवाभिघारणानऋवान्येद्वितीयाभिघारणामुयोमुपाजरहितेषुवनऋवार्यादितीयाभिघारणामिति उत्तरमित्यत्रैकदमदिवद्वितेद्विबऊपुरोडाशसंभवेप्यभिघारणात् अतएवोपभृतमंतनरति उपभृतमितित्रतान्येलक्षपतिऋवामेवाग्यइतिवत् अथचतुरआज्यस्यगृह्णानआहानयेनुब्रूहीतियहणोपक्रमनिर्वृत्तेवायहणपुरानुवाक्येचोदनेहोत्रशेषत्वेभिर्वृते सवैत्रावद्यत्रवत्तेवामुष्माअनुब्रूहीतिपुरोनुवाकाचोदनमितिअतोक्रमाश्रावाहाग्निपत्नेतिवषट्कृतेउत्तराद्धेपुरोद्धेपतिमुखंघृतवाङ्गृह्णातिउत्तराद्धेपूर्वाद्धेएशान्यादिशिघ्रतिमुखमिति उत्तरोऽत्यपत्नपाआहुतेर्मुखोभवेपिस्रुक्स्रुवमपेक्ष्यघृतिमुखवत्वंदक्षिणाविलत्वमित्यर्थः एवमुत्तरत्रापिउद्गिवलत्वेनाज्यभागयोःघृतिमुखत्वमिद्धिः घृतवाङ्गृणात्याज्यभागयोराज्ये वमाहयथाचस्रुचोराज्येवंनयेत्यर्थः चतुरएवाज्यस्यगृह्णानआहसोमायानुब्रूहीतिअसाक्रमाश्रावाहसोमंयजेतिवषट्कृतेदक्षिणार्द्धेपूर्वार्द्धेघृतिमुखंघृतवाङ्गृह्णातिनिगदव्याख्याते मंतत्र द्वैधेविशेषः आज्यभागयोर्होमेद्रतिपूर्वार्द्धेघृतिमुखंघृतवाङ्गृह्णुयादितिबोधायनः पूर्वार्द्धेवघृतवाङ्गृणातिशालीकिरिति पूर्वाभ्यामेवदक्षिणाज्यभागयोरन्योन्यपत्नयोरुत्तरार्द्धदक्षिणात्वमप्यवजेनीयमेवनयेकस्मोनेहवनघृतिमुखंघृतवाङ्गृणातिवचनात् अ

---

८४ पाजदेवतोत्तराणां चरुपत्नेतुपेक्षावत्नीनांतद्धर्मतोदर्शनेनाज्यपत्नोआज्यपत्नएवायंचावदानधर्मानचरुपुरोडाशादिघृतिद्वैधंघृतिपादितं पंचमस्यावदानस्याभिघार्यौषधस्याभिवर्धयेदितिबोधायनःआज्यस्याभिवर्धयेदितिशालीकिरितिअयोपस्त्रीपंचत्नरस्यपुरोडाशस्यापरार्धादवद्यचाहाग्नीषोमाभ्यामितिपौर्णमास्यामिडायैमध्येपतित्वरद्राग्निभ्यामित्यमावस्यामसत्रयतनःइडायेतिसत्रयतोमहेडायेतिवायदिमहेडयाजीभवति सोमयाजिनस्यावदानीषोमीयस्यपुरोडाशस्याग्नेपाउत्तरत्वंनियतमेवैमध्यस्तुसमानंतत्रत्वपत्नेनउत्तरत्वमस्तीत्युक्तं इडायैमध्येपतिवशाद्दानियमेषोनयतिअतोवैमध्यस्याभिन्नंतत्रत्वपत्नेनभवत्ययंपक्षमगदति असोमयाजिनस्यैषोमीयस्यपुरोडाशस्यानिसतो यदिनामनासोमयाजिनोब्राह्मणस्यैषोमीयःपुरोडाशोविधतइतिवचनात्नियतोनिषेधःस्यात्तत्रायंषोमीयाभिति सोमयाजिनइतिबूयात्नदेवमुक्तवानमंत्रपाठेचनित्यवदाम्नायतेअग्नीषोमयोरहंदेवत्रहाभरामसंइतिनिषेधोप्याम्नायतेत्रानियोवैब्राह्मणाउसमसोमेनेरध्वर्योषोमीयोमधुमतीति अनोविहिनत्वनिषिद्धोदर्शसोमयाजिनोवैकल्पिकोग्नीषोमीयःपुरोडाशइतिसमानवयस्कानःसमानोभिमर्शनोपरार्धादवद्यतिअभिघारयतिसमानःप्रयाजनःपुरस्तिंगनिर्देशस्तो

मस्प्रदक्षिणंहविषामवत्तेभवतीति एवंकिपमाणंहविषामवत्तेदक्षिणंभवतिप्रादक्षिणेनहविरवदानंसंपत्तिरित्यर्थः शालीकिपत्तेनुमर्वष्टयेहविःषुआदोपश्चात्स्वदायानेनरेपूर्वोर्धादवदानेसतिप्राकूसंस्थत्वसिद्धिरिति पंचावत्यवदानेपिशालीकिपत्ते प्राकूसंस्कृतायेवमध्यात्पश्चार्धात्पूर्वोर्धादित्यनुसंधेयं अभिघारयतिप्रत्यनक्ति पदवदानान्पुनरितिअभिघारणाद्घीवाज्येन प्रत्यंजनमाज्यस्थाल्याज्येनहविराप्यायनरूपत्वात् घृतवाज्यप्रायभवत् प्रत्यवदानस्थानमाप्यायनाद्दृत्तिमंत्राद्दृत्तिश्चेति केचित् अन्येनुप्रत्यंजनस्यहविःसंस्कारमात्रतयासकृदेवसमंत्रकमंजनमिति अत्याकस्माद्भावाद्दाग्नेयजेतिवषट्कृतेजुहोतिद्वैधविशेषः आकूतीनामायतनमितिसहस्माहबोधायनःत्रीणिपवित्रान्यादिष्टस्थानानिभवंतिआज्यभागौखिष्टकृदर्थेनयायावकाशेजुहूपादिति ध्रुवोरेवाकूतीर्जुहूतपूर्वोर्धेखिष्टकृतंजुहूपादितिशालीकिःसुयमाघारयपमभिजुहूपादित्योयमन्यवोमध्येप्रदक्षिणंमंडलाकारमितिराथीतरःप्रक्षोःप्रधानमाहुतीर्जुहूतयाप्रधानमानुपूर्व्येणाकूतीर्जुहूतासर्वासामाकूतीनांपूर्वोर्धेखिष्टकृतंजुहूपादिति अथचरआज्यसंस्कृतानआहप्रजापतयेपरस्तूपा स्वनुवूहीसुचैरत्याकस्माद्विवाहप्रजायतिमिथुनायुयजेसुचैःवषट्कृतेजुहोतिअत्रयजरानपतिशब्दःउपलक्षणः उपांशु

८५

पर्वघ्रमितेनुदेवं एउंचसोविपकृतेचतस्मात्न्यायसंहरतत्रितेपंघनेनु अथलयोपर्यपिचाकूतिस्यात्सुवेणाहोमेयुघते
—तेषु सर्वत्रहवेनुदितेध्रुवाज्यस्तुकेचदासाघेनहियावदुक्तिःस्थालीघृतंप्रत्यभिघारणेडाप्राशित्रकाम्नातषडवत्तेषु
अन्यत्रचप्राग्नलादनुक्तावदानेरेडासुभवत्विडास्थ अनामिकामध्यमयोःसहपर्वविधापंचांगुष्ठकमोषधेषु बहिर्वेसेरवदेयमाज्यस्थालीसुवेणाप्राच्याप्यमपिप्रपूर्णंविदाश्रवत्साश्चनयाधिषिणाः पंचावदानाअवदानमेषामध्यासुरस्थाः
स्थरतश्चमध्यायश्चात्सुरस्थाश्चपुरोपवर्गे होमस्त्वनुक्तावनलस्यमध्येप्राग्वायमवयःपरिमंडलोवारत्यादि अत्याकस्मि
स्माद्विवाहेदृयजेतिमहेडमिनिवापदिसहेडयाजीभवति वषट्कृतेजुहोति अथोप्रस्तीपेदक्षिणास्पयरोडाशस्यानु
राद्धीनवदवघ्नाहान्यत्रखिष्टकृतेनुवूहोतिसकृदक्षिणास्पयरोडाशस्योत्तरार्द्धवघतिसकृधाज्यात्सकृदुत्तरा
स्पयरोडाशस्यसकृत्कृतस्यसकृद्धोदक्षिणमभिघारयतिनप्रत्यनक्ति पंचावत्तिनोहत्तरार्द्धेवदक्षिणवदाने उपसत्तरणाभि
घारणाद्वयेवघ्नतिहविरवदानापेक्षयाचतुष्टयंपंचावत्तिकमिति अवत्तेखिष्टकृतिसुवेणापावेणाहोमोजुहोतिस्व
र्भःपूर्णामाप्रायस्वाहेतियोणोमाप्रामसमावासासुत्रगासुशेवा-अमावास्यायस्वाहेतिअमावास्यायास्रुवेणापा

डाक्टर सांडतजीइत्याद्यस्मारकग्रंथ

दसः केषांचित्याटः समानोपस्थानः समानाभिमर्शनइतिअस्मिन्पक्षेसमानउपस्थानोमंत्रोपपपुरोडाशसेनिर्वपेत्स
मानाभिमर्शनइतिसमानः पूर्वयज्ञनइतिच अत्याकस्माच्चाज्याहुतीर्जुहोमीपजेतिवषट्कृतेजुहोतिअथोपत्नीपेहिःपु
रोडाशस्यावघ्रापेहीडायानुब्रूहीतिमहेंद्रायेतिवापरिमहेंद्रायेतिवापेदिमहेंद्रयाजीभवतिहिःपुरोडाशस्यावघ्रातिहिःस
तस्यद्विर्देध्मीधारयतिप्रत्यनक्तिअमावास्याविषयमेतत् इंद्रमहेंद्रयोःपुनरुपादानंमहपुरोडाशेत्वसान्नाय्यहोमार्थंच
न्यथापूर्वेरोडाशस्यपूर्वमुक्तात्सान्नाय्यस्यपृथग्घोमशंकास्यात् उपस्थानामिमर्शनमंत्रयुंजनानिष्ठायामिकेपुरोडाश
विधायपुरोडाशांतरेतिदिष्टानि नचैतेषांसान्नाय्येप्रसक्तिः इवरूपत्वापादानेनविरोधाच्चोक्तेः अतएवचकौंडिन्यपिक
ठिनोक्तपुरोडाशधर्मेणैतत्सान्नाय्यविषयेप्रत्यनक्तीतिविशेषस्यनुक्तानांतरंगनिषेधावगम्यते तच्चप्रत्यंजनमंत्रक
र्मेवावदानेमंत्रानामंत्रानरूपतिदेशाच्च इवत्वादेवनपत्वाद्धोपरार्थेप्रतिनियमः कर्मांतविशेषः पयसादेवतमभि
वर्धयेदृध्नासिष्टकृतमितिदेवतेदेवसवितृध्वदावनेप्रधानमित्यर्थः पयसाभिवर्धयेत्पाधिकमवदधात्सिष्टकृद्विषये
नुदृध्नआधिक्यमित्यर्थः अवदेयद्रव्यपरिमाणादिविशेषाः कल्पसारेदर्शिताः घृताहुतिस्त्याच्चतुरंगुलोर्ध्वलेशष्ट

---

८६ तत्रहोंहोमः एनत्तेविष्टकृतंहविःसंस्रावेणाजोहवाज्यशेषप्रश्चोतनेत्रिशेषविधानाद्ध्रुत्परेषुसूत्रान्न्यायेनप्रश्चोत
नावश्चोतनेत्यादि अथोदञ्चमाक्रम्यजुह्वामपश्रीनीयसंस्रावनमंतःपरिधिनिनयतिवैश्वानरंपिन्वमानंस्वधानमइति
अस्मातःपरिधिनिनयस्यपित्र्यंतेदक्षिणावपवर्गेदेवाद्वीनावीतंचवैश्वानरत्वेनुअंतःपरिधिएकत्रैवनिनयनेपत्नीप
वीतंचनिपत्सद्यंतत्रपित्र्यंतपत्नीएववद्धपात्निकाहतःकर्मांतेचद्धत्वासिष्टद्हंतस्रुवमद्भिःपूरयित्वातःपरिधिनि
पेद्वैश्वानरहविरिदंजुहोमीतिअस्यपुनस्त्यवेवनाग्निद्धेःसत्यारमोनियमायेतिन्यायेनबहिःपरिधिनिनयनस्यामंत्रकत्व
पक्षमपिमत्वपतिनिर्णिज्यस्रुवेनिष्टप्ताद्भिःपूरयित्वाबहिःपरिधिनिनयतिरमंसमुद्रःपूरमेवोसन्निति निर्णिज्यघृत्वा
ज्ञाल्यनिष्टप्ताहवनीयंपवमानाप्यबहिःपरिधिनिनयनमेकत्रैवउदगपवर्गेवेनवा अत्रैतदोपभृन्मार्ज्यमवशेषवज्जु
समानयतेअत्रास्मिन्काले नवज्यानपवदतिअथयथायतनंस्रुवोसादयितायथायतनमाप
तनतिक्रमप्रत्यवरोहिणीरित्यर्थः अनेनस्रुवोद्वानप्रभृत्येतावंतंकालंधारणास्यनियमंद्योतयति तयाचमंत्रेष्टवैष्णा
व्यभागेघृतिस्रुचावादत्तेनिरधात्सिष्टकृतइति प्राशित्रमवघृतिदक्षिणास्यपुरो—डाशस्योत्तराद्धेवमात्रमज्या

र्वेणो होमोनुहोतीत्येनावदने वपर्पानिश्रवदनेस्विष्टकृतीतिवचनेस्विष्टकृदवदानात्प्राक्कृत्स्नेचैवपार्वणाहोमपक्षेघोत्रः
नार्थपार्वेणीहोमाविनिद्धिवचनेनविकृतिषुन्नदर्शवदोतपति विकृतीनांदर्शपूर्णमासयोरन्यतरप्रकृतित्वात् प्रकृता
वपिपार्वेणीहोमाविनिश्रविशेषणाविधायापिदर्शपूर्णमासभेदेनमंत्रभेदानस्नानानएकत्रनसमुदितयोर्होमप्र
संगः श्रुत्याकम्पाश्रवाहानिस्विष्टकृतयजतिवषट्कृतउत्तराईएवाईतिहायएवोद्धृत्योजुहोति एवोद्धृत्यो
रतिहायएवोद्धृतिस्थानमुत्तिष्ठएशान्यांजुहोतीत्यर्थः एवोद्धृतिस्थानपरित्यागश्चस्विष्टकृत्स्वधानाङ्गत्योःसमर्गप्रा
पस्त्रिन्नम्रवणात् श्रुत्रैतन्मंत्रराणामाहवनीयेनुग्रहरतिएनदितिविशेषनिर्देशार्थंवचने श्रन्यथामंत्रराणामिसंवद्वया
त् तस्यविशेषनिर्दिष्टउपांशुयाजस्य चरुपक्षेतत्पाकार्थंस्विष्टकृतेतत्प्रहत्रैव्यतनपिण्डाहुत्यन्यासहासादितप्राकृतमंत्र
राः तस्मात्पावन्नीवधार्यत्वात् नदर्शेसतत्प्रतियत्तिदर्शनादवसीयते वक्ष्यतिहदद्विरोसमंत्रराणामिति द्वैधविशेषःमं
त्रराणस्यानुग्रहरणारतिसत्रेशालीकेरत्रोहस्माद्वोधायुनः नमंत्रराण्यपेनवयाश्रपरणीश्रनुग्रहरेदितिवयाश्रप
रणोःस्विष्टकृदंतेनुग्रहरणानभवतिश्रपितुवयाहोमानंतरमेवत्पर्यः श्रयेनन्तस्त्रावेणाभिजुहोति मंत्रानाम्नाना

एवमेवयजमानब्रह्मभागयोरपिश्रवदानतश्चाइन्निःपरातन्तंत्रत्वमितिसर्वपुरोडाशेभ्यःपृथक्पृथगवदायसरुदे
वप्रदानादिति प्राशित्रेत्तपस्तरणानविधत्ते श्रभिघारणालस्त्वेवात्रविशेषमाह.त्रयेनत्तुवदंडेनाभिघार्यनघ-वदधा
तिश्रभिघारणान्यायेनेवप्राशित्रेसर्वपुरोडाशावदानपक्षेसाचायावदानमपित्तुवदंडेनेवतिकेचित् श्रवदानरूपत्वा
त्तुवदिलेनेवत्पर्योपक्षद्मेपिमंत्राभावः तद्विरोधानहियवमंत्रेसान्नाप्यावदानेसंभवतीतिद्वैधविशेषःप्रा
शित्राशित्रावदानस्यतिसत्रेबोधायनस्यपरिहरिष्यन्नेवप्राशित्रमवधेदितिशालीकिःरति परिहरिष्यन्परिहरेत्रेरत्न
ब्रह्मणोप्राशित्रंपरिहरेदितितिषेधमुच्चारयिष्यन्नित्यर्थः पयमेवर्नेरणः श्रत्रप्रयोगः पराहेतासघृतवतीमध्वर्योस्तू
ष्णमास्रवत्सुक्तेनराध्वर्युनेरूपभृताद्रायदक्षिणामादितित्रेतनउदङ्मुखस्तिष्ठन्नाम्नाव्यप्रयाम्नावितआहमिधो
यजतिषयमहोत्रावषट्कृतेजोहवाः व्यत्तीपभागेनएवैडंजुहोतिः यज-वसंतायेदन-वसंतमन्नंनापीरणामि म
मापीतः पीरणात्तु श्रध्वर्युःपुनराम्नाव्यप्रयाम्नावितेयजेत्याहवषट्कृतेजोहवाज्यमध्यमभागेनदक्षिणार्धेजुहोतियज-यो
ज्यमन्नंनापीरणामिममान्नरंति श्रध्वर्युःपुनराम्नाव्यप्रयजेत्याहवषट्कृतेपरार्धेजोहवंसंवंजुहोति यज-वर्षाभ्यरंदवर्षात्

पोयव॰ हविरिति अत्रदक्षिणास्पेवोत्तरार्द्धे दवदानंनपुरोडाशंतनरात् अन्यथादक्षिणास्पेत्यानर्थक्यप्रसंगादित्येकस्मादेव
पुरोडाशात्त्रिशत्रावदानमितिवदंतिकेचित् अन्येतुदक्षिणास्पेवपुरोडाशस्योत्तरार्द्धेदितिदेशनियमःपुरोडाशंतरेणतुदे
शनियमेनावदानमितिवदंतिकर्मीतानुरोधेन कर्मीतेहिनेत्रावायधर्मनिरूपणावसरेत्रिशत्रस्यावदनंनआवायते
तत्रवेतुप्रदानंतदस्फ्रं कथमुक्तवेतज्ज्ञानीयादितिनेत्रमयमावायइति अग्न्याधानप्रभृतिनेत्रमाज्यभागाभ्यामन्य
त्रौषधान्नंतस्मिंस्तेत्रमत्राचापस्थानानिभवंतियथैतद्वैनूनोदनंकपालानामुपधानंस्रुवयजुषोहरणमाज्यग्रहणं
पत्नीकंनाभिनिवपत्सर्धमाज्यभागाभ्यामिषमधंत आवाघोभावंतिपस्मिन्नेतद्वावाघ्यंतेनस्मिन्नावावायजानितेत्रस्थान
भक्षेतेयथैतत्त्रिशत्रंयजमानभागंब्रह्मभागोविष्टकृद्वेडाचेतिअवदानंत आवायोभवंतिवेत्रंतुप्रदानंतइति नेत्रंसाधा
रणमाधायःनेत्रमग्न्याधानाधाज्याभागाभ्यांअन्यत्रौषधादोषधधर्मोनिवापादयःत्रयेकमेवएतस्मिंस्तेत्रंतस्मादृत्वि
स्थानानिभवंतियथैतद्वैनूनामित्यादियच्चान्यदयावर्त्तनेप्रोक्षणीस्त्वनादितत्सर्वमावायस्थानेऽर्धमाज्यभागाभ्यांचा
न्यत्राजेभ्योनंतत्रंवं यथैतत्त्रिशत्रमित्यादिःकावापंलक्षंनत्रंवमितिविशिनष्टिअवदानंत आवृत्तिःप्रहाणेपुनरिति

८८ भेर्मांमारितिएनमभिमंत्रयतिभरत॰मामाहिंसीरितिअंगुष्ठपर्वमात्रंसंकुचितर्जनीमध्यांगुष्ठमूलप्रदेशेनपूर्वार्द्धादवद्यनिएव
मपराद्धंतधुवाआदभिघार्यान्यस्थाल्यांतुयेनावदायपुरोडाशमभिघारयतिपदवदानं॰पुनरितिपुनराज्यस्थाःस्थाःस्रुवे
णोपहत्याग्नेयंपत्नेयंस्थानेऽकपालंसाकंप्राजापत्यंवाहामिंयजेतिवषट्कृतेमध्येजुहोतिप्रत्याकंप्राज्यस्थाःस्थाःस्रुवेणोप
हत्यप्रत्नेंनहविरभिजुहोतियज॰अग्नयइदंदेवयज्यायाबोधयेसमिति स्रुवादुत्साःप्रत्नापनपूरदं॰अधुंःधुवाज्या
ज्वनुरेऽनाआहप्रजापतयइदंसुपाज्वनुब्रूहीतुच्चैरत्याकंप्राआवाहप्राजापतेमिसुपाशुयजेतुच्चैवषट्कृतेमध्येजु
होतियज॰प्रजापतयइदंविरमदंवोमयासंपाप्मानंदमेयं अपस्योपरस्पशति अधुंःइदंवइदुपत्नीयोजेरमपुरोडा
शस्यापराधात्सर्वंवदवद्यन्नाहासौवोमाम्पामनुब्रूहीतिइदंवदभिघार्यप्रत्याकंप्राआवाहाग्नीषोमीयजेतिवषट्
कृतेआग्नेयमपरेणाज्युहोतिपुरस्तादुपरिष्टात्तुवाकृतीइदंवदन पज॰अग्नीषोमाभ्यांअग्नीषोमयोर॰इदंहविरयो
मं प्रजापतयइ॰स्रुवादुत्साः अधुंःइदंवदुपत्नीयेत्यादिवैष्णवमधंपुरोडाशमाग्नीषोमीयवदवदानाभिधारणाप्रत्य
भिधारणाआवणादिसमानंनत्रविशेषः इंद्रायवैष्णवंधर्मापानुब्रूहीतिइंद्रंवैष्णवंधर्मायजेतियज॰इंद्रायवैष्णवंधर्मायदे॰इंद्रंसवैष्णवंध

त्नोपवीरणामित्तामाः पत्नीताः पवीरणानुरीति अध्वर्युरध्वर्यो पुमत्तस्याज्यस्यजुह्वामानीयपुनराश्रावणादिवषट्कृतेजोहवा
ज्यन्तीयभागेनोनराधेजुहोति यज-शरदृष्टेशरदमत्तनोपवीरणामिसामापत्नीनापवीरणामितिअध्वर्युः पुनराश्रावणादि
वषट्कृतेजोहवाज्यमध्यमभागेनमध्येजुहोति यज-हेमंतशिशिराभ्या-हेमंतशिशिराभ्यत्तनोपवीरणामितोमापत्नीनोपवीरणा
नामितिप्रयाजानामग्निर्देवतेतिकेचिदाहुः अध्वर्युः प्रत्याक्रम्यदक्षत्तरत्तउपविश्यजोहवतिज्यशेषेणादक्षिणापुरोडाशपुरो
डाशमभिघार्यदेवस्यधर्मभिघारयतिपोरणामास्यामसादासायानुब्रूहवाभिघारणात्तेनरसेनाग्नमभिघारयत्यसंनपुनः संन
यनरक्तेनेदमभिघारयेद्यानरोहसायदोहसाभिघारयतिउपभृतमंतत्तःस्रुवेणाजुह्वांधुवाज्याच्चतुर्गृहीतानाश्राव्यसेनबृहो
तिचतुर्गृहीतादक्षिणातिक्रमयाश्रावयाहाग्नियजेतिवषट्कृतउत्तरयावोर्ध्वज्योतिष्मतिउदग्दयाजुह्वाजुहोतियज-अग्न
यइ-अग्नयइ-अध्वर्युः प्रत्याक्रम्यदेवंवत्तनुराज्यस्यगृह्यानाश्राहसोमायानुब्रूहीतिअग्याक्रम्याश्रावयसोमंयजेतिवषट्कृ
तेदक्षिणार्द्धएवोर्ध्वदक्षिणादेउज्याःजुह्वाजुहोतियज-सोमायदे-स्वाहासोमायरुद्र-चक्षुक्षान्मयासअध्वर्युः प्रत्याक्रम्योप
विशध्रुवाज्यात्तुवंराजुह्वामुपस्तीयेअगृह्यतजनीभ्यादक्षिणापुरोडाशस्यावधन्नाहान्वयेनुब्रूहीतिअथैनमुपतिष्ठतेमा

तीर्जुहोति गपजमानः अग्नयेस्विष्टकृतेपंजेतिवषट्रं-अग्नेस्विष्टकृतोयज्ञेनपतिरंगमेयमितिउपांशुयाजस्यचरुपत्तेमेद्ध
णानुप्रहरणांतत्संस्रावेणाभिजुहोतितत्संसृजा यजमानःप्रजापतयइदंप्रत्याक्रम्यजुह्वामपश्चानीयसंस्रावनमंतःपरिधिनि
नयतिवैश्वानरे-स्वधानमइति यजमानःअग्नयेवैश्वानरायेदं पित्रेपितामहायप्रपितामहायेदमितिवा अस्मिन्नेत्रेघ्रावो
नावानत्व स्रुचंवज्ञाप्याहवनीयेघ्रनाप्याद्भिःपरपितावाहिः परिधिनिनयतिइमंसमुद्र-परमेव्योमन्नितिसमुद्रायेदं अग्नयइ
दमितिवा औपभृतमाज्यंजुह्वामानीयपयायपतनंस्रुचौसंरपितावाशित्रमवघतिदक्षिणास्यपुरोडाशस्यानुद्धीवमात्रे
अन्यापोपवमात्रेग्रहविरितियजमानःअवदीयमानेजपतिअग्निमोन्यासादितिघाशित्रेस्रुवदंडेनाज्यस्थाल्यामंक्तामिधा
यंजघनेनघर्माताःसादयपित्राद्भिःस्रुवदंडंपस्थाल्यानिदधाति ब्रह्मणोपिप्रयाजघमत्याघाशित्राद्धाद्रि-यमनं चतुर्दशः॥अ
थकंसंवाद्यमसंवेडोपहवनंयाचति परिकर्मिणामिशेषः इडोपहूयतेस्मिन्नितिइडोपहवनंपात्रंतत्कंसंवाद्यमसंवाभवतिव
मसशब्दोरुमयेपात्रेरूढः पात्रासादनकालेतंपविशेषानुसंधेयः कंसंवाद्यमसंवाभवतिद्यमंप्रयाजानाप्रयाजपनंपाद्यती
तिवत् तदेनंवैदिनिधापतस्मिन्नुप पत्नीयंतत्पात्रमुदगग्नेतियंचेनिधापतस्मिन्नुपस्तरणाभाज्यस्थाल्यानेहामानेगतान् दक्षि

स्माहेदे॰ इत्रहाभ्यासं इतियौर्णमास्यामाग्नेयमुपांशुयाजानंतरं अमनयनः जुह्वामुपर्ल्लीर्यत्यादि अग्नीषोमीयवत् त
त्रविशेषः इंद्राग्निभ्यामनुब्रूहि इंद्राग्नीयजेतियजमानः इंद्राग्नीभ्यामिदं इंद्राग्न्योरहंदेवयज्ययेंद्रियावीनादोमयामसमिति स
त्रयनस्रुवेणेमाहेंद्रवायवीषोमीयवदादायत्रनोपस्थानाभिमंत्रणमंत्राः स्रुवेणाश्रुतस्यद्विरवदायदग्नीषो
द्विरवदायपूर्ववदभिघार्येत्यादि इंद्रायानुब्रूहिमहेंद्रायेतिनघ्राजिनः आश्रावयाहेंद्रयजेतीमहेंद्रमितिनघ्राजिनः यजमा
नः इंद्रायेंद्रमहेंद्रायेंद्रस्याहेंद्रेंद्रियावीर्यमसि महेंद्रस्याहेंद्रेंद्र-जेमानंमहिमानंगमेयमितितन्नाघ्राजिनः जिघ्रामुप
स्तीर्योन्नयेत्यिध्रुवेनुब्रूहीति अत्राप्युपस्थानाभिमंत्रणंमंत्रोनस्तः इंद्रियासपुरोडाशस्योत्तरार्द्धादेवनादद्धिकंस
रुद्रवघ्रतिमरुन्भ्यवाज्यात्सरुद्रेभ्योवीर्यंसरुद्रेमध्यमेतिपौर्णमासीममावास्यांतुसरुन्भ्यवाज्यात्सरुद्रेंद्राग्न
स्तंनयनः संनयतुसरुन्भ्यवाज्यात्सरुद्रेंद्रस्यसरुद्धनस्यसरुद्घ्नः ध्रुवाज्यादिरभिघारयतिनयत्सनक्ति स्रुवेणाश्रुवा
ज्यमादायाहवनीयेजुहोति स्तृषमं॰ पूर्णमासायस्वाहेति पूर्णमासायदेवौर्णमास्यै अमायातुअमावास्या॰ अमावास्या
यैस्वाहेति अमावास्यायादेव असाक्रम्याश्रावयाहाग्नेयिध्रुवेणयजेतिवषट्करोतनउत्तरार्द्धेपूर्वार्द्धेनिहायपूर्वार्द्धआज्ञ

दतीत्युपक्रम्यनयजमानभागंकरोतिनब्रह्मभागमितिवचनात्सरुतोब्रह्मभागसंबंधोवगम्यतेतत्कर्मातेचनयजमानब्र
भागंकरोतिनब्रह्मभागमित्याशीः संयोजनायैतावुक्तोभवतःकिमुपक्रममाणोयत्माशिषंवदेद्विरप्यपिसुमित्रोवनोपा
र्यनीयस्यभवति कस्मैकिंसुमित्रायावदेद्यजमानभागस्यवलत्तादनाद्ब्रह्मभागउत्तादतिसमुक्तोस्वेनोयजमानब्रह्मभा
गादिति एतौयजमानभागब्रह्मभागौआशीः संयोजनायैयजमानभागस्यैनावदाशिषासंयोजनंयोमेतिद्वेरानियतिते
मेतेनजेषमिति एतदनुदिद्वत्वाचवब्रह्मभागस्याशिषासंयोजनंभवति एवंसतिदीक्षणीयामेतयोरमावेधनिपादयतिकिमु
पक्रमाणाइतियत्तोयक्रमकालेत्वाशिषाभवतिवेदवागनुविद्रूपादिनाश्रुतेनुदीक्षितस्यनदीक्षणीयायैमाशीरुपैक
मोभवतियद्यपिदीक्षायाःपूर्वंदीक्षणीयाकरोतितथाप्युपक्रमोपिदीक्षाशेषएवेतिनस्यादतपमुत्तादतीतिविशेषवचना
द्यजमानभागब्रह्मभागयोर्निवृत्तिःपुनर्नवरमाहश्रयार्पानिवृत्तोयायनीयस्यसुमित्रइतियतोवैयजमानोवनोपायनीयेनमर्मा
पयोमिश्रितेनसुमित्रवत्तोभवति श्रुतोनयजमानभागपयोजनानितरीक्षाभोजनात्सागपिदीक्षणीयायामाविधतिसंधा
नात्सुमित्रवंयजमानभागनिवृत्तोब्रह्मभागानिवृत्तिः किमर्थंपुनरुक्तंयजमानभागस्यवत्विति तत्रोच्यतिमाहसंयुक्ता

Dr BHAU DAJI LAD MUSEUM

णास्यपुरोडाशस्यदक्षिणार्द्धस्रुग्द्रावदधानिमनुनाहर्द्धा-मुखामिति प्रस्तुत्यमेकाञ्जावदीपमानोशापेक्षयैवमंगः ननु
पिंडसंभेदः अस्मिंदक्षिनिमंत्रलिंगात् द्वितीयावदाने संमिश्रेवेतिविधिशेषविधानाच्च द्वितीयावदानानि संमिश्रेवावदधानि
द्वितीयमवदानमवघ्नन्नवदानानिन्नवदानस्थानानिप्रधानपार्णार्थंपूर्वार्द्धदयराद्धादिनिभेदेनपान्यवदानस्थानानित्ता
निसंमिश्रेवमध्यादेकावदानेनसर्वावदानस्थाने संमिश्रणायथाभवतितथास्यर्थः द्वितीयमवदानमंमंत्रकंदक्षिणार्द्धादिति
संमंत्रलिंगात् अथदक्षिणास्यैवपुरोडाशस्यपूर्वार्द्धेत्रिंगुलंचतुरंगुलंवाज्येनमुंचत्तेमंत्रप्योत्रेराङ्कवोपजमानभागनि
दधातिदक्षिणास्यैवैतमवधारणापुरोडाशानरक्षार्थंसर्वपुरोडाशेभ्योयजमानभागावदानपक्षेदेशनियमार्थंदक्षिणास्यैव
पुरोडाशस्यपूर्वार्द्धेतिनियमः अन्येषांतुस्थानिनानियमाभावः त्रिंगुलंवाचतुरंगुलंवेतिपरिमाणानियमः सर्वपुरोडा
शेष्वोवदानपक्षेनसमानः पक्षद्वयेपियजमानभागस्यत्रिंगुलंचतुरंगुलयोरन्यतरपरिमाणानतिरेकेणार्थः त्राज्येप
णामाज्यस्थाल्याज्यादेवाहोमार्थंतात् यजमानस्रुवाभघ्नरणमह—परएकेष्वाज्यस्थाल्याज्यादेवमंतपणाहोमस्यतस्य
तिपत्तिरूपत्वात्नब्रह्मभागलुवैकल्पिकः अत्रानभिधानात् घदेशांतरेभिधानाच्च तथाहिदीक्षणीयायांतस्यदर्शतयमुक्तो

---

२१ जपित्वा अत्राघ्राणमेवभक्षंत्रं अथवानिघ्रेणासंस्कृतंभक्षपित्वेति चतुरवांतरेडामवघ्नति इडेकदेशोहनुर्हसेचतुर्थीरम
वघ्नति अवदानप्रकारमाह उपस्तरणानिद्विरादधानिअभिघारयति उपस्तरणाभिघारणोरपिइडास्यतस्माविशेषा
त् तयोराज्यांतरापस्मकेराज्यस्थाल्याभिघारणापक्षेसमंजसः अतएवसूत्रेणेडाउपस्तरणाभिघारणाभवतइतिद्विरादधा
नीतिसूत्रेकत्रकर्तव्येत्रेरनरत्रघोजकत्वेत्रेवद्विनीयादानस्यक्रियमाणात्तात्याचाश्चुलापनस्यद्विनीयमादरीतेतिद्वि
नीयत्वेचोपस्तरणास्यावदानेदाविवद्वायोघ्राथमिकस्यैवपुरोडाशावदानस्यपुरोडाशावदानापक्षायांतुद्विनीयस्यैव
तिविवेकः तथाचसूत्रेअध्वर्युः प्रथममवदानमवघ्नतिक्षयहोतोत्तरमेनद्वावपरीतमिति समन्वारंभतेअध्वर्युश्चयजमा
नश्चब्रह्माचार्योग्नीध्रश्चोपयत्रहोतुरभिजानातिदेवाअध्वर्यवउपहूतोउपहूतोमनुष्याइतिनद्विरादधातिपुरोडाशंचतुर्धाकृत्वा
बर्हिषदंकरोतिपत्रयस्मिन्कालेतत्रदानीदक्षिणापुरोडाशस्यचतुर्धाकरणायेडान्वारंभस्यत्यागः व्याप्तत्वापारंवरो
धात् नूचापरिसमाप्तेदवामहसेनचतुर्धाकरणायुक्तंतथाचोपदेशात् दक्षिणाग्नीयादनादेशस्त्याश्चुलापनोक्तेश्चे अ
थयत्रहोतुरभिजानातुपहूतोयंयजमानइतिनहियजमानोहोतारंभोक्तमाणावायुंमनसाध्यायेदितिपसुरूपापारडाया

वितिसंपुक्तो अविनाभूतोयत्रयजमानभागस्तत्रावर्शब्रह्मभागेनमविनव्यमितिकर्मांतोक्तोनियमःपूर्वकल्पेनुब्रह्मभागावर्ज
नाद्विकल्पइत्यभिपुक्तः वर्षनुब्रूमः नत्वउक्तिमात्रेविकल्पश्रयोजयमिविहितेर्थेप्रतिषेधइवतथालिपूर्वकल्पानुक्तस्य स्था
नांतरविहितस्यैकादियागस्यापिवैकल्पिकत्वंसंगइतीयंपरिकाद्विर्ध्वाज्यादेवर्घतिद्विरुत्तरस्यपुरोडाशस्योसद्विःप्रुतस्यद्वि
र्देवोमिघारयति द्विर्ध्वाज्यादित्येतदुपांशुयाजार्थं अतएवतच्चरुपक्षेतस्मादेवद्विरवदानंद्विरुत्तरस्यपुरोडाशस्यैकत्वम
विवक्षितंयावेपुत्तरास्यापुरोडाशस्यांतरास्यांतरेणेत्यर्थःद्विप्रुतस्यद्विर्देवः अनयोस्तूक्तंमवद्यंत्रअभिमंत्रयतीतिमंत्र
लिंगविरोधात् अभिघारयतिएतदभिघारणमाज्यस्थाल्यांतरुदेवपंचावतिविषयेद्विरभिघारणस्योक्तत्वात्तथाचसरुक
द्विरभिघारयेत्येचावत्तिनइति नद्विरुक्तेपुरोडाशदेवावदानंत्रयेपश्चात्तृतीयंपूचावत्तिनामितिसत्याषाढवचनात् अस्मिन्नपिप
क्षेसरुदेवाभिघारणंध्रुवाज्यमात्रापयोरंत्रकमवदानंद्विरुक्तमभिदधातीतिविरोधात् अभिघारणमथाज्यस्थाल्याज्या
देवाहोमार्थत्वात् अथहोतुर्द्विरुलूखलनक्रियवेरणंइतिशेषःनयाचाश्वलायनःप्रदेशिन्याःपर्वरणाउत्तमेअंजपूर्वेति जिघ्रे
णामङ्गपिवा मङ्गराकुर्वाणाहोतारंप्रदेशिन्याःपर्वरणाउत्तमेअंजपिवेति जिघ्रेणामङ्गपिवा मङ्गराकुर्वाणाहोतारंप्रयो

---

८२ द्वरणाघोनयति अन्वयोनुवेदेनब्रह्मभागमितिपरिहरंतीसनुकर्षः अन्वयइतिआहरंतीत्यर्थः अथवाअन्वयः उदकानामु
पयोगानंतरंब्रह्मणाहिप्राशित्रंप्राशितानंतरंउदकपानेननत्रिरुक्तेउदकेश्ववागादिमाजेनमितिवाक्यिकंपतंतदनंतरंवेदे
नब्रह्मभागंहरंतीसन्वयः अनुवेदेनब्रह्मभागमितिअत्रानंतर्योर्थेनानुशब्देनब्रह्मभागद्वयमपुपसंगृह्णाति यजमानभाग
महवरिनेचतुर्धाकृतांशचाक्षपुराणाचतुर्धाकरणंरंद्रह्मणारत्यादिमानंदेशमात्रंयजमानकर्तृकंतदनुरोधेनप्रहणेलब्धप
तकर्तृकमितिकेचित् अपरेतुचतुर्धाकृतस्यपुरोडाशस्यदक्षिणारूपत्वात् अथाध्वर्यवेवरतिप्रवृणाश्चयजमानकर्तृकमियाहुः
अत्रेदंविचार्यतेकिमेतच्चतुर्धाकरणंदक्षिणास्वेवपुरोडाशस्याप्रायेणयस्मादेवानद्दिकाराणांचेति नद्दिकाराश्चकिमष्टाक
पालाःपुरोडाशाःउतेकदेवत्यइति पादेदक्षिणास्यान्वारंभणीयायाआग्नावैष्णवस्यापिचतुर्धाकरणश्रवणंअग्नेयविकारत्व
चाष्टाकपालानांचेदाग्नावैष्णवमष्टाकपालंनिर्वपेत्सावित्रमष्टाकपालंपश्चान्निर्वपेदित्यादिदर्घपिनस्यसंगः एकदेवत्यानामा
ग्नेयविकारत्वेवादित्यचरोर्देरपिनस्यसंगइतिमवंत्रेनादरशब्दस्यचतुर्धाकरणंकोदोषइतिचेत् नचतुर्धाकरणास्यदक्षिणारूपत्व
पादक्षिणानरानुबंधेषुचतुर्धाकरणास्यासंभवः अतएवदीक्षणीयादादक्षिणांतरारहित्येनचतुर्धाकरमांशकानबर्हिषरे

वायुर्वत्सरूपत्वेनन नमाध्यायेत् केचित्तुवायोरितिसंबुध्यंतंशब्दोच्चारणमयीहुंनिति ऋत्वाध्वर्युयजमानानुपहूतःपशुमानसा
नीतिजपतःउपहूतःपशुमानसानीत्वाहनित्राह्मणानुरोधात् उपहूतायामिडायामग्नीधआदधति षड्वत्तेउपस्तरणात्तादधा
त्यभिघारयति उपस्तरणात्तादधात्यभिघारयति ऋत्वीयस्तरणाभिघारणआज्यस्थाल्याज्यादेवदृङायाःपंचममागंहुधाकृत्वा
वदानहूपंमपादनात् तयाचगोपालःदृङापाःपंचममागंहुधाकृत्वाघृतेःसहषड्वत्तेनदग्नीधरंति ऋत्वघृतेःसहेतिवृद्धना
न्नलेपनमस्यसन्निः प्राग्नेतिमार्जयेते यजमानपंचमाइतिशेषः तेनचदृङायाःपंचममागमग्नीध्रमात्मनस्तादृशिष्ट
भागवनुदृपस्यहोत्रादयश्चत्वारोभागिनइतिगम्यते प्राग्नेत्यवाङ्मियमःआमार्जनात् तथाचसूत्रंवाग्यत आसतआमा
र्जनात्इति मार्जनंचयजमानस्यसमंत्रकं यजमानपुकरणमंत्रान्नानात् इतरेषांत्वमंत्रकंतदनान्नानात् मार्जनेनामवहि
रनद्दोनेनपाणावुदकमेवनशिरसिदानमोन्नरणमिति यजमानस्यनुपस्तरणंतद्दोनेनेतियाज्ञिकपसिद्धिः होतुःपरिस्तरणंतद्दो
नं तथाचाश्वलायनः परिस्तरणंरजलिमंतद्दोयापश्चासेवपतेतन्मार्जनमिति ऋथाहब्रह्मणाप्राशित्रंपरिहरेतिपरिधाशित्रंहरं
तिधाशित्रंपरिहरंतीयन्वयः वक्ष्यवेचनेनपरिहर्तुःपरिकर्मिणोनियमोनयतिपरास्यहरणंपरिहरणंनेनाचेराहवनीयेन

न्नमितिपुरोडाशे ब्रह्मणाओदनमित्यन्वाहार्ये विशेषः नचैवमग्निहोत्रादावपिशरावदक्षिणादोसमंत्रकप्रतियहप्रसं
गः तेषांजुहोतिचोदनायत्नत्वात् ततश्चयजतिचोदनायत्नेचैवमंमंत्रकोदक्षिणाप्रतियहः देवादेवरुणामयाजयन्निति प
जतिचोदनानुदंधेषुप्रतियहमंत्रान्नानात् तथाचसूत्रंदक्षिणान्नाप्रतियहोष्वसमदशेकृत्वोपान्ययावृत्यप्रतिगृह्णीया
त् देवस्यत्वासवितुःप्रसवेनाश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यांप्रतिगृह्णामिराज्ञोवरुणान्नयनुदेविदक्षिणान्नयेहिरायतेनामतत्वमश्याउन्नान्त्स्वाहागीरमः
प्रतिगृह्णातुइति सोमारुद्रासोरुद्रायगोवरुणापाशेपशुन्नापतयेपुरुषमनुवत्सेत्वष्टुज्ञामदग्नयेवा पूल्लऋषिनिरु
क्ताऋश्वतरगर्दभो हिमवतेहस्तिने गंधर्वाप्सरोभ्यःमृगलंकरुणा विश्वेभ्योदेवेभ्योधान्यवाचेन्नमर्जेवाब्रह्मणाओदनंम
मुदुंबराय उन्नानाप्यागीरमःपानंःवैश्वानराय घंटेवैश्वानरेचोरथंप्रतिगृह्णीयात् वैश्वानरःजागृविः पल्किंचाश्वाणांत
न्नवेमुन्नान्त्स्वागीरमः प्रतिगृह्णात्विसेवप्रतिगृह्णीयात् यद्वाऋनाम्नातमंत्रंसर्वत्रपुरस्तात्सावित्रमुपरिष्टाद्वाधिः
न्नास्त्राकृतेनपमस्त्वातत्तवरूत्रपस्त्वादयन्निति एतद्वाषमस्तुपजतिपुरस्तादेवतात् तद्मंत्रान्नारणादक्षिणान्नाप्रतिग्र
हणासुर्वज्ञापनेचदेवादेवरुणामयाजयन्नयंसयंसदेवतायदक्षिणाममनयन्नामक्षीनाथसर्वविद्वान्त्वादक्षिणाप्रत्र

पुरोडाशकरोनीत्युक्तं अतोनदर्शपूर्णमासव्यतिरिक्तेषुचतुर्धाकरणावसंगइति अथान्याहार्ययाचितपरिकर्मणामितिशेषः अन्वाहार्यशब्दश्चसर्वेदक्षिणाभोजनपर्योप्तेदक्षिणारूपेरूढः तच्चान्वाहार्यपचनेपक्वंदक्षिणाकालेयजमानोपावहतीत्यर्थः तथाचसूत्रे दक्षिणाश्चावन्वाहार्यमहोतमपरिमितमारनेपचन्तीति अथवान्वाहार्यशब्दोयमन्यर्थः दक्षिणातरप्रदानानंतरमन्वाहार्यदानमतएवचतुर्धीकृतास्यपुरोडाशस्यापिदक्षिणारूपत्वमविरुद्धं अतएवकर्मानेनित्योन्वाहार्यस्तुक्तेनित्यत्वेचास्यदक्षिणातराव्यावर्तनंनीयत्वं ततश्चतुर्धाकरणास्यनित्यत्वानुपदेशादन्वाहार्यव्यतिरिक्तदक्षिणावत्तुव्याहृतिः दक्षिणादानाचयजमानोब्राह्मणाश्चर्यवश्चोदनइतिन्यायात् पुरोडाशईदृब्रह्मणाइत्यादिवत् तथाचसूत्रे नेभ्योन्वाहार्यदानंब्राह्मणाश्चर्यवश्चोदनइति यद्यपिपुरोडाशस्यदेवतानिर्देशेननिर्वापसंस्कारेपिदुतावृत्तिष्टस्ययजमानाधिपत्यापारित्यागात् दक्षिणात्वोपपत्तिः नराधिपत्वलिंगेवादाश्मप्रभृतीत्यजमानसंबंधनिर्देशः प्रतियहीतारश्चऋत्विजः समंत्रकंप्रतिगृह्णीयुः समंत्रोब्राह्मणाम्नातोनुमंत्रयः इदंब्राह्मणानेतिपरिभाषाक्रमेः होत्रेशंयुवाकश्चब्रह्मणेनव्याख्यातोदक्षिणाप्रतियहइत्येतत्सकरणएवोक्तश्च समंत्रःपुरोडाशान्वाहार्ययोःप्रतियहआवर्तनीयःवाव

काहवीवाज्ञीर्गविपत्ने आज्ञिनेवृद्धिकापत्नंजीगविरित्युक्तत्वात् अन्वाहार्यसमाहरनइत्यत्रयजमानेचब्राह्मणेचपर्यायेतत्पदक्षिणासंज्ञाश्रोत्रपाठादेवेतिवोधायनोनएवदक्षिणासंज्ञाश्रोत्रपमितिशालंकिः सूत्रार्थत्वादतदक्षिणोतिदत्तेहोतोः समर्धपतिकर्मणाःदत्तप्रतिपुरुषप्रतियहोतारंवधयतीतिदक्षिणा मतदस्कृतोपानेनऊर्ध्वावोर्नयनेव्याहृत्यएवकृत्यआत्मानंप्रतियहोतारंचापमर्थःनसंपत्प्रतियहोताकिंत्वन्यादयोदेवताएवेतिद्रव्यविशेषणाप्रतियहोतादेवतानिर्देशः साधारणेनकामस्यदात्तत्वनिर्देशश्चव्यावर्तनंनमित्युक्तोमनवेतत्समितितत्यशब्दःशप्तावचनःइत्येके अन्येतुस्त्रीवचनइतिव्याचक्षते प्रियवधेनवतत्समितिप्रतियहकालेप्रियोक्तिरेवैकप्रतियहस्त्रियोमेवोचतइति तंष्टजामिति निर्ज्ञेया अश्वतरगर्दभीविति एवमादिषुचलिंगसंख्यानुरोधेनकर्तोयः प्रकृतिवदेवतेनामतत्वमशक्यमितिजपतिकेचित् अपरेतुपयायेऊहंतिनियममन्यानाःविकृतावेदोपादिष्टत्वाच्चतत्पामतत्वमशक्यतामप्यमित्याहुः अश्वतरीवैमरः अश्वतरगर्दभयोश्चयुगपत्प्रतियहः सर्वेदेवमदक्षिणोवापयाम्रदक्षिणोवारिमध्वेकयमक्रतिगंधर्वाप्सरोभ्यःस्वगनेकरणइत्यत्रयमित्येके शरावदक्षिणामग्निहोत्रमित्येकेपत्नायंजुहोतिमित्येकेरात्रिमेवतेनदक्षिणांकुरुतेयत्यातर

तिगृह्णाति नेनं दक्षिणा द्वीनात्तीति तान्त्रीनेवाधिकुरुते बर्हिषा प्रतीयाद्धोवाऽग्नेर्वाऽन्येन पुरुषहविर्नेवाङ्गैर्घृतप्रिय
वधेनैवैतल्लोकं मीमांसेवकिं दक्षिणा मग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ काम्याइष्टयः पशुर्वै धर्तिरुपदोहो दक्षिणाग्निहोत्रमित्येके
शृतावदक्षिणाग्निहोत्रमित्येके पत्न्यायज्ञो होतिरात्रिर्वै वत्सतरी दक्षिणैषा वै कुरुते पत्न्या तरहरेवैतन्न दक्षिणैषा वै कुरुते पत्न्या तन्नोदश्नाति
सा दक्षिणेति यद्होरात्रयोर्दोहो तोलोके दमुष्मै भवत्यथ दर्शपूर्णमासयोरन्वाहार्यमृषयो राजशस्यं चतुर्धाकरणं विज्ञाय
ते दक्षिणा वासिष्ठा ऋषयश्चैवेह दमपि दधति पथेवादः सोम्येध्वरे आदेशमत्विग्यो दक्षिणा तीयन्तेऽवमेवापि दक्षि
णा पुरोडाशं चतुर्धा कृत्वा बर्हिषदेकरोति वा सो दक्षिणाः काम्याइष्टयः पाञ्चानादिष्टदक्षिणा गोदक्षिणाः पशुर्वधः नित्यान्वाहा
र्यदर्शनं बर्हिषदपुरोडाशंकरोति नान्वाहार्यं पाचनीति दक्षिणा कोविदेतावुक्तो भवतः अन्वाहार्यश्चरवल्लिहदक्षिणाः घृतिस्था
नामवति इष्टिकल्यश्चवा सो दक्षिणाः काम्याइष्टयो सो दक्षिणाः पशुर्वधो नित्यान्वाहार्यं इति यानिहवींषि कामनवा दक्षिणा
यावाव्यपेतानि स्युर्नानाहवींष्येवतानि जानीयात् आदेशादेवदक्षिणाव्यपेतं समो नबर्हिर्भवति नेष्टीरुपांशुयाजानुस
मेति द्वैधविशेषः आज्यहविष्यन्वाहार्यं स्यकरणादिति कुर्योदिति वोधायनो नकुर्योदिति शालीकिः आज्यहोर्विधीति स्वि

---

५५ र्यतः सावित्रः तेनाम्नतलमश्नामित्युपक्रम्योनानस्त्वागीरसः प्रतिगृह्णातित्येतान्वाधिः प्रायपशूणां समुच्चयेप्यनाम्नात
मंत्रेप्राक्नएवैतावपः प्रास्त्वाक्रुतेत्रित्यारभ्यवरुत्रपस्त्वाइत्येतान्मंत्रान्वा स्मनुषज्यनापशुमोक्षःपशोर्नवास्माकंब्राह्मणा
नुक्तेरभियुक्तैरस्वीकाराच्च इमेदक्षिणामंत्राः तान्त्रीणांतत्रसंबंधिनोनोयातिकोवामहस्तेनत्तएषदर्शनामित्यर्थः नतु
लौकिकीनांदेवादेवदत्तायाजयत्रित्याद्यर्थेवादवलादित्यनुसंधेये बर्हिषाप्रतीयाद्वोवादिसर्वदक्षिणानांहस्तेनप्रति
ग्रहः तत्रगवाश्वयोः प्रतिग्रहेवामहस्तेनत्तएषदर्शनदक्षिणाहस्तेनप्रतिगृह्णीयादवदेवस्यरुषहस्तिनोः प्रतिग्रहेवामहस्ते
नात्रकवलएषदर्शनं दासीप्रतिग्रहेतुसुगंधहस्तः प्रियंङ्गुवाणाः प्रतिगृह्णीयादितिअत्रदर्शपूर्णमासयोर्वाचेत्रब्रह्मे
णाओदनमित्येतावद्वयपुरुषमवशिष्टानांतुयथालिंगमग्निहोत्रेविकल्पोवापयोगः अग्निहोत्रस्यसर्ववेदसदक्षिणात्वस
हस्रदक्षिणात्वंचस्मृतेसर्ववेदसंवासहस्रंवावरुत्रोपतिस्वप्नवतयएवंविद्वान्नग्निहोत्रमनूपजनतइति उद्वसंपत्येतद्वावि
रुद्धिदृष्टनरित्यन्वाहार्यंनिर्दिशतिहविरुच्छिष्टमितितुराहुपात्रगतंमात्राप्येचनताज्यंतस्मात्रस्रोपयोगवत्तेनविद्वाद्धवि
रुच्छिष्टशब्दवाच्यत्वाभावादितिद्वैधविशेषः अन्वाहार्यस्योद्धासनरत्यर्थेरात्रुचउदंचमुद्वासयेदितिबोधायनोज्ञघनेनस्रुच

हस्वेतेनदक्षिणापक्रुतेपत्नतोदक्षतिदक्षतिमादक्षिणेति यदहोरात्रयोर्दक्षति येवेदमुक्रमेभवत्यथदर्शपूर्णमासयोरन्वाहा
र्यश्चपुरोडाशस्यचतुर्धाकरणंविज्ञायतेयाग्रेयश्चपत्नसंयाजपहायद्वयोरपिदक्षिणासमुच्चयप्रसङ्गेपूर्वविकल्पिकः वावेन्नमि
तिध्रुवनङ्त्यन्नंएतेनचतुर्धाक्रुतपुरोडाशाक्रयसंग्रहः एववापूपफलमूलशाकारिप्रतियहेवावेन्नमित्येवप्रतियहःसि
ध्यतिब्रह्मणाओदनमितिपचत्रशब्दोपमोदनवचनेःनयापिदेवताभेदनपृथगभिधानाद्विशेषशब्दसंनिधौसामान्य
शब्दस्यविशेषेवर्त्तेइतिन्यायेनभवत्योदनवचनात्तन्नशब्दस्यासमुदायावयवइतिअवशब्देनकृपतदाकादीनु
पलक्षयतितद्वानेवमर्वेदसदक्षिणासंभवति-अनःशकटंरथःश्चतुर्विधःदेवरथःसांग्रामिकःसांपात्रिकःक्रीडारथश्चेति
देवतोत्सवादिषुप्रसिद्धोदेवरथःसचमनुष्यबालोभवतिसंग्रामोपयुक्तःसांग्रामिकः सतुश्चबालएवेति यात्रादिषुपयुक्तः
सांपात्रिकःसतनुडुद्बालोवाभवतिक्रीडारथस्तुपथारुचिनिर्मातव्यःएवंचतुर्विधस्यापिरथस्यप्रतियहेवेश्वानुरापरथ
मितिअनाम्नातमंत्राणांवप्राणोनोप्राणोनोचप्रतियहेब्राह्मणोक्रतुसंधेयः यत्किंचप्रतिगृह्णीयात्तत्सर्वंवज्ञान
त्स्योगोरसःप्रतिगृह्णातित्येवप्रतिगृह्णीयादइति एवमाकारणासाविक्रान्ताध्योर्निवृत्तिःदेवस्यत्वेत्यारभ्यदेवदक्षिणाइ

र्णाअनक्किहोतानिद्रेणाभक्षपिलोरकस्यशतिनस्यहस्तेरज्ज्वलेपाधस्तनोपस्तीर्यतत्स्रुहावेषःसकृदवधातिहोतादक्षि
णमादायाध्वर्युरवदानद्वयमिडास्थाज्यलेपात्सर्ववदभिधारयतिइडोहोत्रेप्रदायानारभ्यनेब्रह्माध्वर्युपनमान्वग्रीध्राःइड
मादायमाणमनुमंत्रयतेयजमानःसुरूपवर्षवर्णमघोनीतिपदाहोतादेवाध्वर्यवेदतिब्रूयात्तराध्वर्युरिडांविसृज्यतदे
णांपुरोडाशंचतुर्द्वाकृत्यवहिषिनिदधातिपदाहोनावयद्भूनोयेयजमानइतिब्रूयात्तराध्वर्युर्यजमानश्चोपहूतःपशुमान
सानीतिब्रूतःयजमानइत्येके अग्रीध्रहस्तध्वर्युःस्थाल्योज्येनोपस्तीर्यडायाःपंचमंभागंद्वेधाकृत्वाद्वेसवदधातिस्थाल्या
ज्यादभिधारयतिपुनरप्येवंकृतेषडवत्तंभवतिहोत्रावान्तरेडांप्राश्यमानोयजमानोनुमंत्रयतेनुष्टिरसि-गमेयमिति होत
व्यतिरिक्तायजमानायपत्नसंप्राश्नियुःअनर्वदिव्यहविषियजमानव्यतिरिक्तोनाअध्वर्युब्रह्माग्रीध्रोणांतसंप्राशनेयजमो
नोज्योति-बृहस्पतिस्वमुना-मादयंतामित्येनेनमंत्रेणापत्नसंस्थाध्वर्युस्तादक्षिणाहस्तेनिधायसव्येनपत्नसंस्थोपरिजलमानीय
नक्षिरम्यानयतेअर्धर्चुब्रह्मणोप्राशित्रंपरिहरतिशेषमाहआग्रीध्रेणाहवनीयमाक्रियमाणाप्राशित्रंब्रह्माप्रतिपद्यते
सवेस्थ-पश्यामीतिप्राशित्रंहस्ताभ्यांप्रतिगृह्णातिदेवस्यत्वेतिहस्ताभ्यांप्रतिगृह्णामितिअनर्वदिभ्यांसादयतिपृथिव्यास्त्वा

उदकमितिशालीकिहीनरुक्षिकानामुद्गमनदत्यग्नेरासन्नउदक्उद्गमयेदितिबोधायनोऽग्नेनसन्नदक्उदक्उद्गमयेदितिशा
लीकिरिति अत्रहविरुक्षिप्योद्गमनमन्त्रकमन्वाहार्यंतद्वाप्यमानेब्रह्मानुमन्त्रयतेपतोदिवरोहतिसादिना तथाब्रह्मप्र
करणेवक्ष्यतिअथैनदग्नेरासन्नदक्उदक्नीयमानमनुमन्त्रयतइति तदेतदुद्गमनमस्मिंन्कालएवविधेयमनुद्गमनेनानया
ज्यार्थाश्रावणोप्रायश्चित्तान्नानुश्रवणात् तथाचचसूत्रंयदिशेषाननुद्गमीतानूयाजेरभ्याधावयेदित्यादि पेचदर्शः अ
त्रप्रयोगक्रमः कंसवाचमंसवायत्सादितमिडायात्रंनदंनवेधपरेरासन्नचस्रुवंनिधायाज्यस्थाल्याज्यंनसमःपदक्षिणाहस्तेनाग्नेराधुवांत्रिरुधति
पेदक्षिणास्रुपरोडाशस्यदक्षिणाद्वाईक्षत्कावदधातिमनुनाहवा-मुखमितिमध्यात्स्रुवाद्वितीयावदानमेतस्येवपरिवाद्वाघृज
मानभागभवतायत्रंगुलमात्रंचतुरंगुलंवाकृत्वावामहस्तेनिधायाज्यस्थाल्याज्यंनसमःपदक्षिणाहस्तेनाग्नेराधुवांत्रिरुधति
यजमानभागेवशीयमानेजपतियोमति-ज्ञेषमिति परिब्रह्मभागंकरोतिएतस्मादेवब्रह्मभागमपियजमानभागवदंसंतर्प
निरुधति उभयमपिरुडादानंतदेपमितिकिंचित् चषाम्रुयाजशेषादिडायांद्विरवद्यतिसर्वेषुपरोडाशानांदक्षिणाद्वीन्म
ध्याच्चद्विरवदानंदोहयारप्यमंत्रकंद्विर्द्विरवदानंईक्षत्कात्याज्यमिधायस्थाल्यास्रुवेणादायहोतुःप्रेशिन्याउत्तमेपर्व

---

७० नरपाजेभ्यःसमिधमतिशिनष्टीतिदर्शनायासमिदतिशिष्टानामाधायेत्यर्थःकेचित्समिधमाधायेत्येतउत्तरत्रेयेनवाकृतपा
व्याचक्षतेसमिधमाधायसमदीतितन्मते ॐप्रतिष्ठेतिब्रह्मप्रसवोनसगच्छेत्रास्यगमनानुज्ञातार्थत्वापत्तेः ॐमितिदेवेनदेवो
ॐप्रतिष्ठेतिसमिधमनुजानीयादित्यास्वलापत्ववचनविरोधानात्-ततःसमिदाधानस्याध्वर्युकर्तृकेनतदनुज्ञानमदोष
पत्तेः आग्नीध्रकर्तृकेवेयास्वलापत्ववचनाविरोधइतिचेन्न ब्रह्मन्यास्यासमदितिप्रेषस्यानुत्तरत्वप्रसंगात्-घ्रसन्नौत्रेता
समिधमध्वर्यवआहवनीयस्याभ्यादधातीति ॐप्रतिष्ठेतिब्रह्मणानुज्ञातोध्वर्युःएनांअग्नयेजाङ्घत्याधारमन्वाहार्यसमिधमध्व
र्यवआहवनीयस्य सन्नह्यंतमिः-स्रुवेतिविशेषणात् एकोनाग्नेराधारमेवंद्वयंतीचस्त्रीननयाज्यान्यन्नतीतिसोऽयंपक्षोनेगी
कृतइत्यवगंतव्यं अथैषआग्नीध्रस्सरवधमसन्नहनेःपरिधीत्समार्ष्टिसकृन्मध्यमसकृद्दक्षिणार्धंसकृदुत्तरार्धंसकृदाहवनी
यमुपवाजयतिअग्नेवाजजित्सप्तवार्ष्मःअन्नायामीतिअस्मेरेवत्यवधारणंनसहस्मेकेइत्यवधारणंवितिकल्पोनाश्रितइतिधो
तयतिअथैनांतीध्मसन्नहनान्यभिःसंस्रवेणाहवनीयेनप्रहरतियोमनानामधिपतीर्द्रुनेनवसाहेतिइध्मंसन्नहनानीतिबुद्ध
वचनेनबर्हिःसंननेहवनस्रुक्स्रुवरूपनापत्वनयनेनदर्भरूपनयाबाह्यंस्पोनयतिप्रहरत्यात्मीध्रएवनत्वध्रुवःपशोसकृत्ते

नाभोसादयामीतिघ्राणित्रगतंहविरवेक्षत सुपर्णस्त्वागरुत्मतस्त्रक्षावेक्षतेतिश्रेगुष्टोपकनिष्ठिकाभ्यांतंस्पृहद्विर्गृही
त्वात्रिहायदंतानुनिद्धाग्नेनिदधातिश्रुग्नेत्वास्येनघ्राप्नातिमीलक्षीमपीत्वाद्विः सहपुरोडाशनिर्णिरणाकरोति-ब्राह्मणा
स्योदरेणाहरस्यतेब्रह्मणेति वलिष्टदोषोनभवतिवितत्वात्रावभ्यांतंवेदिवहिष्पवित्रेसंस्तीमाजेपित्वापुनःस्रुक्षीघ्रत्व
गयपश्चस्पृशावद्यमानामंत्रलिंगाम्युगानिसमश्नातिवाड्घ्राणेनजुहोतिघ्राणायपिणाइत्यत्र
नेनवाघ्रेयंगम जेनेसम्पशनेएतस्मीकालेयजमानोवहीर्षदपुरोडाशमभिमंत्रयतेब्रह्मपिन्द्रदक्षदिनिचनुद्दीकृतनिद्दी
शतीइंद्रब्रह्मणाइंद्रहोतुरिदमध्वरेरिदमग्नीध्रइति घ्रथमाग्नीध्रभागंद्विधाविभज्यतस्यहसमाज्यस्थाल्याज्यात्सकृद्
पस्तीर्यैकतरयवदायपुनरुपस्तीर्योन्यतरमवदायद्विरभिघारयतिवेदेनब्रह्मणोभागद्वयंपरिहरतिब्रह्मात्मनाघ्राणे
नेनिदधातिपात्रांतरास्यापिनत्योः अत्रधक्रियेचचनुष्टयंहुत्वा। अथसंप्रेषमाहब्रह्मन्त्रस्त्रास्यामः समिधमाधास्यामो
श्रोदग्नीत्सकृत्सकृत्समद्दीनि तदेतत्ब्रह्मणामाग्नीध्रचप्रतिप्रेषवाक्यद्वयंब्रह्मन्त्रस्त्रास्यामः समिधमाधास्येत्येकंवत्त
रंद्वयंवस्त्रास्यामइतिवक्तव्यंवचनमविवक्षितमवस्त्रास्यामः अन्यत्पात्रांतरंघ्रतिप्रेषमाहकिंकृत्वासमिधाधानमितिसंबंधः अ

जेसंततयाधारयाघ्राथमिकेनसंयोजयेत् अवर्जनीयतयामध्यमेनापिसंयोजनेनतयाचसूत्रेरुर्वीर्धघ्रथमंसमिधंजुहोतिस
ध्येद्वितीयंघ्राचसुत्रमसंस्थाप्यैतेएवनुसमिधंति-द्वैधविशेषः अन्यत्राज्ञानाहोमइतिसूत्रेबोधायनस्यघ्रतीमध्येद्वितीयंघ्रा
चसुत्रमसंस्थाप्यैतेएवनुसमिधंति-द्वैधविशेषः अन्यत्राज्ञानाहोमइतिसूत्रेबोधायनस्यघ्रतीवीरेवाआहुतीसंस्थापु
येरितिशालीकिरिति नास्मिन्यज्ञेघ्राचोनतनः संभेदइत्यर्थः अत्रदेवान्यज्ञेतिसंप्रेषादेवदेवत्वंमंत्रमंवारयितुमुक्तंकर्मांते
किंदेवत्याज्यंखल्वन्यत्राज्ञाभवतीत्यत्रेयाइत्येवंवद्यत्राद्विज्ञायतेतेदेवाआहुतीभिरन्यत्राज्ञे न्यविंदन्यत्राज्ञान्यज्ञसंस्थि
मेवतत्समिधंरतिएवंचदेवशब्दोपिवचनःवह्निरग्निविशेषोनतद्देहादकृत्ववचनंअग्निमितिजालेकवचनंअथादब्ध्य
क्रम्यपथायतनंस्रुचोसादयित्वावाजवतीभ्यांस्रुवौव्यूहतिवाजस-अर्भोरितिवाजवतीज्ञग्ह्यस्यसंमुद्रायसंज्ञाज्ञग्
मेत्रयाचद्विवचनेनोत्तरत्रवाजशब्दाभावेपिनदोषः व्यूहनमितिचचतुर्हरणादिकर्मचतुष्टयस्यसमुदायसंज्ञानचकर्म
चतुष्टयमग्रहणांतर्गतंमंत्रचतुष्टयेनैकमोहनंघ्रमित्याह वाजस-अर्भोरितिदक्षिणेनजुहमुद्ग्लातिदक्षिणेनह
स्तेनजुहूमुद्यग्लातिअथअकरितिसव्येनोपहवंनिग्लातिन्यक्रुत्यग्लातिअनः पाउपतीत्यर्थःहस्तन्यक्र

णाजुहूद्रहणोपिसमानेन्यक्करणाश्चवाक्करणा उद्गमः अवोदधन्निति प्राचीजुहूमहति आदत्तिर्णासात् अयामः व्यस्य
नामितिप्रतीचीमुपभृतंप्रत्यूहति उन्नयतिश्रुवेणेति प्रायणयति द्वैधविशेषः वाजवत्योर्व्यूहनस्तिमहस्माहबोधायनोक्तायाप्रा
चीमुपभृतंप्रत्यूहेदादित्यैनासत्यशेदित्यत्रोहस्माहशालीकिः प्राचीनपुष्करेरवेतेदिकर्षन्नेवोपभृतमद्भिः संस्पृशेदिति
एतस्मिन्नेवप्राचीनपुष्करयोः जुहूपभृतोः प्राचीमाकर्षणासमानउपभृदुपस्पर्शनतद्भावयोः विशेषः प्राच्यापरिधीनन
क्रिवसुभ्यस्त्वेतिमध्यमेरुद्रेभ्यस्त्वेतिदक्षिणाआदित्यस्त्वेतुत्तरप्राच्याजुह्वाद्वैधप्रैषेनुजुहूपभृद्भ्यांउभयोरपिप्राग्देशसंव
धात् एवंचवसाहवनीसंभवेनयापिउपभृतप्राङ्यनपद्येएषदाज्यधान्यायीतिगम्यते अन्यथाजुह्वापरिधीनन्नक्रीति
ब्रूयात्रुद्रेभ्यस्त्वेत्यत्रोदकस्पर्शनंप्राग्वदितिपादितं अथोपभृतमद्भिः संस्पृशेन्मन्त्रकालएवाद्भिः संस्पृशेनाभावपश्चेत्सर्व
कालःयथायतनंस्रुचोमादयित्वासुरुक्षन्नस्तरमेवानक्तिप्रस्तरमेवानक्तिनतृणंखादयित्वेप्रद्विषमासात्वाविशेषाद्धरंखादयित्वेत्र
स्याप्यञ्जनमितिकेचित् अञ्जनस्यप्रहरणानर्थत्वात्पदिस्यात्प्रहरणंगतोञ्जनस्यप्रहरणाभावेञ्जनेनस्यात् उपसदोर्
हिनप्रस्तरप्रहरणंअञ्जनेवस्तिअतःप्रहरणंगतमितिशाखापवित्रस्याप्यञ्जनमुक्तंकैश्चिदिति तदप्यञ्जनेनुक्तादोषत्वे

---

१०० पवित्रसङ्गावेनुपवित्रमयोघशाखायाएवप्रस्तरेणसहप्रहरणंअतएवसूत्रेसहशाखायाप्रस्तरमाहवनीयेनुप्रहरतीतिकेचि
त्तोक्तस्यविधननादिनिषेधस्यादिरुद्धत्वात्अस्माभिरप्याश्रयणीयत्वउपलक्षणत्वात्कल्पोक्तेरिति प्रस्तरस्यजुह्वामवधा
नेहस्तद्वयंसंपाद्यमपिहवनीयेकेनेवकार्यं तिर्यंहस्तधारयन्कंवेतिचिवाहनीयेप्रहरतीतिसूत्रोक्तेः जिह्मंवद्धस्तधारय
तीतिद्वस्तसाध्यत्वंस्मरन्ह्याज्यसंचहस्तोदक्तिणाग्रतीपादनादेशस्यात्श्वलायनोक्तेः द्वैधविशेषः प्रस्तरस्यानुप्रहरणंइतिसह
स्माहबोधायनोध्वर्युरेवोभयेमंत्रेरनुप्रहरत्योरोडाशिकेश्चयाजमानेश्चयाजमानेयजमानोनुमंत्रयतेयत्रोहस्माहशालीकिःअ
ध्वर्युरेवोभयैरनुप्रहरत्योरोडाशिकेश्चयाजमानेश्चयाजमानेयजमानोनुप्रहरेदित्यत्रोहस्माहोपमन्यवः यथापियोरोडाशि
कोमंत्रानाभिवर्तन्तेएवमेवापियाजमानामंत्रानाभिवर्तन्तेरन्निति अथाग्नीध्रमीक्षतेग्नीदितिआग्नीध्रेक्षणंनियमार्थं अने
नयमुद्दिश्यसंप्रैषंकरोतिसवेत्रतदवेक्षणंकर्तव्यमितिबोधयतितत्रानुग्रहियंजेत्यादीहान्तरंआश्रावयेत्यादावाग्नीध्रमीक्ष
तेरतिसर्वविषयदृष्टंवेतमाहाग्नीध्रःसवरस्वेतितमध्वर्युमग्नीदित्याह्वानान्तरंआग्नीध्रःसवरस्वेत्याहअग्नीदित्यस्यसाकां
क्षत्वात्लोकेहिसाहस्रंकर्मेबूवीतिब्रूहिकिंकरवाणीतिएवमत्रापिसंवरस्वेत्यनन्तरंउच्यतेनसंवरसंवादप्रकारमाहअ

प्यायंतामाय-मेरयेति नेत्रस्तरउपरीक्वपर्येवांगाराच्चर्षणोनज्वालानतिक्रमेणोचेत्यर्थः प्रोंचंत्रागायंतनात्यंत्रनेनक्रुशयंत घोतयति अतिक्रांतमग्नेयस्यतदग्नेयंतयानंहरेत् अनेनाद्ध्वर्त्तारणाज्वालातिक्रमंवारयति नयुरस्तात्स्रुत्स्पतिप्रा ग्गतेनस्रुतिकर्षेनिनस्रुतिस्रुणातिपूर्णास्रुस्तस्मादितोऽंगाराप्रतिशीर्णानभवंतितथाप्रहरतीत्यर्थः नविष्वंचंविपातिपंडू-वि वालपतिऊर्ध्वंहुघोतिऊर्ध्वमुद्दीपयतिआस्रुलंज्वालयोर्ध्वंदीपयतीत्यर्थः अत्रसुक्रवाकस्यज्यास्थानीयत्वंस्रुस्रुवस्य लंत्रहरणास्रुहवनत्वमितिप्रहरतीत्यनेनजुहोतिचोदितंसिद्धति तेनाप्यायंतामायदृत्याध्वर्यवंमंत्रंस्वाहाकारः प्रयोक्तव्यः अतएवसूत्रेनस्वाहाकारेणेतिप्रतिषेधः कृतः नत्वयंसुक्रप्रतिषेधतिप्रसक्तिंस्वसौत्रेवरागादिकंस्वतन्निमित्तस्याभावान्नसुक्र वाकस्ययाज्यास्थानीयतास्रुवरणात्किंस्वाहाकारेणेतिचेत्नवयंयागादिषडुपयत्नेःतत्रहियाज्यायांवषट्कारानुप्रदानुसिम वेपिस्वाहाकारप्रयोगइति अनेनैवन्यायेनयत्रप्रहरतिआदधातीतिवाचोघ्वमानंतंतत्रसर्वत्रसमिदादौस्वाहाकारःसिद्ध तितन्नदेवतोद्देशेनचद्रव्यत्यागः एवंस्थितेसतत्रस्रुस्रिरिहेहदिरंजुघनेत्यादिदेवताभेदेनयाज्यामंत्रयमानस्यप्रस्तरस्यैकद्रव्य त्वेपितन्नदेवतायैसुक्रवाकानुक्तौतायैत्यागःकार्यः अनेनहमुज्झितिमन्त्रेषमित्यादिद्रुतानुमंत्रणाभेददर्शनात्शास्त्रा

---

१०१ वचनात्सीनः सर्वसर्वत्रोपोत्तिष्ठतेतिनियमः अथेमामभिमृशति इमामितिपृथिवीमाहसाचानेवदिरूपात्तथाचमंत्रेध्रुवासि इत्यनेवंदृपृथिवीमभिमृशतीति मध्यमंपरिधिमनुप्रहरतिपरिधिंत्रयंतेनयानात्रेति अथेतरावुपसमस्यानिपृजमानस्यपा यवयसमिति इतरौदक्षिणोत्तरौ मध्यमपरिधेःसमीपेसंस्रष्टोपुरुषपादधातिसमितमितिद्विवचननिर्देशात् द्वेधाविशेषःम रिधीनामध्याधानइतिसूत्रेबोधायनस्यप्रयोगेणैवंनानभ्यादधातिशालीकिःप्रस्थानेकामोवसानेसमिष्टयजूहोमानंतर मित्यर्थः अथैनान्संस्रावेणाभिजुहोतिजुह्वामुपभृतंसमानयति संस्रावमाज्यशेषंगाःमादयध्वंस्वाहेतिअत्रजुह्वुपभृद्ध्रुव योरप्युपयुक्तत्वादविशेषेणाद्वयोरपिसंस्रावःसंदेकरूपएवंसमाधुः संस्रावेणेत्येकत्वनिर्देशात्तथाचसूत्रेजुह्वामुपभृतो यमवधायसंस्रावभागाइतिसंस्रावेणाभिजुहोतीतिद्वैधविशेषः अथैनान्संस्रावेणाभिजुहोतीतिपूर्वैःकल्पोबोधायनस्यप्रत्ता रंचैवपरिधीस्रापिजुह्वुपादितिशालीकिरिति अथप्रदक्षिणमादत्तप्रस्रुजमुत्तमधुरिस्तुचोविमुंचति अग्नेवोपा नमितिपशु वेनानोभवसुत्करणंवेनस्पेविमुंचतिएतेनैवमंत्रेणा एतेनजुह्वुपभृतोविमुंचतीत्यनेनातिदेशेनियमाःप्राविलत्वात्पत्नीन पाकरोतिद्वैधेचस्रुचोर्विमोकइतिपूर्वैःकल्पोबोधायनस्योत्तरःशालीकेरिति षोडशः अत्रप्रयोगक्रमः अध्वर्युर्ब्रह्मत्वस्या

गानग्नीदित्याहाध्वर्युरग्निमित्याहाग्नी— —ध्रुः प्रत्तरः किमग्निमगमदित्यध्वर्युप्रश्नार्थः अगमदित्याग्नीध्रोत्तरार्थः श्रावयेत्या
हाध्वर्युः ओषडित्याहाग्नीध्रः श्रावयेत्येतदप्याश्रावणामेवाग्नीधोऽत्येतदपि प्रत्याश्रावणा तदेतत्त्रयमप्यग्निमेवनियतं अतएव
वान्यत्रपौनः पुन्येनब्रवीतिअथाश्रावयत्योश्रावयाप्रत्याग्नीध्रः ओषडिति अनेनश्रावणाविकल्पानामन्येषांमैत्रावरुणादीनांनियतेदेशे
नयति द्वेधेपितयानमिधादिति इदंहविर्हीत्याहाध्वर्युरनुप्रहरेत्याहाग्नीध्रोनुप्रहरतिइदमिति प्रत्तरात्प्रथमयुपात्तत्रणानि
र्दिश्याहइदंकिंकरोमिहविर्हीतिअनुप्रहरेत्याहाग्नीध्रोनुप्रहरतिइदमिति प्रत्तरात्प्रथमयुपात्तत्रणानिर्दिश्याहइदंकिंकरोमि
ब्रूहीतिअनुप्रहरेत्याहाग्नीध्रोनुप्रहरतिइदमिति प्रत्तरात्प्रथमयुपात्तेतरे — अनुअस्मप्रत्तरस्मप्रहरणादनंतरंप्रहरेत्यर्थः
अनेनप्रत्तरप्रहरणास्याध्वर्युकर्तृकताऽनन्यहार्यधिमनमपितलुप्तैकमेवेतिगम्यते स्वगादेव्याहोत्तम्भःस्वतिमीनुषम्भःश
पोद्रूहीतिमंत्रेषतीतिशेषः देवमेवधिष्मएवहोत्तम्भः स्वगाअग्निप्राप्तिःअतएवमानुषेभ्याहोत्तम्भःस्वस्तिपेनुमानायास्मि
त्यर्थः स्वस्तिशब्दःसुखनःक्षेमवचनःणीपीद्रूहीतिसंयुवाकंकद्रूहीत्यर्थःस्वगाणद्दस्याग्निप्राप्तिवचनत्वान्नाणीभिर्हितः स्व
गाकारेणोत्तरएषावाअग्नयेत्तप्तेवेनमाप्नोतीति अथोपोत्थायाहवनीयमुपतिष्ठतेआयुष्मान्याहीति उपोत्थाय

तिदक्षिणारुडेभ्यइदं-अध्वर्युयजमानयोरपामुपस्पर्शनं आदित्येभ्यस्त्वत्तरेआदित्येभ्यइदं-उपत्तृतमद्भिः संस्पृशय
यापतंनस्तुवोसादयिताशापवित्रेविनाविधृतीभ्यांसहप्रत्तरमनक्तिअक्रंहिराणाइतिजुह्वामभ्याशपनक्तिविपनुवयइ
त्युपमंत्रंपध्यातियज्ञोयोनिमानिमेह्यग्निमितिध्रुवायांप्रत्तरात्तरामयछिद्यतत्त्रज्ञानंनिधायमहशारवयाप्रादक्षिणा
त्तराभ्यांपाणिभ्यांपाणिभ्याजुह्वामधीत्यप्रत्तरंनिधायाश्रावयत्याश्रावितइत्यन्तंदेव्या-वृहीतिमंत्रेणप्रतिग्राहोत्तम्भि
रिदंहविरजुषतेत्यात्रिवृत्तायजमानः अग्नयइदंनममेतिब्रूयात्तत्रअध्वर्युर्यजमानंवाचयतिअग्नेरहमुज्जितिमनूज्जे
षमितिएवमुत्तरत्रापिपत्नयादेवतमुद्देशलाभः उज्जितिवाचनं तुघया सोमायेदं सोमस्याहंअग्नयइदं अग्नेरहंप्रज्ञायत
यइदं-प्रज्ञायतेरहं-अग्नीषोमाभ्यामिदं-अग्नीषोमायेदं-इदमग्नयेवमधीयेदं-इदमस्यवमधस्याहं-देवेभ्यआज्यपेभ्यइदंदेवाना
मान्यपानामहं-अग्नयेस्विष्टकृतइदं अग्नयेस्विष्टकृतेहं-इतिपोर्णमासीमासाऽमावास्यायामंनयतइंद्राग्निभ्यामिदं-इंद्रा
ग्नोरहं-संनयतइंद्रायेतीडयातिनेः मेहंद्रायेतिनिगदेनाजिनेः अन्यस्मानेपरोहेन्नाशालेयजमानइतिब्रूयात्तराध्वर्युर्यज
मानंवाचयतिएषात्रागमन्निषमितिअध्वर्युः सहशारवयाप्रत्तरमाहवनीयंप्रोक्षंप्रहरति आप्यायंतांमेरयंतियजमा

स्यामः समिधमाधायाग्नीद्ग्नीत्मकसक्तंसमृद्धीतितदाव्रह्मानुज्ञांकरोतिदेव-स-वाक्षोंघ्रतिष्ठेतिअध्वर्युरनुपाजसमिधंत्त
सीमादधाति आसीध्रःस्यरहितैरिध्मैसनहनेःअग्नेवाजजित-अन्वाधायेति परिधीनामग्नेश्चसक्तंसक्तंवेवत्तमार्गेकृत्वा
इध्मसन्नहनान्यद्भिःसस्पृश्याग्नीध्रआहवनीयेनुपहरतियोमतातामतवरचहेति मतानामधिपतयोरुद्रापतेतिवरापद्य
आग्नीध्रयजमानयोरपामुपस्पर्शनं ततोध्वर्युर्जुहूपभृतावादायात्याक्रम्याग्नाग्नेहविष्मतेवायवेजुष्टंनियुद्भ्योजुहोतियज-अग्नयइदं-वहिर्वोहविर्देवेभ्योजुष्टंप्रोक्षामीत्यनुमन्त्रयतेवअध्वर्युःपुनरग्नाग्नावषट्कृतेसमिधोहोतियज-अग्नय
इदं-वहिर्वोमध्येजुहोतियजमानः अग्नयइदं-नराशंसस्याहवेयमुमान्मयामे अध्वर्युःपुनरग्नाग्नावषट्कृतेसमिधोम
लादायसंनतयाधारयाज्यंजुहोति यज-अग्नेयविष्टकृतइदं-अग्नेःविष्टकृतोहवे-गमेयमिति अध्वर्युःस्रुवाज्यमप्यप्याय
तनंस्रुचोसादयित्वासहयजमानेनवाजस्यमाप्र-यभीदितिदक्षिणोनहस्तेनजुहूमुद्गृह्णातिअथासपत्नोध्रुवो-अकरिति
सव्येनोपभृतंनिगृह्णाति उद्गृभंचनित्याभंच-ध्रुवन्निति प्राचीजुहूमादक्षिणासान्त्रोहयति अथासपत्नान्व्यस्यलामि
तिसव्येनोपभृतंपत्नीचोमोनराशेनाशोःप्रत्यहति जुहूपरिधीनन्निवसुभ्यस्त्वेतिमध्यमेवसुभ्यइदं-रुद्रेभ्यस्त्वे

१०३

द्धिनंकेचिदितिमार्गशीर्षानिदर्शनं प्रोष्ठपादाश्विनाख्योचकार्त्तिकोरोहिणासत्तया कंबर्दत्यपरेतद्वाः मूलकोत्रनिदर्श
नं इति यज्ञनामयज्ञनिमित्तिलकंनामत्रयिस्तोमयाज्जीवलाभोयाज्जीत्माह अग्नेमयाजिनःकेवलाधानिनःपज्ञ
कामइतिनक्षत्रीयेनामदेवदत्तादिनाम्नः याथमिकत्वात्तस्यग्रहणंप्राथमिकंदित्तीयेनामाहअत्रोदाहरंतिद्वितीय
नामेतिशेषः नक्षत्रनामेतिद्वितीयेपत्स्यजन्मनक्षत्रेतन्नमिवास्यद्वितीयेनाम तद्ग्रहणंपुंवद्भावेनद्वित्वकत्वयो
तत्वैवैकल्पिकसंज्ञेनक्षत्रसाधारणमपिनिदर्शनार्थंनक्षत्रविशेषेषुव्यवस्यादर्शनोजन्मनक्षत्रनामेत्यादिना अत्र
केचित्मद्धितकप्रत्ययपरोव्यवस्यामाङ्गःरोरेमध्येविषुवृद्धिरादौछाल्येचवात्यश्रवणाश्वयुक्रुशेषेषुनान्त्योःकृपरस्व
रोत्यस्वारादौघैःसविसर्गैरुदः अस्वार्थैःरोहिणीरेवतीमघोमृगशीर्षज्येष्टाचित्राइत्येतेषुनक्षत्रेषुआदिवृद्धिःरोहि
णाःरेवतःमाघःमार्गशीर्षःज्येस्सचेत्रइतिछात्येवष्टकाराङ्गत्रसिनयकारेचवृद्धिः पथाप्रदोप्रोष्ठपादः उत्तरप्रोष्ठप
दइति वात्यश्रवणाश्वयुक्र अंत्योपभरणाश्रवः श्रवणाः शातभिषक्र अश्वयुगश्विनी रेतेषुनक्षत्रेषुविकल्पेनादि
वृद्धिःआपभरणम अपभरणाःआवणाःश्रवणा शातभिषजःशतभिषक्र आश्वयुजःअश्वयुक्र शेषेषुन अवशिष्टंशु

नः प्राङ्निषमाणोऽन्तरमनुप्रहरतेनत्वा-गमयतीति अध्वर्युरुपान्तरणमादायाग्नीध्रमीक्षमाणोऽग्नीदित्याहतमाग्नीध्रः
संवदत्येवाहाग्नान्नीरित्यध्वर्युराहाग्निनियाग्नीध्रः "श्रावयेयध्वर्युः श्रोषडित्याग्नीध्रः इदंहवीत्यध्वर्युः अनुप्रहरेत्याग्नी
ध्रः अध्वर्युः तेतरणमनुप्रहरत्येवाहानारेत्रत्याह स्वगादेव्वा शंयोर्वृहीतिवयोत्थायाहवनीयमुपतिष्ठतेऽग्नेपुष्प्रा-याहीति
उपविशंतंवेदिमभिमभिमशनिधुवासीतिमध्यमपरिधिं प्रहरतिपंपरिधिं-पानेऽनिदक्षिणोत्तरपरिधीउपसमस्यति
पत्नस्यप उपसमितमितमिति यजमानःपरिधीन्मुच्यमाननुमंत्रयते विनेमुचा-देवतास्विति होत्रोक्तंशंयुवाकम
नुमंत्रयतेयजमानः विशोःशंयो-गमेयमिति अध्वर्युःजुहूमुखवत्रयमंतेसंस्रावंपिष्यन्संस्रावेणापरिधीनभिजुहोतिसंस्रा
वभागा-मादयध्वंस्वाहेतियजमानः वसुभ्योरुद्रेभ्यआदित्येभ्यइदं विश्वेभ्योदेवेभ्यइतिकेचित अध्वर्युःपरदक्षिणमादत्तान
सोमंविश्वकर्मन्हविषाधायतस्मिन्सुचोविमुंचतिअग्नेवा-यातमिति मोडशः स अत्रहोत्रत्वेन प्रसक्तोपिवह्वृग्योगाद्धोत्र
शेषमग्नौक्तोविशेषोनिरूप्यते आसीनोयजमानोसावित्यत्रयजमानस्यनामगृह्णातियत्र नामनास्तीयंस्यात्सोमयाजिनः
पत्नकामस्यसोमयाजिनः तत्रोदाहरंति तन्मनसत्रनामाहपुरुहावमद्रिते पुनर्दमूमेधास्त्रिष्वाहसत्स्वात्रनिदर्शनेन त

---

१०४ सलैःपर्यावर्तनंकर्तव्यमित्यर्थः नोजघनेनगार्हपत्यंवाचावुपविशतोदक्षिणाएवाध्वर्युरुत्तरोहोता अत्रापिद्वित्वमवि
वक्षितंआग्नीध्रोपवेशनस्यापिपुरुकृत्वातत्रयाचसत्रे अपरेणगार्हपत्यंवर्धत्रवआसीनाइति दक्षिणोध्वर्युरुत्तरआग्नी
ध्रोमध्येहोताकअत्रइदंविचार्यते किंपत्न्याअपिदक्षिणोध्वर्युरुत्तरोहोतारेवेतिसत्रेपर्यालोचनयाताबद्धोतुरेवेतिपत्नी
पुनर्मध्येहोतेत्यभिधानान्नस्माद्देशादपक्रम्यक्रमेऽत्रजमत्वादयमेतिदक्षिणातउदीच्युपविशतीतिचाभिधानात्तनदक्षिणा
गार्हपत्यस्यदक्षिणातउदीयुपविष्टाजघनेनगार्हपत्यमुपविष्टयोर्मध्येभवितुमिष्टंतस्माद्धोतुरेवदक्षिणोध्वर्युर्नपत्न्याऽ
ति-स्मादेतदेवपक्षेभवेदित्यंपत्न्यास्थानेजघनेनगार्हपत्यमुपसीदतीतितस्यास्थानेनियमेनिचतामतिक्रम्या
ध्वर्योरुत्तरस्थानेहोत्रे प्रसक्तदक्षिणाएवाध्वर्युरित्यवधारणंनपत्न्यपेक्षमपुनरुक्तंवारयतिअतएवोत्तरोहोति
यत्रनावधारणंकृतंतस्मात्रीध्रीयेक्षपादक्षिणात्वादितिवत्स्यतिव अथात्रेषणाहोतारंवृणीतेतिअनेनपत्न्याअत्रेषणांति
क्रमंवारयतीतिगम्यते पत्न्याअध्वर्योरंतरंगत्वात्पत्नीयजमानादृत्विग्भ्योंतरमितिवचनात्तत्रेहमंतरजघनेन
गार्हपत्यमुपविष्टायाःपत्न्यादक्षिणाध्वर्युरुत्तरोहोतेति अथाध्वर्युर्वेदमुपमंत्रयतेकतोवतुराज्यस्यगृह्णानश्रोहवेदमुपमंत्रो

नक्षत्रेषु वृद्धिर्नास्ति कृत्तिकादित्यादिनात्रविशेषमाह आस्वोः आर्द्रास्वत्योः अन्त्यः स्वरः कपरः ककारः परोयस्मात्कपरः आर्द्रकः मूलकः साधोः स्वातीपुनर्वस्वोः अन्त्यस्वरः इत्यनुवर्तते अदीर्घः ह्रस्वः सविसर्गः यथा स्वातिः पुनर्वसूरिति अयादेतद्दिशोनाड्यस्यालीसस्कर्वोसमेनजुहोत्रेवैश्वदेवाय अयहोत्रेवैश्वदेवायादेतद्दिशोनाध्वर्युर्गार्हपत्यमन्वयः यदेतद्दिशोनाध्वर्युर्गार्हपत्यमन्वयः यदेतद्दिशोनाध्वर्युर्गार्हपत्यमन्वेतीत्यर्थः यदेतद्दिशोनाध्वर्युर्गार्हपत्यमन्वेति यजुर्होतारोऽध्वर्युर्होतारोपत्यमनुवागच्छतः तत्रविशेषमाह यदेतद्दिशोनाध्वर्युर्गार्हपत्यपरिक्रामन्नुत्तरेणाहोतागार्हपत्यमेवपरिक्रामतिनार्थेतरमितिअनेनान्वाहार्यपचनगार्हपत्ययोर्मध्येभिक्रामणाधोतपति द्वैधविशेषः पत्नीसंयाजेष्वृत्विजोपरिक्रमणादितिसूत्रेबोधायनस्यसर्वेणदोत्तरेणागार्हपत्यपरिक्रामेपुरितिशालीकिरिति अत्रसर्वेत्विजोपरिक्रमणविधानेपिब्रह्मव्यतिरिक्तानामेवभवतिपरिक्रमणंनब्रह्मणः सौत्रेवासत्रासमिष्टयजुर्होमादिति वचनात्पक्षेवैकल्पेनदिक्षमविवक्षितेत्राग्नीध्रपरिक्रमणास्याप्यपेक्षितत्वात्पथमन्यायेऽङ्गादिषुतद्विनियोगः कर्मीतेतुविशेषान्तरं यथाएलक्षाकोकेःकल्पेवरुणेते पत्नीसंयाजेषुसर्वेणदोत्तरेणागार्हपत्यपरिक्रामेपुरित्यनभ्यादृत्यैवात्रपत्नीकरणाहोमोहोतव्योभवतिअत्राध्वर्योरप्युत्तरेणापरिक्रमणापक्षेफलीकरणाहोमकालेनःप

स्रुनुवूहोत्युच्चैरभ्याहदेवानांपत्नीरित्युपांशुयजेन्युच्चैर्वषट्कृतेपरिस्रिते देवानांपत्नीर्यजति परिस्रिते पत्न्यादिते ग्रहपत्यस्त्यर्थः द्वैधविशेषः अतर्धापदेवानांपत्नीःसंयाजयेदितिबोधायनोनंतर्हितेवेतिशालीकिरिति स्रुनुराज्यस्रुगङ्गानभ्याहानयेग्रहपतस्त्यांस्रुनुवूहोत्युच्चैराभ्याहाग्निग्रहपतिमित्युपांशुयजेन्युच्चैर्वषट्कृतेउत्तरार्धेदीर्घअतिहापदेवीआङ्क्तीर्जुहोति आज्यस्थेवेत्यन्वयः अनेनन्यूनाधिक्यापत्नीसंयाजपति—स्रोतःपूरोनादृतइतिबोधायनपतिकर्मीतिविशेषः अथहेकेराकोचसिनीवालीकुहूरनुमतिश्चपत्नी——होमेचनारिष्टेचहोमोपरमाद्ग्रहपतेरुपजुहुतिसंपत्नीसाज्यंस्रुवमनुस्वाहादर्शेतेननुवोमत्स्वाहापदेवाहोस्वाहाउपजुहुतोनित्यचनात्पाज्यानुवाक्यायतिषेधश्चपतिसोपिपक्षोत्तरशेषत्वेनेष्टितः अथहेकेराकोचसिनीवालीचकुहूरनुमतिश्चपजेतिराकामहंपत्नीराकेइतिराकापासिनीवालीकुहूरमहंकुहूरेवानामितिकुहूरनुमतेरनुमन्यतेरितिद्वैधविशेषः पत्नीसंयाजेषुशंयुवाकस्यकरणाद्इतिकुर्योदितिबोधायनोनकुर्यादितिशालीकिरिति पत्नीसंयानविषयेशंयुवाककरणात्प्राक्तनएवप्रयोगक्रमःत्रेषादिरुपःतत्रकुर्योन्नकुर्योदितिपक्षद्वयेपिनवेडनसंस्पाप

पेविनिपुज्यहोत्रेघृतस्यवेदस्यपुनःस्रुकारमध्वर्युर्यहरणेनघृतपति सोमायेत्युपांशुत्रनुवृहीत्युच्चैः उच्चैःशब्दस्यवचनः देवेचित्पत्नीनांसंयाजननइतिसंत्रेबोधायनस्यश्रोवाश्रोवाज्येनधीनेनपत्नीःसंयाजयेदित्युक्तं तत्रध्यानेनैवेत्यवधारणान्नसोमायेत्यादिषुपजेत्यत्रचध्यानएवाश्रितःध्यानश्चाक्षरव्यञ्जनानामनुपलब्धिरूपइत्युक्तंत्रभिपुक्षासुत्र चैरित्यनेनमईलक्षयतितत्रचहेतुरुपांशुतेत्रवादितिएवंचपत्नीसंयाजसोक्तउपांशुतंत्रारणाकमरणाम छेपाठात्तथाहि अथैमान्युपांशुधर्मानाप्नोतिभवतियथैतदस्याधंयमुनरार्धंयपिनत्यजोदेवत्रणीयाद्यापोरणीयाप्तिथोयमः प्रातरनुवाकः अथपत्नीसंयानीत्रवमध्यउदपोदवसीनोयाचितःप्रायणीयमीपः स्वाष्टकृदादिरोहणीयः संरोहणीयो ष्टोपद्यंगमेरति चमहकारिप्रत्यवाहरतीति एतेषांस्वरूपंतत्तत्करणंवक्ष्यामः महकारिप्रत्ययाभवंतीतिपश्चात्तरंमह कारिणोहोत्रादयः तदनुरोधेनभवंतीत्यर्थः आश्रावयाहसोममित्युपांशुयजेषुचैवंषट्कृतेजुहोतिचतुराज्यस्यगृह्यो नआहवष्टरत्युपांशुनुवृहीत्युच्चैराश्रावयाहवष्टारमित्युपांशुयजेषुचैवंषट्कृतेजुहोतिचतुराज्यस्यगृह्यानआहवष्टरत्युपांशुनुवृहीत्युच्चैराश्रावयाहवष्टारमित्युपांशुयजेषुचैवंषट्कृतेजुहोतिचतुराज्यस्यगृह्यानआहदेवोनापत्नीरित्युपां

---

१०६ पिष्टलेपहोमतपाद्यवत्स्तं तथास्माभिरपिकलीकरणाभावेपितस्यानदृश्यमानस्यकलीकरणाहोमइतिव्यवहारःकृ तः अतः अतएवकलीकरणानोप्यकलीकरणाहोमंजुहोतीत्युक्तं अथैनेनैवयथेतमेतहोत्रेवंवष्टत्रयापत्नीविष्यतिहोत्रे वंवष्टत्रयाध्वर्युरासेहोत्तयोगपरिसमाप्तिपर्यंतंवंवष्टत्रयानार्थवत्तायतस्त्रयोगकालएवसंज्ञयापुज्यते वृतःपत्नीविष्य तियोक्तंविमुंचतिइमंविष्यामीतिकरोमीतिमंत्रलिंगाच्चपत्नीकर्तृकएवविमोकोमंत्रजयश्चपत्नीविष्यतीतिकश्चित्पाठः तत्रोनमीदितरापयेतमाम्रपरणीयातापापिमंत्रजपोध्वर्युकर्तृकः स्यात्तथाहिमंत्रलिंगदिरोध्यःततःपत्नीविष्यतीत्येव पाठेपुक्तः अथासेयोक्तमंजलावाधायोदपात्रमानयति अथहोत्तयोगानंतरंअध्वर्युरुदपात्रमंमंत्रकमानयतिय त्नीलुप्तोजलाद्यानीयमानपतिमंत्रयतेसमापुषा·समेति अयमूर्विमदेयदृमुतेसरस्वति तयाचसंत्रेइमंविष्यामी तिपत्नीयोक्तपाशंविमुंचतेतस्याःसयोक्तेजलोदपात्रमानयतिसमापुषामंत्रजपेत्यानीयमानेजपतिनीयमूर्व विसज्योतिष्टतीतिअयमेवाचार्यस्याभिप्रायः अतएवाहयोनिनयसदमयसेवरूपकलोनिष्ठतीतिब्राह्मणा अथैनांत येवतिरःपवित्रमपस्राचामयतिपयस्वती·समंजेति अथैनांगार्हपत्येसमिधमाधायपतिअग्नेव्रतपतेव्रमचारिषन्नधि

त्राचार्यस्याभिमतः पदिस्मात्तद्विकृतीष्टिषुकिंगतोधर्मोसुरितिश्पादेजतः परामिद्धायेरोवसंउनमेस्यापत्रउवात्तत्तइत्पनु
मेधेपे त्रयायेराहोतारमुपार्त्नोपहोतुर्द्विरुलावनक्रि त्रन्येराहोतारमिति वचनात्पत्रात्रन्येरागमनेनिषेधतितस्मात्रेतरे
गतपाद्धर्योगस्थिव्यवायनिषेधात्तद्विरुलावनक्रिपवेराहितिव्याख्यातजिघ्रेराभद्रपिता त्रतगभितराजन्तेतपावा
ख्याते चतुहेतेजोमेपादयत्याज्यस्थवहन्तशद्दात्रीमपाकरोति समन्वारभतेद्वयुषेत्रवपत्नीत्येकवचमद्विवचितेएवकपा
दन्यान्वारभरामपाकरोति त्रग्नीध्रस्यसन्निहितत्वात्पत्रसक्रेःउपहूतायामिडायामग्नीध्रआदधातिपडवनेप्राशीतोमा
जेयेते त्रत्रद्विवचनंद्विवचितेतेनान्वारभरामकृतत्वात्पत्रसक्रोरद्वर्युपत्नोःप्राशनंनिषेधतित्रग्नीध्रीयेषडवनेस्पृसन्मा
त्रनिपतनात्होतुरपवारंडेडास्थानीयत्वात्सास्यामाधारणंपत्रत्रपसक्रिदितुर्गृहीतंगृहीत्वापसलेःपत्नीदृष्ट्वान्वाहार्यपच
नएवैधपत्रश्चनान्यस्याधापकृलीकरणानोपकृलीकरणाहोमेजुहोतित्रग्नेदक्षा-योनिस्त्वाहेति त्रत्रकेचित्त्रग्निहादि
त्रयोगेषुकृलीकरणाभावेननदपुक्रदक्षपत्रश्चनघतिपत्यर्थत्वात्त्रतएवान्वाहार्यपचनएवैत्यवधारणा जुहोत्येवसच्चुप
नानुगतीयेभवतित्रन्यथातदानयेक्यान्त्रतएवसूत्रव्याख्यानमिःपिष्टलेपामावेषुलवलेमुसलेदृषनेनहूयमान

मेवरुणातत्वापामित्वोत्रग्नेसत्नोत्रग्नेत्वमग्नेत्रमासिन्मेषजंस्वाहायाश्वाग्नेःमेषजंस्वाहायदस्मिन्कर्मणि पदस्यक
मेणाः प्रज्ञायतेनतदेतान्स्वाहेतित्रपवहिर्धोधान्नोसंप्रलुप्यध्रुवायासमनक्रिसमङ्क्तांबहिरक्रोमिति धान्नोबर्हिषद्
तिधानुःशब्दःस्त्रीणांमुष्टिवाचकःत्रिधानुपवधानुवेत्यादिषुव्याख्यानः धान्नोबर्हिषत्यहरामदिशेषात्त्रिवेपनस्तो
तिप्रतिधानुत्रयाणांत्रयाणांदर्भाणांग्रहणामितिगम्यते त्रथवादिशेषेणोकदेशग्रहणान्नदृषदाप्लवाबुवचन
मध्याहार्यबर्हिषःसकाशाद्दर्भानादायेतित्रतएवसंप्रलुप्तिसुक्संप्रलोपानामएकादशाहरणानमुष्टीनामेकावप
त्वमुतिःध्रुवायासमनक्तीतिध्रुवाशब्दस्तत्रज्यलत्कः समनक्तीतिएकवारमेवेतिगम्यते त्रथेनहाहवनीयेनुप्रहर
तिदिवंस्वाहेति गतार्थं त्रथोपोत्थापदक्षिणोनपदावेदिमनक्रम्यध्रुवयासमिष्टयजुर्जुहोति देवागातुविदःवालिधासा
हेति इदंविशेषः समिष्टयजुषोहोमइतिसूत्रमाचार्ययोरत्रोहस्माहगौतमःस्वाहावाचीतिकृत्वाबहिर्धोधान्नोसंप्रलु
प्यध्रुवायासमज्यानुप्रहरत्सामिजुहुयात्स्वाहोदानेधास्वाहेतिस्वाहावाचीतिमंत्रोतग्रहणाहिरण्यपात्रममधोःपूर्णादा
तिमधोमानीतिवत्स्वाहावाचीत्यनेनस्वाहाकारःपत्न्यापरिवप्यहोमस्वाहादेवेभ्यइतिबहिरंजनहवनमंत्रोपागुक्तो

स्वाहा वायोव्रत॰ आदित्यव्रत॰ व्रतानां व्रत॰ स्वाहेति अथ यथाप्रपन्नं निष्क्रामति एतद्वै तत्पत्नीकर्तृकं प्रयोनक कर्तुरयर्धयो
र्नमेत्रजपइतिवक्ष्योन्यायः होतुः सकाशादध्वर्योर्दक्षिणोनगार्हपत्यगतस्याप्यध्वर्योरुत्तरेणागमनमाहायमाडेत्यधु
वामाप्यायपतिरित्याप्यायनीध्रुवा॰यज्ञेऽस्मिन्निति अत्रध्रुवाप्यायनस्तुदेशोवनत्वाज्ज्यास्थाल्यासमंत्रत्वात् द्वैधविशेषः क्र
वायाआप्यायनइतिसहस्माहबोधायनः उभावेध्रुवामाप्यायपेतांअध्वर्युश्चयजमानश्चेत्यध्वर्युरेवध्रुवामाप्यायसमिष्ट
यजुर्जुह्वादितिशालीकिरिति शालीकिपक्षेप्रायश्चित्तहोमानंतरंसमिष्टयजुर्होमात्प्राक्ध्रुवाप्यायनइतिविशेषः अथाज्य
स्थाल्याःस्रुवेणाघर्षतिघृतप्रायश्चित्तानिजुहोति आज्यस्थालीग्रहणादनादेशेश्रोवाज्येनहवनमितिसूत्रयति प्रायश्चित्तानी
तिवचनाद्दोषनिर्घातीर्थलोपिनित्यत्वमविरुद्धं आनुषंगिकदोषनिर्घातस्य संचमंत्रलिंगाद्वगतयः यथासांघपातः
संध्योपासनस्यनित्यदेप्यानुषंगिकोदोषनिर्घातोमंत्रलिंगादवगतः तथेहापीतिदृष्टं स्रुवेणोपघातमितिवचनादना
दिष्टेस्रुचैवहोतव्यमितिकर्मानुक्रमात्सरयति आश्रावितेदेवास्त्राहेतिअथयज्ञसमर्द्धीर्जुहोतियज्ञसमृद्धिशब्दःदृष्ट
म्यः स्वाहेत्यादीनांनवानांसप्तानांइष्टम्यः स्वाहा॰ सर्वसमृध्येस्वाहाम्रुस्वाहामुकःस्वाहामुष्मैस्वाहाम्रुस्मैस्वाहा इम

१०८ सेनुर्निर्वायोभवतिनेनरर्शामासः सेंद्रवेंद्रदध्यमाकस्मापंतेनामावास्यासेंइतिकेनोसिद्दनु॰जानस्मेसेंद्रोभवतइति
रेंद्रायेनपुरोडाशेनेत्येवब्रूयादित्यर्थवेभवतिदेवावैयद्यज्ञेकुर्वंतदसुराश्चकुर्वंतेतेदेवाएतामिष्टमपश्यन्नाग्नावैष्णव
मेकादशकपालंसरस्वतेचरुंसरस्वतेचरुंसरस्वतेचरुंतापौर्णमासंसंस्थाप्यानुनिर्वपंतेतेदेवाभवन्यरासु
रायपौर्णमासंस्थाप्येतामिष्टिमनुनिर्वपंतेपौर्णमासेनैवदर्शेनात्मानंवैष्णवेनदेवताश्चयज्ञंचभ्रात्रव्यं
स्वदृङ्इतिब्राह्मणं सएषभ्रात्रव्यवतोयज्ञकामेयोगोमिथुनान्यश्नास्रस्वत्यामेकादशकपालंनिर्वपेद्वाग्वैसरस्वती
ब्राह्मणं अथवैभवतिपौर्णमासीमेवयजेतभ्रात्रव्यवान्नामावास्यामितिपौर्णमासीपूर्णमासीमेवयजेतभ्रात्रव्य
वान्नामावास्याहतभ्रात्रव्येनाप्यायनतीति ब्राह्मणमिति अत्रप्रयोगक्रमः होत्रेवैदंप्रदायादक्षिणोनहविनाग
त्यस्थालीमस्कंदंनेनरूपदक्षिणामादायप्रत्यगेत्यगार्हपत्यदक्षिणाश्रोरंतरागत्यअतिक्रम्यगार्हपत्यस्यदक्षि
णापत्यग्देशउपविशतिहोतागार्हपत्यस्योत्तरतोगत्वापत्न्युत्तरउपविशतिआग्नीध्रोप्येवमेवगत्वातस्मउत्तरतउ
पविशतिअध्वर्युर्होतुर्हस्तादेस्रुग्ंहीत्वोपभृतंतत्रमेदकृत्वाजुह्वामाज्यस्थाल्याःस्रुवेणोपहत्यवनुवीरंगृह्णानआहसो

वेषगोनमपत्नेप्यनुसंधेयो स्वाहाकारेधास्वाहेत्येकोमंत्रः उभयतः स्वाहाकारःपशोर्पामुग्रहेस्वाहेत्यामुभावः सूर्या
यस्वाहेतिवहतिमुवे सुचेऽग्निपलिनिनयतिप्रणीताःप्रणीताःनिनयनस्यपाजमानत्वेपत्न्यभिधानेऽध्वर्योरपि
सहकर्तृत्वेनोपोत्तमपिनु उपोत्थापयजमानोदक्षिणेनपदाविष्णुक्रमाक्रमणे विष्णुक्रमशब्दस्यमंत्रलिंगानुसारेणप
दविक्षेपारूपासंज्ञा तेचत्रयएवतत्रोपेक्षन्तुथेमनुवर्तेपतिनचतुर्थीपदक्रमणेतिवचनादक्षिणेनपदेत्यस्यैवशाकु
पूर्णरूपमंत्रकत्वेतदनुविधायिवेदवामपदक्रमस्येतिद्योतयति नथाचसूत्रेऽननिहरत्सव्यमित्यस्यापाजनमा
नत्वेपत्न्यभिधानेएतावंतंकालमध्वर्युसंनिधानस्यावश्यकत्वयोक्तमपिनु केचित्पुरोडाशपात्रेनिनयनविष्णुक्रमणयोर्याज
मानयोरप्यत्रभिधानस्यैवसूत्रयोजनमाहुःयजमानश्चवसिष्यमंत्रकमेवानयोरनुष्ठानमध्वर्युकर्तृकंयथास्यादिति
संतिष्ठतेऽत्रसोमावास्यायोरोमासिवाहविरिति हविःशब्देनसोमारंभकर्मोपलक्षयति वाशब्दश्चैवमध्वर्यभिन्नकर्तृ
पक्षेनेवात्रनापर्वमानेनस्मारब्धःपूर्णमासमागत्यानुतथापिदर्शेनेवतत्रसंदृश्यादक्षत्वादितिद्योतयति अपमेवार्थ
स्तत्रेन्द्रकरणोपपेचितः अथवैमवतिब्रह्मवादिनोवदंतिसंवदंशेपूर्णमासीयजेतएनौसंदोयजेतेतिवैमध्यःपूर्णमा

---

१०९ त्यग्नेराहवनीयमतिक्रम्योत्तरतःप्रत्यङ्मुखआसीनःपूर्ववद्धोतुरनुलोमंपर्वणोऽनक्तिपूर्ववत्कृतकार्यस्यहोतुर्हस्तेचतुरश्रा
ज्यस्थंदक्षिणतोनिदधाति समन्वारभतेध्वर्युःपत्नीचउपकृतायामिडायांउपकृतःपशुमानमानीतियजमानेनोक्तेस्थाल्या
मडवंनेत्रसोमधर्हतीतिसोपिपूर्ववत्स्याज्यमाज्यंपतेऽध्वर्युःस्रुचिवहतुर्होतरग्नीतापूर्वहिरोपपूर्वमान्नाहायेपचनेप्राय
श्चित्तंजुहोति उल्लखलेनुहोमिस्वाहेति विश्वेभ्योदेवेभ्यइदंपुनश्चतुर्थंहोतान्नाहायेपचनएवंधमत्रस्रुचोन्यभ्याधाय
गृहीताऽऽपूर्वनिहितान्पूर्वकरणान्फलीकरणानोपफलीकरणाहोमंजुहोति अग्नेदक्षा-योनिःस्वाहेत्यग्नयइदंय
थेतमाहत्यपश्चाद्धोमस्यनिहितंवेदंविषयेयजमानवाचयतिवेदोसिवित्तिरसि-वानिनामेतिहोत्रेवेदमहानेपूर्वा
न्नोयोक्रविमुंचते-इमंविष्यामिकरोमीति अथासाज्यलोयोक्रंनिधायोदपात्रमानयतिममाग्नेधास्तनूवामंमेतन्वो
स्वमुखेविमुंचते-मरुत्वतीति नापूर्ववदाचमप्यसमिधश्चागृहेपत्यग्नाधायपतिमंत्रेः व्रतमचारिष-रुधीनिशेषः
उक्तादेवताः सायंप्रपत्रेनिष्क्रामति अथर्युर्गार्हपत्यसंस्थान्नःस्रुवेणाज्यमादायध्रुवामाप्यायपति
आप्यायस्व-आमिन्नितिध्रुवामाप्यायमानामेतेनैवमंत्रेणयजमानोनुमंत्रयते तताऽयजमानःस्वभागप्राप्तिप्रजा

MEMORIAL

मायेत्युपांशुत्वनुब्रूहीत्युच्चैराश्रावयत्याश्रावितेत्याहसोमंमित्युपांशुयजेत्युच्चैर्वषट्कृतेमध्येजुहोतिसोमायेदंसोमस्याहंधिषी
येति पुनश्चत्वर्ग्होत्वाहत्वष्टरित्युपांशुत्वनुब्रूहीत्युच्चैराश्रावितेत्वष्टारमित्युपांशुयजेत्युच्चैर्वषट्कृतेमध्येजुहोति त्वष्टरिदं त्वष्टुरहं
परशुमान्नयामीतिपुनश्चत्वर्ग्होत्वाहदेवानांपत्नीभ्यइत्युपांशुत्वनुब्रूहीत्युच्चैराश्रावयत्याश्रावितेदेवानांपत्नीरित्युपांशुयु
जेत्युच्चैर्वषट्कृतेमध्येगार्हपत्यमभिस्पर्शयन्जुहोतिदेवानांपत्नीभ्यइदं आन्यस्थाल्याःस्रुवेणाजुह्वामकल्पन्तांराज्यायहो
त्वाराकाहेतनगार्हपत्येजुहोतिराकायैस्वाहा सिनीवाल्यैस्वाहा सिनीवाल्याःकुहवैस्वाहा कुहूदेवैसुकीर्तयेदं अनुमत्यैस्वा
हाआनुमत्याइदं मेधपत्नीपत्न्याःरमेधायैस्वाहादितिदाक्षायण्यैत्रिपञ्चाक्षरायैपरमात्मनइदंन्यञ्जापतयइदंमितिवा इदंनेत
नुवोमतोमहत्स्वाहा नारिष्टाभ्यांमनिवायुभ्यांमिदंमितिवा पंचदेवाआकल्पयन्तहोस्वाहा नारिष्टाभ्यांमनिवायुभ्यांमि
दंवतुराज्यस्यगृह्यानआहआर्षेयगृहपतयेत्यादिवषट्कृतेउत्तरतोदेहतिआहदर्वीआकृतीजुहोति आर्षेयगृहप
तयइदं देवानांपत्नीरग्नि-मयासमिनिकेचित राकांसिनीवालीकुहूंचानुमतिंचत्रीग्रहपतेयजेति पूर्ववत इध्मयागः
दक्षिरमि-पापमानंदमेपमिति उपांशुयाजवत्सर्वमनुमंत्रणा यजमानस्यापामुपस्पर्शनंचऋध्वर्युरपरणीपत्नीग

पतेःयजमानेनेति ऋध्वर्युःस्थाल्याःस्रुवेणोपघातेऋविज्ञानदोषनिर्घातार्थानिष्कायश्चित्तानिजुहोतिआश्रावितेदे
वान्त्साहायज्ञायेदं इध्मेभ्यइदं वषडग्निध्मेभ्यःस्वाहा मेधजेदुरिष्टेस्वाहा निकुलेस्वाहादोराधैस्वाहादेवीभ्यस्तनूभ्यः
स्वाहाकध्यैस्वाहासमध्यैस्वाहासर्वंसमग्ध्येस्वाहेति इध्मेभ्यइत्यादीनांसर्वंसमग्धाइत्येतेनानवानोप्रजापतयइदं मः
स्वाहाऋग्नयइदंमुकःस्वाहावायवइदंस्वःस्वाहासूर्यायेदंभूमुवःस्वाहाप्रजापतयइदं इमंमे-स्तवायामि-उभयोर्वेरुणायदे
दं-वेनोऋषे-सत्वनोऋषे-उभयोरग्नीवरुणाभ्यामिदं तमदेऋयामि-ऋयाश्चाग्नेः-स्तयोरग्नयइदंयदस्मिन्कर्मणाऋ
वषेतीध्मेनस्वाहादेवेभ्यइदं परस्यकर्मणोवरणेचे-समहंयमित्रेस्वाहा ऋग्नयेसिष्टकृतेकृतंरइदंप्रजापतेनवदेतो-
स्वाहाप्रजापतयइदंयोवात्स्रुवेणोपहत्यब्रह्मघातिछायनमश्नातेनानुवाकेनघ्नतिमंत्रंजुहोति शुभमस्तु संवत्
१८४१ समएकुआरमासेकृष्णपक्षे तृतीयायांसमाप्तः॥ शुभमस्तुकल्यानरस्तुः॥ श्रीरामचंद्रजीआऐनमहः

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

नान्तरा ग्नेर्भवति मुखतो पि वै परिक्रमिणामाहुराहवनीयश्चानेति परिक्रमी पात्रान्तरमादाय वेदेनोपयम्य स्रुवेणाघारा
न्भ्योपहत्य तस्मिन्नानीय एवमेवैनीभ्य आदाय तदप्यस्मिन्नानीयमाग्नेरुपस्योत्तरतः प्रत्यञ्चं स्रुवस्तिष्ठन्नुभयोः पिष्टघा
मीयमानाञ्जुहोति मन्थनेसमायो सज्यधूमितिमूमौ एष्टोदयनीनिधायतन्नाभिरनुपुन्नावयति ऋद्धः एव्यधूमि
तिमेहणो नमिमूर्पतिजनयते मीतिद्वेधाकृत्वाभिमृशति ऋग्नेयेत्वाऋग्भ्यो माभ्यांदेवेभ्यो वैसवेधायवेतिपोरणामाभ्याम
मायोद्वेधाकृत्वाभिमृशति ऋग्नयेत्वेन्द्राग्निभ्यांत्वेत्यमन्थनः मन्थयतम्त्वय्य—त्वेन्द्रायत्वेतिमहेन्द्रायत्वेतिनघाजिनः प्रथमभा
गेपिंडकरोतिमरुत्वतशिरोमातिऋक्षशफमात्रेमकुचिनकर्मोरूतिमिवकरोतिदक्षिणाकपालोगारान्त्सन्त्सन्नेयमधिश्रय
निधर्मोसि विष्णवुरिति संवेषुकपालेषु यथाव्याख्यातेनयोपश्रयतिउरुप्रथस्वेतामिति लौकिकमाज्यमानोयविलीनमप्य
दृष्टार्थंगार्हपत्येधिश्रित्याज्यस्थाल्यामुदगग्नेपवित्रेनिधायतासवेनरुहीलादक्षिणोनाज्यंनिर्वपतिमहीनांपयोसि-देवय
ज्यायाइतिगार्हपत्यस्योत्तरतस्तेऽत्रएवमस्मामिश्रीनगारान्निरूप्यतेघाज्यस्थालीमधिश्रयति पवित्रेस्थोवैष्णवीसवि
तुरिति ऋग्नीषोमीयवैमधोरपिमतस्थेत्यारभ्यप्रथमोनेतमसमानं ऋमावाप्यामाज्यंनिरूप्यासन्नयतएंद्राग्नमन्नयतऐंद्रा

॥५६॥

स्कानिमंत्रोनः तस्योचतुर्थमवशिष्टन्तरोस्यतपरु—तत्यावस्यपर्ववर्हिःशेषंयामश्चादायहत्वावोर्दमवेत्योत्करेदेशो
निवपति पयोयचतुष्टयेपिऋग्भ्योजनिनामिगृह्णाति ऋक्षुपस्यवनस्पर्वपरिग्राहंपरिगृह्णातिवेधादक्षिणामेमसमारभ्याक
दक्षिणापश्चोरोरंखोनिरवतिवमवत्वा छदसेतिदक्षिणाश्रोणिप्रभृत्योत्तरोपश्चोरोरंखोकरोतिनदास्त्वा छदसेति ऋपस्य
स्योत्तरोश्रोणिमारभ्योत्तरादंसान्निरवति आदित्यास्त्वा छदसेति करणामंत्रेनयति इमांनरिष्यन्नितिमूल्येनघ्राकूप
वरणावेदेरवनतिदेवस्यत्वितुःसवेश्व—इतिऋपस्यस्योत्तरान्निर्हरेति ऋग्नीध्रः खनतादक्षिणायास्त्रिरादायोत्करे
निवपतिऋतेत्वासुपस्यशन ऋक्षुपस्यब्रह्माणमाह ब्रह्मन्नुत्तरंपरिग्राहंपरिग्रहीष्यामीति ब्रह्मान्वनुज्ञानाति बृहस्पते
धोर्व्योपरिगृहाणेतिऋक्षुपः एतंवइत्तरंपरिग्राहंस्योनंपरिगृह्णातिस्योनंत्वासीदतुसुमित्रिकाइतिदक्षिणातोरंखोऋतमदनमसी
तिपश्चात्तऋतस्त्वोपसीत्युत्तरः स्योनाद्योनेरग्नेत्रेगार्हपत्यगपधंगेममीकरोतिधाऋमि-पजनेतेरिति वेदेःपश्चिमन्तनीयभाग
स्योनतिरश्चीलेरंखोलिखितावत्सोतिपं इत्संमत्वासंवेषमाहदोहनंगारान्मादयेध्माबर्हिरुपमादयस्रुवंचस्रुवंसम्मार्ष्टि
पत्नीसन्नह्याज्यनोदेहीति पत्न्यामनालंमुकायासर्पविकारंगासंत्रयः हिंवङ्कपत्नीपत्रोगेप्यन्नहः वेषायोनाग्नी

राम०
॥५७॥